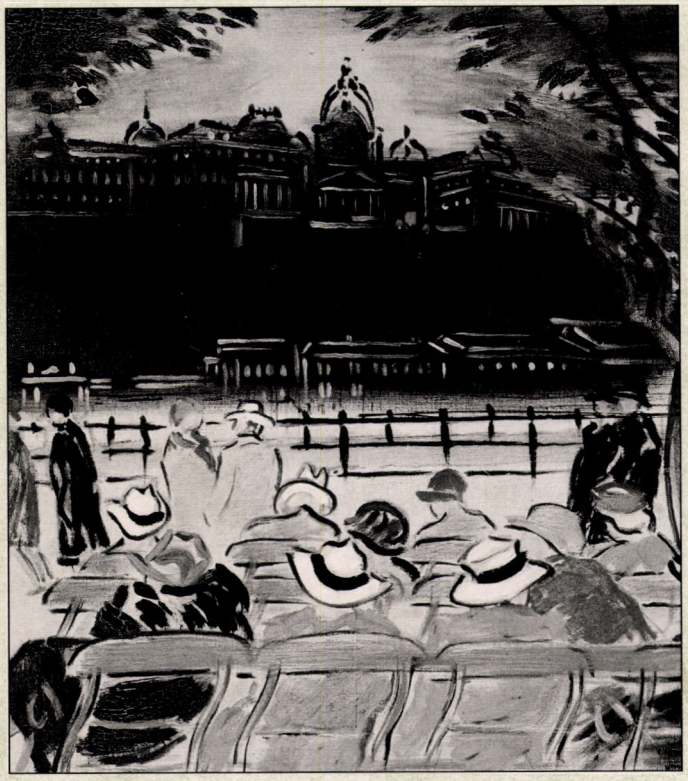
ÚJ FOLYAM XVI. 11–12. SZÁM BUDAPEST, 2007. DECEMBER ÁRA 480 FT

MAGYAR SZEMLE

JESZENSZKY GÉZA: A SZLOVÁK–MAGYAR VITÁK HÁTTERE – AZ EGYHÁZAK HELYZETE MA: CSABA LÁSZLÓ ÉS FÁY ZOLTÁN – GRÓH GÁSPÁR BARTÓKRÓL – KÁDÁR GYÖRGY KODÁLYRÓL – ABÁDI NAGY ZOLTÁN ORSZÁGH LÁSZLÓRÓL – BUDA BÉLA KONTRA GYÖRGYRŐL – FÁZSY ANIKÓ: KULTÚRA ÉS POLITIKA – METZ KATALIN: VÉGRE VALAMI JÓ – KODOLÁNYI GYULA: A KULTÚRA II. – BOD PÉTER ÁKOS: A PANGÁS ÉVE 2007

HÍREINK

A Magyar Szemle Alapítvány legújabb könyvei: *Magyarország ma és holnap* (Esszék országunkról és a táguló világról); *Észrevételek az úgynevezett Gönczöl-munkacsoport jelentésének megállapításairól* (Angol nyelven is).

*

Értesítjük tisztelt Olvasóinkat, hogy lapunk fogyasztói árát 2008. január 1-jével kénytelenek voltunk megemelni. A lap ára 580 Ft lesz.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2006) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 8000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN – **MEGÚJULVA!**
http://www.magyarszemle.hu

DRÓTPOSTACÍMEINK
Főszerkesztő: kodolanyigyula@mail.datanet.hu
Titkárság: msza@mail.datanet.hu
Szerkesztőség: magyarszemleszerk@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.
A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI
Batthyány Lajos Alapítvány
Nemzeti Konzultációért Alapítvány
ORTT Műsorszolgáltatási Alapítvány
OTP Bank Nyrt.
Richter Gedeon Nyrt.
Nemzeti Civil Alapprogram.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László, Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc, Mellár Tamás, Szabados György, Szőcs Géza*

Szerkesztőség: *Csejdy Virág, Gróh Gáspár, Kiss István, Sebestyén Ilona*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM XVI. 11–12. SZÁM 2007. DECEMBER

KODOLÁNYI GYULA	*Mai gondolatok Antall Józsefről*	3
GULYÁS GERGELY	*Antall József politikája a jogállam szemszögéből*	7
JESZENSZKY GÉZA	*A szlovák–magyar viták háttere*	17
JOHN P. C. MATTHEWS	*A Nyugat titkos szellemi Marshall-terve. I. rész*	38
CSABA LÁSZLÓ	*Hullámvasúton. II. rész*	57
FRENYÓ ZOLTÁN	*Az igazi tudás és ellenségei*	70
KODOLÁNYI GYULA	*A kultúra – ma, tegnap, holnap II. rész*	84
KÁDÁR GYÖRGY	*Kodály Zoltán aktualitása*	117
GRÓH GÁSPÁR	*Van vagy nincs? A Németh László-i „Bartók-modell"*	141
1% METAFIZIKA	*Kodály – Bartókról*	155
	KÖRKÉP	
ABÁDI NAGY ZOLTÁN	*Miénk az Országh*	157
BUDA BÉLA	*Szubjektív megemlékezés Kontra Györgyről (1925–2007)*	161

Fázsy Anikó	*Kultúra és politika – L. Simon László könyvéről*	*167*
Metz Katalin	*Végre valami jó – az Operaház bemutatói*	*173*
Fáy Zoltán	*A katolikus sajtó és a rendszerváltás*	*177*
Plesznivy Edit	*Vaszary János festőművész kiállítása („...mint egy árbockosárba felküldött őrszem...")*	*180*
Kubinszky Mihály	*Megújult a szegedi Reök-palota*	*191*
Gáspár G. János	*Volt egyszer egy legvidámabb barakk*	*194*
Bod Péter Ákos	*A gazdasági pangás éve: 2007*	*201*
	A Baross Gábor Társaság állásfoglalása	*207*
Pakucs János	*Adaptáció vagy innováció?*	*209*

E számunkat Plesznivy Edit cikkéhez kapcsolódva Vaszary János festőművész képeivel illusztráltuk. (Reprodukciók: MNG)

A fedélen A pesti Duna-korzó, 1934 című festmény részlete szerepel.

Batthyány Alapítvány

Prima Primissima Díj 2003

otpbank

Antall József

MAI GONDOLATOK ANTALL JÓZSEFRŐL

December közepén Antall Józsefre sokan emlékezünk. Emlékszünk megrendítő halálára, és emlékszünk három esztendő és a végső hetek meg-megújuló szenvedésére, amelyben annyian vettek részt gondolatban. Emlékszünk évfordulókra, amikor gémberedett ujjal tartottuk a gyertyát a Nemzeti Sírkertben, amikor gyomrunkba belehasított a történelmi veszteség fájdalma.

Aztán a hiány fájdalmának sajgását egyre inkább átvette a tűnődés, az elemzés. Forgattuk egyre, és forgatjuk azóta is, az emlékek és vélekedések kaleidoszkópját, hogy az új meg új konstellációkból kiolvassuk: ki is volt ez a férfi, ez az államférfi, akit ismerni véltünk a mindennapokban – és mit hagy ránk a műve?

A halála utáni évek nem éppen kedvező légkörében Antall becsülése megmaradt azon a szinten, ahová halála idején emelkedett. Sőt, lassan, de biztosan tovább emelkedett – különös módon, elsősorban az egykori vetélytársak és ellenfelek és az egykor közömbösek körében.

A négyévi polgári kormányzás pedig visszaadta hitelét és érvényét egy sor olyan politikai gondolatnak és kezdeményezésnek, amely az ő miniszterelnökségéhez fűződik, s így hangsúlyozta az Antall képviselte stratégiai gondolkodás folyamatosságát a magyar politikában. Ez egyben azt is jelentette, hogy a rendszerváltozás kitűzött céljai, iránya megerősítést kaptak a közbenső négy év részleges restaurációja után.

Most azonban mintha eltört volna valami. Rosszkedv, ingerültség, düh ül az országon, s ebben a dühben egyesek

K. Kodolányi Gyula

földhöz vagdossák a családi porcelánt, mintha az ősök tehetnének mindenről, ami elromlott.

Az elmúlt hónapokban éppen a nemzeti oldalon erősödött fel egy felemás kórus, amely Antall József jellemének és politikájának hiteltelenítésével igyekszik érzelmi kárpótlást nyerni a kudarcélményért, azért az ámokfutásért, amely ma reform címén az ellenkezőjére fordítja a rendszerváltozás közakaratának szinte minden sarkalatos értékét. A tehetetlenségben Antallra mint ős-bűnösre mutogatnak jóhiszeműek és tudatlanok csakúgy, mint Antall egykori belső vetélytársai, akiknek az idő nem tudta meghozni az oldódás, a nagylelkű igazságtétel, a felülemelkedés adományát. Folyik a mazochista múlthamisítás, és fantasztikus összeesküvéskoncepciók kapnak szárnyra.

És természetesen valakik, a politikai pecsenyesütők, roppantul élvezik ezt a tragikomikus előadást. Nemcsak a ritka látványosságnak, az ingyencirkusznak örülnek. Azért is, mert a csodadoktorok és kibicek lármás koncertje összekuszálja a tényeket, s ez nekik nagy politikai hasznot hoz.

A mai igazlátók féligazságokat vetítenek tizenhét évvel ezelőtti helyzetekre. Holott a múlt visszahozhatatlan. Olyan felismerések, amelyeket tizenhét év sikerei és kudarcai izzadtak ki, nem kérhetők számon az egykori szereplőkön.

Mondják, hogy Antall József a régi nómenklatúra titkos átmentője volt. De akkor miért szerveztek kormánya ellen taxisblokádot az állampárt egykori ügynökei? Mondják, hogy Antall József fölösleges – ha nem éppen álnok – „paktumot" kötött. De az ország kormányozhatóságát akkor, abban az Országgyűlésben vajon milyen más eszközökkel lehetett volna biztosítani? Mondják, hogy Antall a parlamenttel szemben a „néphez" kellett volna forduljon új felhatalmazásért a rendszerváltás végbevitelére. De vajon ki képviselte akkor a „népet"? Hol volt az a forradalmi gárda, amely netalán mögéje állt volna? Mondják, hogy Antallnak a magyar államadósság elengedését kellett volna kérnie. Nos,

nem egy adósságkiváltó kezdeményezésnek voltam közvetítője Antall megbízásából akkoriban. Keserű tapasztalatunk az volt, hogy – dőreség vagy önzés? – a Nyugat politikai stratégiájába ez a lépés akkor nem illett bele. Mondják, hogy Antall a globális tőke helycsinálója volt. Hadd idézzem ide jellegzetesen szarkasztikus kommentárját, amikor egy világcég elnökének munkareggelijét elutasította: „Iparbárókkal reggelizni nem a miniszterelnök dolga." (Ami nem jelenti azt, hogy nem becsülte e cégek hasznát a maguk helyén.) Antall a szociális piacgazdaságot akarta megvalósítani a Washingtoni Konszenzus neoliberális nyomása ellenében. Ezért bírálta őt – bár stratégiai szövetségesének tekintette – az amerikai vezetés. És erről a korszakos kérdésről szóltak az Antall-kormány minisztereinek ádáz makrogazdasági vitái is – például Kádár Béla és Rabár Ferenc vagy Szabó Iván és Kupa Mihály között.

Csak néhányat ragadtam ki a röpködő vádak közül. Azonban az eredeti bűnt – a rendszerváltoztatás kisiklatását – nem Antall körül kell keresni. Hanem 1995-ben.

Abban az évben a Horn-kormány érvényteleníti azt a listát, amelyben az Antall-kormány megnevezte azt a mintegy száz stratégiai fontosságú vállalatot, amelyeknek teljes vagy részleges állami tulajdonban kell maradniuk. Ezután indul meg a magyar állami vagyon nagybani kiárusítása, például az energiatermelő és -szolgáltató szektorban.

Ugyancsak 1995-ben vezeti be a Horn-kormány a Bokros-csomagot. Ez a megszorítás-csomag egy régi IMF-recept kontár honosítása volt, olyan pillanatban, amikorra a recept már a gazdasági bedöglések sorát és nagy társadalmi károkat okozott világszerte. Olyan pillanatban, amikor a Clinton-kormány szakértői már a recept felülvizsgálatát, az egész IMF (Nemzetközi Valutaalap) politika revízióját követelték.

A Bokros-féle gazdaságpolitika a pénztárcánkon érzett megszorításoknál is nagyobb kárt okozott azzal, hogy

elzárta mindazokat a fejlesztési forrásokat, amelyek a civil társadalom, az értelmiség és a magyar vállalkozók önálló kibontakozását segítették elő, és egy költségvetési diktatúra abroncsába zárta az országot.

A második fordulat éve a közelmúlt magyar történelmében tehát 1995 volt. Nem ért fel 1990 földrengésével és újrakezdésével, de meg tudott állítani, le tudott lassítani egy sor rendszerváltoztató erőt – éppen a szabadság, az önrendelkezés, az innováció erőit. A fordulat éve az volt, amikor a kettős nyelv és a politikai korrupció mérge ismét beszüremlett a magyar politikába.

A jelenlegi kurzus 1995 örökségét viszi végbe elhibázott megszorításaival, hadat üzenve mindannak a szabad polgári kezdeményezésnek, amit 1990–94 és 1998–2002 éveiben teremtett az ország. Mindannak, ami helyre akart állni negyven év diktatúrája után. És annak a jónak is, amit az a diktatúra megtartott és továbbvitt a múlt örökségéből: a sok erényt hordozó magyar egészségügyi és oktatási rendszereket.

Ha tehát mai rosszkedvünk, kínlódásunk és tehetetlenségünk valódi okait keressük, ne 1990-re nézzünk. Ha valódi okokat keresünk, és nem ürügyeket, ne 1990-re nézzünk, hanem 2007-re, és legfeljebb 1995-re.

A politika a lehetséges művészete – és ha valaki olykor a lehetségesnél nagyobbat álmodik és lép, államférfinak nevezzük. Ami Antall Józsefet illeti, hasonlítsuk őt a másik két 20. századi újrakezdés miniszterelnökéhez, Bethlen Istvánhoz és Nagy Ferenchez. Két politikushoz, akiknek nagyságát Antall méltón tisztelte. Helyzete csak látszatra volt könnyebb az övékénél. És amit e helyzetből kihozott három és fél év alatt, azért nem kell szégyenkeznie a másik kettő előtt. Büszkék lehetünk reá.

Kodolányi Gyula

Antall József

ANTALL JÓZSEF POLITIKÁJA A JOGÁLLAM SZEMSZÖGÉBŐL

Majdnem másfél évtized telt el Antall József halála óta, mégis személyisége és kormányzásának folyamatosan változó értékelése máig része a politikai közbeszédnek. Neve összeforrt a rendszerváltozással. Azzal a rendszerváltozással, mely hazánk számára visszahozta a rég elvett és már szinte el is felejtett függetlenséget, és amely nem vitásan a diktatúrából a demokráciába, a népköztársaságból a köztársaságba, az egypártrendszerből a többpártrendszerbe és a kommunista államból a jogállamba való átmenetet biztosította. A nyolcvanas évek végén bekövetkezett változások mérete és gyorsasága az ismeretlenség homályából emelte ki mindazokat, akik a jog útján végbemenő alkotmányos rendszerváltozást tudásuk és képességeik folytán elősegíthették. Antall József még ennél is többre vállalkozott. A rendszerváltozás utáni első legitim Országgyűlés által választott miniszterelnökként megmutatta, hogy a kerekasztal-tárgyalások kompromisszuma által meghatározott alkotmányos rendszer – kis kiegészítésekkel – a gyakorlatban is alkalmas az ország jogállami normák szerinti kormányzására. Amint tette azt a nyugatnémet Alaptörvényt megalkotó Alkotmányozó Tanács elnökéből a Német Szövetségi Köztársaság első kancellárjává választott Konrad Adenauer, vagy a francia V. Köztársaság Alkotmányát nem csupán kidolgozó, hanem elsőként az államfői tisztséget is betöltő De Gaulle tábornok, úgy vállalkozott Antall József is a részben általa megformált jogállam biztosította keretek között az ország irányítására.

K: Gulyás Gergely

„A feladat súlya, mely reám hárul, óriási"– mondta még kijelölt miniszterelnökként. A működésképtelen tervgazdaság, a megszűnő piacok és a kezelhetetlennek tűnő államadósság folytán a gazdasági csőd szélén álló ország az egyik, és a Kádár-korszakban szocializálódott, a demokráciától az ott tapasztalt jólétet türelmetlenül váró társadalom a másik oldalon. Közöttük közvetítőként a jobboldallal és annak vezetőjével szemben kezdettől fogva ellenséges média. A kor emberfeletti feladat elé állította a kormányfőt, és tovább növelte terhét, hogy tudatában volt annak.

Az elért eredmények mégis őt igazolják. A piacgazdaságra való nem zökkenőmentes, de összességében sikeres átállás, az orosz csapatok távozásával hazánk korlátlan szuverenitásának visszaszerzése, a Varsói Szerződés megszüntetése, Magyarország nyugati integrációjának visszafordíthatatlan elindítása és a gazdasági nehézségek közepette is világos elveken nyugvó társadalompolitika Antall József múlhatatlan érdeme. Jelen dolgozat szerzője mégis a jogállamhoz és az alkotmányos alapelvekhez való feltétlen ragaszkodást tartja a néhai miniszterelnök életművéből leginkább kiemelésre méltónak. Antall József noha nem volt jogász, mégis rendkívüli alkotmányjogi ismeretekkel rendelkezett. Nem csupán a magyar, de a jelentősebb európai országok, valamint az Egyesült Államok közjogi berendezkedését és politikatörténetét is alaposan ismerte. Ehhez társult történészi tudása. A jogrend és a magyar közjogi hagyományok iránti mély tisztelet politikai munkásságának legfőbb iránytűje volt.

Az Ellenzéki Kerekasztalon belül, valamint az állampárttal folytatott „háromoldalú" tárgyalások során Antall József ismerte fel legvilágosabban a tárgyalási jogalap tisztázásának szükségességét. Annak megválaszolása, hogy milyen felhatalmazás alapján egyezkedik az Ellenzéki Kerekasztal a hatalommal, alapelvi szinten meghatározta az egységesen fellépő ellenzéki szervezetek céljait és törek-

véseit. A legitimáció hiánya mindkét oldalon világos volt. Míg a hatalmat képviselő MSZMP mögött nem állt, úgy az Ellenzéki Kerekasztalt alkotó szervezetek mögött nem is állhatott az általános, egyenlő és titkos választójogon alapuló szabad választásokon elnyert felhatalmazás, hiszen a választásokhoz való eljutás és az ahhoz szükséges jogszabályi környezet megteremtése nem előzménye, hanem célja volt a demokratikus átmenetet biztosítani hivatott tárgyalásoknak. Antall József koncepciója világossá tette; az adott helyzetben a tárgyalások elvi alapja kizárólag a kommunizmus által erőszakkal megszakított magyar demokratikus közjogi hagyományok folytatása lehet. E hagyományok pedig az elmúlt évszázadok során oly sok idegen uralmat átélt Magyarország esetében a miniszteri felelősséget megalapozó 1848. évi III. törvénycikk, illetve a második világháború utáni rövid demokratikus időszakot meghatározó 1946. évi I. törvény, mely a köztársasági államformát honosította meg hazánkban. A néhai miniszterelnök kiemelkedő érdeme, hogy négy évtizednyi ellenzéki jogfosztottság után is tisztában volt azzal, hogy az illegitim hatalommal való szembenállás önmagában nem teremt legitimációt. Az ellenzéket éppen az különbözteti meg a szocialista állampárttól, hogy fellépése mögött demokratikus alapon nyugvó felhatalmazásnak kell állnia.

Antall József fáradhatatlan kompromisszumkeresése az Ellenzéki Kerekasztal második, már éles politikai ellentétekkel terhelt időszakában döntően hozzájárult az ellenzék egységének a békés átmenetet biztosító megállapodás aláírásának pillanatáig való fenntartásában. Ezek az egyezségek azonban soha nem lépték át azokat a szilárd elvi kereteket, amelyeket Antall a felhatalmazás korlátozottságával kapcsolatosan már a tárgyalások elején rögzített. Jól mutatja ezt a néhai miniszterelnök álláspontja a legtöbbet vitatott – végül a négyigenes népszavazás által megakadályozott –, az országgyűlési képviselő-választásokat megelőző közvet-

len köztársaságielnök-választás kérdésében: „a köztársasági elnök, aki megválasztásra kerül a népfelség elve alapján, ebben az esetben azért kerülhet megválasztásra, mert a képviseleti rendszer teljes legitimitással még nem érvényesül."

Nyilvánvaló, hogy Antall József figyelme nem terjedhetett ki a tárgyalások minden területére, összességében azonban már az átalakulás kezdetén teljes és részletekbe menő elképzelése volt egy általa kívánatosnak tartott demokratikus jogállamról. Talán még maga sem gondolta, hogy amit eltervezett, tevékeny hozzájárulásával és hihetetlennek gondolt gyorsasággal megvalósul. Az Ellenzéki Kerekasztal megalakulásától számított másfél év alatt hazánkban legitim Országgyűlés, a törvényhozásnak felelős kormány, a nemzet egységét megtestesíteni hivatott köztársasági elnöki tisztség, jogilag deklaráltan független igazságszolgáltatás, a tanácsok helyén önkormányzati rendszer és az Alkotmány őreként széles hatáskörrel rendelkező Alkotmánybíróság jött létre.

A választási győzelem azonban a gyakorlati kormányzás lehetőségét nem teremtette meg. A szinte valamennyi, így a költségvetési törvényre is kiterjedő kétharmados szabályozás az abszolút többséggel rendelkező jobboldali pártok számára a megállapodás, vagy a SZDSZ-t is magában foglaló nagykoalíció elkerülhetetlenségét jelentette. A folyamatos egyeztetési kényszer és az egyszeri megállapodás közül észszerű volt az utóbbit választani. A megegyezésnek azonban ára volt: a köztársasági elnöki tisztség átengedése. Az Alkotmány keretei között gondolkodó Antall József nem sejthette, hogy ez az ár a véltnél magasabb is lehet, ha a köztársasági elnökre ugyanez nem jellemző. A megállapodás nem csupán a kétharmados törvények körének ésszerű szűkítését, hanem a német Alaptörvényből átvett konstruktív bizalmatlansági indítvány bevezetését is jelentette. A konstruktív bizalmatlansági indítvány, mely a miniszterelnökkel és személyén keresztül a kormánnyal szembeni bizalmatlan-

ság kinyilvánítását csak új miniszterelnök-jelölt megnevezésével és egyidejű, egy szavazással történő megválasztásával teszi lehetővé a törvényhozásnak, jelentős mértékben járult hozzá az átmenet időszakában kulcsfontosságú kormányzati stabilitás biztosításához.

Az új rendszerben a legnehezebb és legnépszerűtlenebb szerep a miniszterelnökre hárult. A magyar nép, melytől évtizedekig megvonták a szabadságot, sokkal inkább várta a rendszerváltozástól a nyugaton megtapasztalt jólétet, mint olyan, a többség számára értékelhetetlen kategóriákat, mint a demokrácia, a jogállam vagy a szuverenitás. A politikától egyre inkább elforduló tömegek nem látták a rendszerváltozás azóta is szenvedett paradoxonát; a diktatúra árát a demokráciában újra meg kell fizetni. Az elégedetlenség egyetlen, a kormányzás megbénításával fenyegető megnyilvánulása a taxisblokád volt. Érdemes felidézni, hogy a műtétje után az altatásból éppen felébredő Antall József e súlyos, beláthatatlan következményekkel fenyegető, törvénytelen akció idején is saját magára nézve elsődlegesnek tartja a jogszabályok betűjének és szellemének maradéktalan betartását. „El kellett döntenem, részt vehetek-e közvetlenül a műtét után, szinte a feleszmélés pillanatától valamiben, ami az egész ország sorsára kihathat. Alkotmányjogi érzékem azt diktálta: nem. Ebben a helyzetben csak tanácsadója lehetek saját kormányomnak. Ezt meg is tettem. A kormánynak kellett a felelősséget vállalnia, az engem helyettesítő belügyminiszternek mindkét funkcióját gyakorolnia kellett." A miniszterelnökben a taxisblokád idején és később sem merült fel, hogy a köztársasági elnök, vagy az ellenzéki MSZP és SZDSZ – a konkrét esetben nyíltan – alkotmánysértő magatartása bármilyen felhatalmazást jelentene számára hatáskörének túllépésére.

Antall József más alkalmakkor is bizonyította, hogy pontosan tisztában van a magyar Alkotmányban rögzített miniszterelnöki jogkörrel. A rádió és televízió vezetőinek

kinevezésekor a köztársasági elnök magatartása, a kinevezések aláírásának megtagadása miatt többször kényszerült arra, hogy az Alkotmánybírósághoz forduljon, kérve az alaptörvény egyes rendelkezéseinek értelmezését. Az Alkotmánybíróság valamennyi esetben egyértelműen a miniszterelnöknek adott igazat. Antall pontosan látta, hogy ezeknek a vitáknak a konkrét eseteken messze túlmutató, az alkotmányos joggyakorlatot meghatározó jelentősége van, ezért a kérdést általánosságban, az Alkotmánnyal és az alkotmánybírósági határozatokkal összhangban, a magyar közjogi berendezkedés szemszögéből vizsgálta. „Meggyőződésem az, hogy a mai magyar Alkotmányban megfogalmazott köztársasági elnöki jogkör rendkívül alkalmas arra, hogy pártok felett álló, a napi politikai harcokban részt nem vevő, a nemzet egyetemességét kifejező államfő legyen. A köztársasági elnök azonban nem politizálhat a kormány helyett, a felelősség mindenben a kormányé." A miniszterelnök az államfővel folytatott, méltatlan viták közepette is igyekezett a köztársasági elnöki tisztség rangját védelmezni – még annak betöltőjével szemben is. Ahogy a köztársasági elnöknek írt levelében megjegyezte: „annyiban vagyok »tekintélyelvű«, hogy a magyar államfő közjogi méltóságát rendkívül fontosnak tartom."

Antall József miniszterelnökként soha nem feledkezett meg arról, hogy Magyarországon parlamentáris demokrácia jött létre, melynek alapja az általa vezetett végrehajtó hatalom törvényhozás előtti felelőssége. Úgy gondolta, hogy az alkotmányos berendezkedés négy évtizednyi látszatországgyűlés után nem szűkíthető csak a parlamentáris szabályok betartására. Az új szokásjog kialakítása szükségessé tette, hogy a választópolgárok tisztában legyenek azzal, hogy az ő életüket közvetlenül befolyásoló legfontosabb döntések demokratikus vitát követően az Országgyűlésben születnek meg. A kormány parlamenti felelőssége pedig érdemi ellenzéki jogosítvány az ellenőrzésre, melynek érvényesülését

JÓZSEF FŐHERCEG FIAI, 1890
Pannonhalma, Főapátsági Gyűjtemény

– az ellenzék milyenségétől függetlenül – a kormánytöbbség biztosítani és nem gátolni hivatott. Ennek megfelelően miniszterelnökként a parlament ülésein minden lényeges kérdés megtárgyalásakor részt vett, a kérdésekre, interpellációkra legtöbbször személyesen válaszolt. Antall József kormányfői időszakában a politikai nyilvánosság legfontosabb fóruma a Magyar Köztársaság Országgyűlése volt.

A néhai miniszterelnök politikai tevékenysége azt üzeni a mának, hogy a köz szolgálatának feltétlenül szükséges, de egyáltalán nem elégséges feltétele a jogszabályok betartása. A legfőbb közjogi méltóságok tevékenységének vezérfonala csak belső indíttatású, szilárd erkölcsi alapokon és elvi meggyőződésen nyugvó lehet. Azt a fajta, az ország sorsa iránti elhivatottságot, mellyel a kormányfő miniszterelnöki esküjéhez és példás fegyelemmel viselt betegségéhez viszonyult, jól példázza kezelőorvosához írott magánlevele: „Tiltakoztatok az ellen, hogy nem vállalom a jobb esélyt adó, de a munkám folytatását korlátozó, majd lehetetlenné tevő kezelést. Meg akartatok mindent tenni az ember gyógyítása érdekében, de nekem a miniszterelnöki teendők ellátása a feladatom, erre esküdtem fel, mint egy katona. Ez elé nem helyezhetem a magam személyes érdekét. Ha nem lesz más esélyem, akkor talán a halálom is szolgálatot tehet."

Antall József tudta, hogy nemcsak a diktatúra, de a demokrácia is veszélyeztetheti a jogállamot, ha az adott ország politikai kultúrájának részeként nem alakulnak ki olyan közös értékek, amelyeket a közéletben részt vevő pártok mindegyike elfogad és éppúgy tiszteletben tart ellenzékben, mint kormányon. Miután a kormánynak és a kormánytöbbségnek adottak az eszközei a jogszabályok döntő többségének módosítására, ezért a jogállamnak önmagában nem elegendő garanciája az Alkotmány vagy az Alkotmánybíróság. A jogállam biztosítékát a felelősség vállalása, a közhatalom gyakorlói esetében nem csupán a jogszabályok betűjének, hanem szellemének betartása, a hagyományok őrzése, ösz-

szességében a politikai kultúra léte, tiszteletben tartása és erősítése jelenti. Az állandó, éles, időnként akár személyeskedésbe torkolló viták nélkül demokrácia aligha képzelhető el. A politikai kultúra nem áll szemben e vitákkal, csak kereteket szab nekik. Ha a demokráciában a cél bármilyen eszközt szentesít, annak a jogállam látja kárát, mert a parlamentarizmusnak elsősorban nem célja, hanem döntéshozatali eszköze a jogállam. Antall József számára a demokratikus jogállam a gyakorlatban is korlátozhatatlan, abszolút érték volt. Negyven év diktatúráját követő első legitim miniszterelnökként mindent megtett a jogállami gyakorlatnak megfelelő politikai kultúra és szokásjog kialakításáért.

Antall József születésének 75. évfordulóján hazánk közéleti viszonyai elkeserítők. Már fél évtizede kormányozzák olyan politikai erők az országot, akiket a köz iránti elhivatottság helyett önérdek, a jogállami normák tiszteletben tartása helyett céljaik bármilyen módon való elérése jellemez. A véleménynyilvánítás szabadságának mércéje nem az Alkotmány, hanem a kormányzati akarat. A néhai miniszterelnök által megteremtett, azóta minden kormány által visszanyesett politikai kultúrát mára gyakorlatilag felszámolták. A hatalom ma nem az igazságosság érvényre juttatásának eszköze, hanem a hazugság jutalma, egyszersmind végcél, nem pedig eszköz birtokosai kezében. A jogállásuk szerint független intézményekben a kinevezés, illetve a megválasztás feltétele nem a szakmai hozzáértés, hanem a lojalitáson is messze túllépő szervilizmus. A választás egyszerű ígéretverseny. A társadalom pedig – mely mindezt tűrni kénytelen – egyre inkább igazodik az új világhoz, ahol a tisztességet a siker, a tudást a pénz, az elvhűséget az elvtelenség, a munkát a számítás, mint új értékek; az előrejutás és a megbecsültség zálogai váltják fel. Végül pedig a cinizmus, mely olyanokat is a miniszterelnök sírjához sodor, akiknek minden cselekedetük szemben áll Antall József értékvilágával.

A néhai miniszterelnök politikai hagyatékához való viszonyulást elsősorban a tettek, nem pedig a nyilvános főhajtások fémjelzik. E hagyatéknak kitörölhetetlen része a demokratikus jogrend kialakításáért és példaértékű működtetéséért végzett szolgálat. A modell adott, bármilyen távol álljon is attól a mai magyar közélet valósága. Hogy az elmúlt évek gyakorlata még azt is lerombolta, ami mintaszerű volt, nem lehet az alkotó felelőssége. Neki csak köszönettel tartozunk azért, hogy nem kell új mintát találnunk. Elég csupán visszatérni ahhoz, amit egy magyar államférfi a 20. század utolsó évtizedének kezdetén felülmúlhatatlan személyes áldozatvállalással a magyar nemzet javát szolgálva megteremtett.

Gulyás Gergely

X 327(437.2)
(437.2) 323.1 X

cím:

A SZLOVÁK–MAGYAR VITÁK HÁTTERE

ny: tanulmány a kapcsolatokról

Hogyan lehet „arcátlan pimaszság"-nak nevezni, ha a Szlovákiai Magyar Koalíció megbékélési nyilatkozatot javasol a két ország törvényhozásának? Fico miniszterelnök kommentárja „rátett egy lapáttal" a szlovák Nemzeti Tanács (Országgyűlés) által a Beneš-dekrétumokat megerősítő határozatra, s ahogy az várható volt, kiváltotta minden magyar politikai irányzat tiltakozását. Olajat öntött a tűzre a szlovák oktatási miniszter, aki ki akarja tiltani a magyar helyneveket a magyar iskolák tankönyveiből – nyilvánvalóan ezzel is a magyar tudatot akarja kimosni a diákok agyából. És amikor ez a szlovák viselkedés már elérte az EU és Amerika ingerküszöbét, a száz évvel ezelőtti csernovai sortűzre emlékezve megszületik a nyilatkozat, amit csak Fico fenti szavaival lehet jellemezni. „Szem előtt tartva a több mint 1100 éve tartó szomszédi kapcsolat többnyire negatív tapasztalatait, továbbá figyelembe véve a mostani, ismét egyoldalú, megalapozatlan és egyre agresszívebb követeléseket támasztó déli szomszédunk lépéseit, nem maradhatunk közömbösek!" Ezért „bűneik megbánására, sajnálkozásra, bocsánatkérésre és kártérítésre" szólítják fel a magyarokat. Mit tegyen most az a sok magyar és szlovák, aki nem hidegháborút, hanem barátságot akar látni a két szomszédnép között? Szeptember 28-án a *Magyar Hírlap*ban hangot adtam annak a véleményemnek, hogy az irracionális magyarfóbiának az alapvető oka a félelem, hogy „ebül szerzett jószág ebül vész el", vagyis hogy a szlovákok egyszer még elveszíthetik az 1919-ben ölükbe pottyant magyarlakta területet, hacsak nem sikerül azt megtisztítani magyar lakosságától.

K: Jeszenszky Géza

Bibó István, Borsody István, Vígh Károly, Käfer István, Szarka László és mások írásai nyomán régóta próbáljuk megérteni a szlovákokat, és kigyógyítani őket magyarellenes előítéleteikből. Újabban fiatal magyar történészek tesznek minden elismerést megérdemlő kísérleteket (a Terra Recognita Alapítvány keretében, legutóbb a *Sic Itur ad Astra* folyóirat 2006/3-4. számában) néhány szlovák kollégával együtt, hogy a történelmi vitákon túllépve bemutassák a két nép közös, illetve egymáshoz szorosan kapcsolódó történelmét. Mindenekelőtt azonban a két ország közvéleményének kellene tisztába jönnie a történelmi viták alapjául szolgáló eseményekkel és tényekkel. Balassa Zoltán kassai magyar történész nemrég figyelemre méltó kísérletet tett a magyarokkal szemben állandóan felhozott szlovák vádak megválaszolására egy szlovák nyelven kiadott zsebkönyvben, de a hamis tények és beállítások mára már olyan mélyen beleévődtek a szlovák emberekbe, hogy ezen csak szívós, hosszú munkával is csak akkor lehetne változtatni, ha a politikai akarat ezt támogatná, s nem ellene dolgozna. Magyarországon ez a készség régóta megvan, de történelmi kapcsolatainkról (és vitáinkról) a magyar társadalom sem tud eleget, a fiatalság pedig jószerint semmit.

1992. szeptember 2-án Milan Knažko akkori szlovák külügyminiszter meghívására előadást tartottam Pozsonyban a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében *A szlovák–magyar kiegyezés útja* címmel. Kiinduló tételem a két nép megbékélésének és az európai föderalizmusnak elkötelezett, 1947-ben emigrációba kényszerült Borsody István megállapítása volt, hogy „a magyar–szlovák viszonyban volt meg talán a békés kiegyezésnek a legtöbb esélye," aminek alapja „a hosszú évszázados együttélés következtében kimutatható szellemi, műveltségi rokonság". A szlovák nacionalizmus tudni sem akar e hosszú együttélés sok, mindkét népet gazdagító termékéről, helyette a sérelmek hosszú listáját terjeszti.

Jó, ha tudjuk, mik ezek a szlovák sérelmek. Az első maga a Honfoglalás. A 19. században a pánszlávizmus apostolai kitalálták, hogy a magyarok Kárpát-medencei betelepülésükkel súlyos kárt okoztak a szlávoknak, hogy fejlett birodalmakat zúztak szét, hogy alacsonyabb, barbár szintet képviseltek. Ez a beállítás nemcsak sértő minden magyar számára, de ellentétes a valósággal is. Nincs arra semmilyen hiteles bizonyíték, hogy a magyar honfoglalás idején a Kárpát-medencében fennállott volna egy „Nagy-Morva Birodalom," vagy más fejlett állam, és semmiképp sem volt szerves kapcsolat, összetartozás-tudat a déli és a nyugati szláv népek között. A Szent István király és utódai által megszervezett Magyar Királyság, a Regnum Hungariae a területén már korábban ott élő vagy később érkező népeknek csak előnyére vált, hiszen jóvoltából az európai civilizáció határa jóval keletebbre került. A 11. században létrejött Lengyel, Cseh és Magyar Királyságban jogrend, életbiztonság és magasabb életszínvonal jött létre, mint tőlük délre és keletebbre, két északi szomszédunknak pedig eszébe sem jutott, hogy a magyarok akadályozták volna meg egyesülésüket egymással és a déli szlávokkal. Ennek az éremnek azonban van egy másik oldala is. Anonymus óta tartja magát a magyar legenda, hogy a magyarok Szvatopluk morva királytól csellel, egy fehér lóért, egy aranyozott nyeregért és egy aranyos fékért megvették az országát. Ennek nincs történeti alapja, Szvatopluk már nem is élt a Honfoglalás idejében, de arra jó a mese, hogy a szlovákok haragudjanak egykori országuk bekebelezőire.

Szlovákia kikiáltásának tizedik évfordulóján, 2003 januárjában a szlovák parlament kereszténydemokrata elnöke, Pavol Hrušovský rokonszenves módon kifejtette, hogy nem kell tagadni, a történelmi Magyar Királyság (szlovákul Uhorsko) közös hazája volt a magyaroknak és a szlovákoknak. Valóban, teljesen történelmietlen az ezeréves magyar elnyomás vádja, hiszen a modern nemzeti tudat megjelené-

se (térségünkben a 19. század eleje) előtt nem a származás, az anyanyelv volt az állam, illetve az uralkodó iránti lojalitás alapja, hanem a hűbéri elv, egy adott társadalmi rendhez (nemesség, polgárság stb.) tartozás. A középkori és kora újkori magyar állam esetében csak „területi nacionalizmus" létezett, a külső támadások ellen Hungária (Uhorsko) területét védték a területén élő népek. A Habsburgok központosító és németesítő törekvéseivel szemben is általában egységesen léptek fel a különböző származású és anyanyelvű rendek és személyek az országgyűléseken, Bethlen Gábor, Rákóczi és Thököly függetlenségi harcaiban. A mai Szlovákia területén élő lakosság vegyes volt, a völgyek zömmel szláv (szlovák) földművelői mellett a bányavárosok és a Szepesség lakossága főként németül beszélt, a népesség jó 5%-át kitevő nemesség esetében pedig általában lehetetlen megállapítani az etnikai eredetet, de valószínű, hogy többségük magyar származású volt. Általában az uralkodónak tett katonai és politikai szolgálatok jutalma volt a nemesi adománylevél és az azzal járó kisebb vagy nagyobb birtok. A 13. századtól az addig igen gyéren lakott északi hegyvidék (a Zólyom vármegyéből létrejött Turóc, Árva, Liptó) benépesítésének és megszervezésének ez volt az útja.

Az én családom – mint oly sok másé – tipikus példája a több nemzethez fűződő kapcsolatnak. Az 1278-ban a Turóc megyei Nagyjeszenre (Magna Jeszen, ma Turčianske Jaseno) királyi adománylevelet kapott felmenőim csakúgy, mint nemesi társaik, általában több nyelvet beszéltek, a magyar mellett a latint, a németet, és gyakran a szláv jobbágyok helyi dialektusát is. A birtok hamar elaprózódott, így később sokan mentek lelkészi, ügyvédi, orvosi, vagy köztisztviselői pályára. A Boroszlóban (Breslau, Wrocław) született Jesseniust, a neves humanista orvost, a prágai Károly Egyetem rektorát, akit 1621-ben a magyar és cseh rendek közti szövetség létrehozása miatt végeztek ki, és aki „eques Hungarus"-nak nevezte magát, semmiképpen sem indokolt szlováknak ne-

vezni, ahogy azt teszik Szlovákiában. Akik a Magyar Királyság területén éltek, azok „hungarus"-ok voltak, annak mondták magukat, függetlenül attól, hogy milyen nyelven beszéltek.

A napóleoni háborúk nyomán azután egész Európában „felébredtek" a nemzetek, a területi és/vagy társadalmi alapú lojalitás tudatánál erősebbé vált a nyelvi-kulturális összetartozás gondolata. A Magyar Királyság északi területei, „Hornouhorsko", sőt Hungária összes lakójának választania kellett, melyik öntudatra ébredt nemzethez csatlakozik. Ez a választás gyakran családokon belül is komoly konfliktusokhoz vezetett. Lakóhelyétől, környezetétől, gyakran a véletlentől függően ki az egyik, ki a másik nemzetet választotta. Az 1848/49-es honvédseregben több ezer felsőmagyarországi tiszt vett részt (Görgey, Lahner, Beniczky a legnevesebbek, de köztük szép számmal voltak Jeszenszky nevűek is), miközben a „hungarus" nemességből nem kevesen vállaltak aktív szerepet a szlovák nemzeti mozgalomban. Janko Jesensky neves szlovák író lett, s a mai Jaseno lakosságának fele Jesensky, aki csak szlovákul tud, de a mai Magyarországon több százan élünk, akik századok óta sz-szel, tehát magyar helyesírással írják a nevüket, s akik számára természetes magyarságuk. A szlávos „szky/sky" végződés (Mednyánszky, Radvánszky, Rakovszky, Rudnyánszky, Scitovszky, Tersztyánszky, Záborszky, Závodszky stb.) a 15. századi huszita uralom alatt kiadott oklevelekre vezethető vissza. Ezek a családok nem renegát szlovákok, és neves földink, Kossuth Lajos sem volt az, ahogy ma Szlovákiában sokan állítják.

1848 tavaszán a magyarok mellett a szlovák értelmiség is lelkesedett a szabadságért és a nemzeti jogokért. Május 10-én a Liptószentmiklóson tartott népgyűlés „szlovák néprajzi kerület" létrehozását követelte, ahol a hivatalos nyelv a szlovák lenne, nemzeti színeiket használhatnák, önálló iskoláik és egyetemük lenne. Az ország egységét (unió Er-

déllyel) éppen helyreállító magyarok részéről ezt elutasítás fogadta. Erre a bécsi udvartól támogatva kirobbant egy kisebb felkelés, amit a megyei hatóságok könnyen szétugrasztottak, miközben a fiatal szlovákok tízezrei léptek be a honvédseregbe, ahol vitézül harcoltak Görgey alatt. 1861-ben a főként lelkészekből, tanárokból és ügyvédekből álló szlovák értelmiség újból kinyilvánította igényét a „szabad alkotmányos hazán" belül egy felsőmagyarországi autonóm szlovák kerület (Hornouhorské slovenské okolie) létrehozására. Ez Trencsén, Árva, Turóc, Zólyom, Liptó, Szepes és Sáros megyékből, valamint Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abaúj és Zemplén megyék szlávok által lakott részeiből állt volna. Az akkori magyar politikusok azonban – sajnos – ugyanúgy gondolkodtak, mint ma a szlovákok, hogy csak egyéni nemzetiségi jogokról lehet szó, társnemzeteket nem ismernek el, a külön szlovák kerület pedig már csak azért is elfogadhatatlan, mert a szlovák többségű vármegyék városaiban igen jelentős számú a magyar és német lakosság, akik nem kerülhetnek hátrányos helyzetbe.

Szlovák oldalról mindig sérelmezik, hogy a dualista korszakban milyen politikai elnyomás alatt éltek a szlovákok, erőszakkal akarták őket asszimilálni, elmagyarosítani. Gyakran elhangzik, hogy ha nincs az 1918-as államfordulat, pár éven belül teljesen eltűntek volna a szlovákok. Az ilyen nyilvánvaló túlzások ellenére indokolt, hogy magyar részről önkritikusan szemléljük az akkori magyar nemzetiségi politikát. A Kiegyezés után a nemzetiségi jogokat Európában elsőként átfogó módon szabályozó 1868-as 44. tc. („törvény a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában") előkészítésekor az A. Mocsonyi Temes megyei román képviselő által benyújtott kisebbségi javaslat az egységes politikai nemzet helyett valamennyi jelentősebb kisebbséget „egyenjogú országos nemzet"-nek javasolta elismerni. A közigazgatási egységekben „a többséget alkotó nemzet nyelve lesz a hivatalos nyelv", de a vegyes területeken „a számba jöhető tekinté-

lyesebb kisebbségnek is meglesz a joga, hogy nyelve második hivatalos nyelv legyen. [...] A bíróságoknál az ügyek az igazságot kereső fél nyelvén intéztetnek el és a végzés is ezen a nyelven közöltetik velük".[1] E javaslat számos eleme megvalósult a végül elfogadott törvényben, a nem-magyar nemzetiségek választott képviselői azonban a „politikai tekintetben... egységes magyar nemzet" tételét, önálló nemzeti státusuk (lényegében – mai kifejezéssel – kollektív jogaik) el nem ismerését súlyosan nehezményezték, és tiltakozásul a politikai passzivitást választották. 1875-ben a hatóságok betiltották a Matica Slovenska nevű kulturális egyesületet, a három szlovák nyelvű középiskolát pedig megszüntették. Az ezekben ténylegesen folyó pánszláv és magyarellenes agitáció ellen nyilvánvalóan nem így kellett volna fellépni.

A következő évtizedekben az ország nem magyar népeinek megnyerésére tett komoly kísérletek helyett a magyar közélet hangos volt attól a törekvéstől, hogy a több mint 50%-ban nem magyar nemzetiségű országban tanuljon meg mindenki magyarul. A Széchenyi 1842-es híres akadémiai beszédében elhangzott figyelmeztetést („Ha valaki magyarul beszél, ez nem jelenti azt, hogy már magyarrá is vált.") feledve ettől a legtöbben azt várták, hogy rövidebb-hosszabb időn belül tudatában is magyarrá válik az ország. Ennek érdekében magyar nyelven oktató iskolákat létesítettek a nemzetiségi vidékeken is, 1898-ban pedig törvényben rendelték el, hogy a hivatalos használatban minden helynevet magyar változatában kell használni. A zömmel falvakban élő szlovákok, románok és szerbek azonban nem asszimilálódtak, sőt sok esetben ők asszimilálták környezetüket, csak a városokban volt megfigyelhető a magyar nyelv térnyerése, elsősorban a németek és a zsidók önkéntes és lelkes magyarosodásának köszönhetően. C. A. Macartney, a neves (és elfogulatlan) brit történész megállapította, hogy a szlovák népesség ebben az ötven évben több teret nyert, mint veszített,[2] Balassa Zoltán ezt pontos statisztikai adatokkal

bizonyítja. Az 1890-es évektől a törvényben biztosított széles körű nyelvhasználati jogokat helyi szinten egyre több esetben sértették meg, az ezt szóvá tevőket gyakran még perbe is fogták, az iskolapolitikában pedig a magyar nyelv terjesztése lett a legfőbb cél. Mindezt sajnálattal kell beismernünk, hozzátéve, hogy ezt a gondolkodást és módszereket 1919-től az utódállamok átvették, és jóval erőszakosabb módon alkalmazták. Az 1895. augusztus 10-én Budapesten tartott nemzetiségi kongresszus a megyei, városi és községi szintű területi autonómiában jelölte meg a kisebbségek helyzete rendezésének az útját. A magyar kormányok és pártok ettől pontosan úgy elzárkóztak, mint ma szomszédaink.

A gazdasági életben uralkodó liberalizmus jól működött, és nagyban megerősödött az ipari, kereskedelmi és banktőke. A nemzetiségi vidékeken így egy létszámában és anyagi erejében növekvő nem magyar középosztály jött létre. Miközben egyesek erre a magyarosítást célzó intézkedések fokozásával próbáltak válaszolni, a megegyezési törekvések is erősödtek. „A nemzetiségi kérdés a demokrácia archimédeszi pontja" – mondta máig tartó érvénnyel Jászi Oszkár. De a magyar szupremáciát engedményekkel megőrizni próbáló Tisza Istvánt is érdemes megemlíteni, akit a nemzeti retorikától hangos parlamenti ellenzék ezért is támadott. A kisebbségpolitikában a kívánatos fordulat csak az 1918-as összeomlást követően, elkésve következett be. Jászi Oszkár nemzetiségügyi minisztériumának előterjesztésére született törvény „a rutén nemzet autonómiájáról" (1918:X. tc.), „a magyarországi német nép önrendelkezési jogáról" (1919:VI.tc.) és „Slovenska Krajina [Szlovák Országrész] önkormányzatáról" (1919:XXX.tc.), de ezeket már nem lehetett végrehajtani, mert az ország nagyobb részét ellenséges, a területi vitákat erőszakkal eldöntő hadseregek szállták meg.

Kézenfekvő, de mostanában kevesen tudatosítják, hogy a két nemzet viszonyát valójában nem régi történelmi ellentétek, sérelmek mérgezik, hanem az a tény, hogy Szlo-

vákiában jelentős számú magyar ember él, s ezek arányát a többségi nemzet velük szemben ellenséges magatartása 87 év alatt a lakosság 30%-áról 10%-ra csökkentette. Míg ez a folyamat érthető módon súlyos aggodalmakat kelt a magyarokban a Duna mindkét partján, sok szlovákban él, sőt erősödik a remény, hogy a tendencia folytatódik, és valósággá válik alkotmányuk állítása, hogy az ország csak a szlovákok állama, mert egy-két nemzedék múlva eltűnik a magyar szó Szlovákiából.

Szlovák oldalról nem szoktak belegondolni: csak a kivételes szerencsének köszönhetik, hogy 1919-ben a párizsi békekonferencia jóval nagyobb területet ítélt meg Csehszlovákiának, mint ami etnikai alapon megillette volna. Ezt támasztja alá magyar–szlovák határ kialakulásának a története. A ma Dél-Szlovákiának nevezett terület nem „ősi szlovák föld", a Csallóközben, Mátyusföldön, a palóc vidékeken, a Losonctól Tőketerebesig húzott vonaltól délre a Honfoglalás óta magyarok élnek. A világháborúban az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében a csehek és a szlovákok is az antant ellen harcoltak, az utóbbiak sok elismerést kiváltó bátorsággal. A bécsi parlament 1915-ben Párizsba emigráló képviselőjének, Masaryknak 1918 nyarára sikerült elfogadtatnia a Monarchia felosztásának a gondolatát, és a létrehozandó Csehszlovákia szövetségesként történő elismerését. Az 1918. november 3-án a győztes antant és Ausztria-Magyarország között megkötött fegyverszünetben már szerepelt a független Csehszlovákia és Jugoszlávia elismerése. A háború alatt Masaryk és első számú munkatársa, Benes amellett érvelt, hogy egy Magyarország nyugati részéből kihasított széles, minimum Győrig terjedő folyosó, „korridor" kösse össze a létrehozandó két új országot. Ezen felül igényelték a Dunától északra elterülő területet egészen Vácig, onnan pedig a Börzsöny, Mátra és Bükk hegységet is Miskolccal együtt. 1918. október 30-án Turócszentmártonban a Szlovák Nemzeti Tanács komoly viták után úgy döntött, hogy a szlovákok

elválnak a magyaroktól, és a csehek államához csatlakoznak. Döntő érv volt, hogy ezzel a győztes oldalhoz kerülnek, miközben Magyarországot megbüntetik. Az 1910-ben megválasztott budapesti Országgyűlés szlovák tagja, Milan Hodža (később csehszlovák miniszterelnök) 1918. december 6-án megállapodott a magyar kormány nevében eljáró Bartha Albert hadügyminiszterrel, hogy a két nép közti etnikai határtól, tehát a Pozsony–Bazin–Érsekújvár–Losonc–Kassa–Tőketerebes vonaltól északra átadják a közigazgatást a szlovákoknak. Prága, kivált külügyminisztere, a Párizsban tartózkodó Beneš azonban elutasította az ésszerű megegyezést. Ha ez a megállapodás maradt volna a két állam közötti határ alapja, az hosszú távra szólóan megalapozta volta az egymástól elváló magyarok és szlovákok jó viszonyát, s ma nem lenne köztünk vita a múltról, vagy a kisebbségi jogokról, mert sem a bécsi döntésre, sem a Beneš-dekrétumokra nem került volna sor, hiszen nem lett volna Szlovákiában számottevő magyar kisebbség.

Beneš stratégiai és politikai érveit méltányolva Clemenceau francia miniszterelnök és külügyminisztere, Pichon, „megfelezte" a cseh igények és a Hodža-vonal közti területet, s 1918. december 19-én önhatalmúlag megállapította, hogy „Csehszlovákia déli határa a Duna, majd az Ipoly folyó Rimaszombat városig, azután egyenesen halad nyugatról keletre az Ung folyóig, majd annak mentén a régi határig". Ezt az antant budapesti képviselője, Vix alezredes december 23-án közölte Károlyival, aki ugyan tiltakozott, de elrendelte a terület kiürítését, sőt kategorikusan megtiltott minden katonai ellenállást. Károlyi ugyanis naiv módon bízott Wilson amerikai elnök elveiben, hogy a békekonferencián a nemzeti önrendelkezés érvényesülni fog, s így a magyarlakta területek elveszítésétől nem kell tartani. Beneš 1919. február 8-án adta elő országa területi követeléseit a nagyhatalmak vezetői előtt, a fent említett, háború alatti program alapján. Llyod George, a liberális brit miniszterelnök rákér-

dezett az igényelt terület etnikai összetételére. Benes erre azzal az abszurd állítással válaszolt, hogy ugyan elég sok elmagyarosított szlovák él ott, de 450 000 szlovák még így is Magyarországon maradna (ezt a légből kapott adatot a szlovák köztudat azóta ténynek veszi, holott a trianoni Magyarországon pontosan feleannyi volt a szlovák anyanyelvűek száma), a Csallóközre pedig azért van szükségük, hogy az új ország élelmiszer-szükségletét onnan biztosíthassák. A konferencia a határjavaslat kidolgozását a négy győztes európai nagyhatalom képviselőiből álló albizottságra bízta. Ebben az amerikaiak mindvégig tárgyilagosságot mutattak, és az etnikai elvet akarták érvényesíteni. A franciák – katonai és közlekedési szempontokra hivatkozva – nagyjából a mai határvonal mellett érveltek, a britek és az olaszok ettől északabbit javasoltak.

Eredetileg egyedül a franciák kívánták a Csallóközt Csehszlovákiának adni, de májusra a többiek meghajoltak az érv mellett, hogy a velük szövetséges, és a jövőben minden bizonnyal németellenes politikát folytató új állam csak legyen minél nagyobb és erősebb. Az új Európa stabilitásáért aggódó angol kormány egy darabig még ellenállt, és Budapestre, majd Prágába küldte Smuts tábornokot, a brit háborús kabinet dél-afrikai búr származású tagját. Kíséretében volt szakértőként a magyarokat bevallottan nem kedvelő, de mint igazi angol, „fair" módon eljáró Harold Nicolson is. A misszió találkozott Masaryk elnökkel is. Május 3-án Nicolson a következőt írta naplójába:

„Prágában kértem Smutsot, hogy vegye rá Masarykot, ne követelje azt a szerencsétlen dunai szigetet. Smuts megtette. Masaryk hozzájárult, hogy amennyiben Pozsonynál a folyó túlpartján kapnak egy hídfőt, lemondanak a Csallóközről. Kértem Hardinge-ot [a brit külügyminiszter helyettesét], hogy vesse föl ezt az ajánlatot [a külügyminiszterekből álló] Tanácsban. Megtette, mégpedig igen ügyesen. Magam meg is szövegeztem egy határoza-

tot ebben az értelemben. [A határozattervezet szövege a következő volt: »A bizottság abból indul ki, hogy a Grosse Schütt sziget nem lesz része Cseh-Szlovákia területének, amennyiben cserében Pressburggal szemben egy kis területet megkap az új Köztársaság.«] *Bánatomra azonban Pichon előszedte Laroche-t* [a francia szakértő] *és elmondatta vele, hogy Beneštől azt hallotta, Smuts »tökéletesen félreértette« az öreg Masarykot. Az elnök csak annyit mondott, hogy Csehszlovákiában egyesek azt gondolják, ez [a területcsere] jó megoldás lenne, de a cseh kormány szerint ez nagyon rossz megoldás lenne. Attól tartok, hogy ez nem igaz. Csak tovább nőtt ellenszenvem Kramar iránt, aki Beneš minden ronda lépése mögött ott áll. Mindketten a franciák zsebében vannak. A franciák most azt fogják nekik mondani, hogy »hatástalanították« a csehellenes intrikámat. Pedig nem intrika volt. A tizenegyedik órában tett erőfeszítés volt, hogy jóvátegyünk egy nyilvánvaló igazságtalanságot."*

Nicolsonnak alighanem igaza volt, hogy: *„Masaryk elszólta magát, és kormánya rákényszerítette, hogy cáfolja meg önmagát."*[3] Az öt külügyminiszter május 8-án tárgyalta meg Csehszlovákia határait. Lansing amerikai külügyminiszter rezignáltan megállapította, hogy *„minden egyes döntés Magyarország rovására történik, így kétmillió magyar román, illetve cseh fennhatóság alá kerül!"* – de Pichon francia külügyminiszter szenvedélyesen kiállt a csehszlovák területi albizottság javaslata mellett, Balfour – korábban brit konzervatív miniszterelnök – viszont hallgatott. Nyilvánvalóan nem kívánt harcba bocsátkozni liberális párti utódja elvei védelmében. A kormányfőkből álló Négyek Tanácsa 1919. május 12-én minden további vita nélkül jóváhagyta a Magyarország határaira vonatkozó döntéseket. Sokat nyomhatott a latban az is, hogy a csehek ekkor már birtokon belül voltak, be is rendezkedtek a decemberben nekik átadott területen, míg Magyarországon az aggodalommal párosuló megvetéssel fogadott Tanácsköztársaság kormányzott.

KISLÁNY PARADICSOMOS KOSÁRRAL, 1895
Magántulajdonban

A rendszerváltozás óta Szlovákiában agressziónak szokták nevezni a Magyar Tanácsköztársaság északi hadjáratát, Kassa és Eperjes elfoglalását. Attól eltekintve, hogy ezt a csehszlovák hadsereg Salgótarján elfoglalására tett kísérlete váltotta ki, a békeszerződés megkötése előtt semmiképpen sem minősíthető agressziónak a jogi értelemben még Magyarországhoz tartozó területek birtokbavételére tett kísérlet. Ráadásul a cél nem a történelmi Magyarország megőrzése, hanem tanács-államok rendszerének létrehozása volt, ezért Eperjesen egy különálló Szlovák Tanácsköztársaságot kiáltottak ki.

Mire a magyar békeszerződés formális megtárgyalására sor került, 1920-ban, addigra az egész rendezésből kiábrándult amerikaiak már otthagyták a békekonferenciát. Lloyd George brit miniszterelnök ugyan fölvetette, hogy „nem

rendelkezhetünk emberekkel, mint a barmokkal. Nagyon rossz szolgálatot tennénk a szlovákoknak, románoknak, vagy a szerbeknek, ha nagyon is hazafias magyar lakosságot csatolnánk hozzájuk", de a franciák elzárkóztak minden határmódosítástól, az angol szakértő pedig kifejtette, hogy a Csallóköz nélkül Pozsony és Komárom lakossága éhenhalna [sic!], onnan keletre pedig az Ipolyság–Kassa vasútvonal létfontosságú az új állam számára, ami kizárja az etnikai határ követését.[4]

A Trianonban Magyarországra rákényszerített békeszerződés az állandó viták Erisz-almáját vetette be Közép-Európa népei, Magyarország és szomszédai közé. A színmagyar vagy majdnem színmagyar területek elvesztését a magyar társadalom nem tudta elfogadni, és ez meghatározta a külpolitikát. A nagyon tágan meghúzott határok, a nagyszámú elégedetlen kisebbség viszont arra késztette szomszédainkat, hogy létrehozzák a Magyarországot mintegy gúzsba kötő „kisantant" szövetséget, és minden eszközzel magyar kisebbségük csökkentésére, lehetőleg felszámolására törekedjenek. A „győztes" és vesztes államok tartósított szembenállása nagyban megkönnyítette Hitlernek, majd Sztálinnak Közép-Európa leigázását.

1919 után az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban a kisebbségekkel szemben korábban elképzelhetetlen jogsértésekre került sor. A csehek nem váltották be a szlovákoknak és a ruszinoknak az autonómiára tett ígéreteiket, a magyarokat ért – dokumentált és igazolható – sérelmek listája pedig összehasonlíthatatlanul hosszabb, mint amit az 1918 előtti magyar politika ellen fel lehet hozni. A csehszlovák hatóságok nem törekedtek arra, hogy méltányos politikával a hozzájuk csatolt magyarokkal megkedveltessék az új viszonyokat. A földreform kifejezetten a magyar birtokosok ellen irányult, és az elvett területeken, a magyarlakta sávban cseh és szlovák telepesekkel új falvakat hoztak létre. Gazdasági diszkriminációval, magyar iskolák és

intézmények megszüntetésével, szobrok ledöntésével, minden lehetséges módon megkeserítették a magyar kisebbség életét. A régi magyar kisebbségpolitika legélesebb külföldi bírálója, a Csehszlovákia létrehozásában jelentős szerepet játszó brit Seton-Watson (Scotus Viator) csalódottan figyelte védencei magatartását. Az 1928-as szlovákiai körutazásán tapasztaltak hatására hosszú *memorandumot* készített régi barátja, Masaryk elnök számára *a magyar kisebbség helyzetéről. Megállapította, hogy az folyamatosan romlik, többek között kiállt a helynevek, utcanevek, hivatalos hirdetmények kétnyelvűsége, a magyar többségű vidékeken a magyar nyelv széles körű hivatalos használata, a közigazgatási egységeknek etnikai alapon történő kialakítása, a magyar nyelvű iskolarendszer teljes körű kiépítése és fönntartása, ezen belül egy magyar nyelvű egyetem létesítése mellett.*[5] Egy 1934-ben megjelent tanulmányában megállapította: „A nemzeti kisebbségek beolvasztására irányuló törekvések, mint az iskolák, a kulturális és nyelvi lehetőségek korlátozása, a szép szavak mögött gyakran, bár nem mindig megbúvó asszimilációs törekvések, amelyek jóval általánosabbak, mint ahogy a közvélemény gondolja, Európa jelentős részét nyugtalanságban tartják. Többre van szükség, mint a fennálló kisebbségvédelmi szerződések [az 1919-ben a békeszerződésekbe foglalt kötelező normák] betartása, noha ez lenne az első, elengedhetetlen lépés. Minden esetben ki kellene terjeszteni ezeket a szerződéseket a maximumra."[6] E tanácsoknak nem lett semmi foganatja. Ezek után lehet-e csodálkozni, hogy a csehszlovákiai magyarok, akik megkérdezésük nélkül, akaratuk ellenére lettek Csehszlovákia (másodosztályú) állampolgárai (közel százezer ottani illetőségű ezt a státust sem kapta meg), kitörő örömmel fogadták az 1938. november 2-i bécsi döntést, visszakerülésüket az anyaországhoz?

A mai szlovák érvelésekben kiemelten szerepel, hogy 1938 őszén Magyarország agressziót követett el Csehszlovákiával szemben. A magyar kormányok 18 éven át a határ bé-

kés revízióját követelték. Az 1938. szeptemberi négyhatalmi müncheni szerződés függeléke úgy rendelkezett, hogy Csehszlovákia és Magyarország kétoldalú tárgyalásokon rendezze a határvitát. A tárgyalások során, végső ajánlatként *1938. október 22-én Csehszlovákia, a már autonóm szlovák kormány belegyezésével, felajánlotta 11 300 km², 740 000 lakos átengedését.* Mivel ebben nem volt benne az akkoriban közel fele részben magyar lakosságú Kassa, a magyar ellenjavaslat nyolc vitatott térségre népszavazást kért, elvetése esetén pedig nemzetközi döntőbíráskodást. (Kezdetben a magyarok ebben Anglia és Franciaország részvételét is kívánták, de ezt sem Németország, sem a két nyugati demokrácia nem fogadta el; ezután magyar részről felmerült Lengyelország bevonása, amit a szlovákok utasítottak el.) *Prága ekkor a német–olasz döntőbíráskodást választotta,* annál is inkább, mivel Ribbentrop német külügyminiszter Kassát (négy további várossal együtt) előzetesen a szlovákoknak ígérte – bennük már a megbízható csatlóst látta. Ilyen előzmények után került sor Bécsben a német-olasz döntőbíráskodásra. Az ismert eredmény 12 700 km² és 1,030,000 lakos Magyarországnak ítélése, jelentős mértékben Ciano olasz külügyminiszter kiállásának köszönhető. *Ezt semmilyen tárgyilagos elemzés nem minősítheti magyar agressziónak,* hiszen mindkét fél kérte és elfogadta. A kérdéses területen, amit 1919-ben csak a győztesek elfogult döntése adott Csehszlovákiának, 830 000 magyar élt, valamint 140 000 szlovák és 20 000 német. A döntést követően az 1919 után betelepítettek, a „kolonisták" eltávoztak, többségük önként, a maradék az új hatóságok határozata alapján, de vagyonukat, értéktárgyaikat magukkal vihették. A magyar hadsereg bevonulását általános lelkesedés fogadta, bár egy-két sajnálatos incidensre sor került. Csak Slota lázálmaiban szerepel, hogy a magyarok kegyetlenkedtek, rémtetteket követtek el. Agressziónak, katonai támadásnak legfeljebb az minősíthető, hogy amikor 1939. március 15-én, egy nappal Szlovákia függetlenségi nyilatkozata után, a magyar honvédség elfoglalta Kárpátalját,

mintegy 20 km mélységben behatolt a szlovák területre, és az Ungvárra vezető vasútvonal biztosítására hivatkozva azt Magyarországhoz csatolták.

Nem Magyarországon múlott, hogy napjainkban ismét előtérbe kerültek a Beneš-dekrétumok. Ezek tartalmát Szlovákiában nem szokták ismertetni, így a legtöbb szlovák nem is tudja, hogy ezek nem a határról és még nem is a kitelepítésről szóltak, hanem minden magyar nemzetiségűt megfosztottak az állampolgárságtól, földjétől, házától, állásától, nyugdíjától, bankbetétjétől. Bezárták az összes magyar iskolát, a tanárokat kiutasították az országból, betiltották a magyar nyelv használatát (még a templomokban is), a magyar diákokat kizárták a felsőoktatásból. A csehszlovákiai magyarok 1945-ös jogfosztását, majd kitelepítését azóta azzal próbálják igazolni, hogy Csehszlovákia német és magyar népessége elárulta hazáját és felelős az ország II. világháború alatti sorsáért. Eltekintve attól, hogy e két kisebbség sosem akart csehszlovák állampolgárrá válni, Münchenben a négy nagyhatalom döntött a határ megváltoztatásáról, az ország 1939. márciusi felszámolásához pedig Hitlernek nem a magyarok, hanem a szlovák pártok asszisztáltak, élükön a Szlovák Néppárttal. Az Andrej Hlinka katolikus pap által vezetett szlovák autonomisták eredendően nem nácibarátok voltak, hanem csehellenesek, mivel Prága megtagadta tőlük a szlovákok önálló nemzetként történő elismerését, de Hlinka halála után a párt vezetői örömmel fogadták el Hitler ajánlatát, hogy nyilvánítsák ki Szlovákia függetlenségét. Talán még Szlovákiában is tudják, hogy egy nappal az 1939. március 15-i prágai német bevonulás előtt Pozsonyban a szlovák parlament kikiáltotta Szlovákia függetlenségét, amit Hitler azonnal garantált. Nem kívánom itt részletezni, milyen hűséges szövetségese volt a náci Németországnak a Tiso vezette Szlovákia, és milyen bűntetteket követett el zsidó származású lakosságával szemben. Az viszont jóval több volt, mint „felháborító pimaszság", hogy a háború végén a

magyarokat kollektíven háborús bűnösnek nyilvánították, és jelentős részüket kitelepítették az országból, miközben a szlovákok győztesnek lettek kikiáltva, és gyakran korábban háborús bűnöket elkövető Hlinka-gárdisták követtek el súlyos atrocitásokat a magyarok ellen.

A győztes nagyhatalmak közül az Egyesült Államok és Nagy-Britannia ugyan visszavonta az I. bécsi döntés elismerését, de kívánatosnak tartotta a Trianonban megállapított magyar–csehszlovák határ módosítását – az etnikai elvnek megfelelően – Magyarország javára. Ezt azonban Csehszlovákia kategorikusan elutasította, noha 1940. április 5-én még maga Beneš is úgy nyilatkozott, hogy „Szlovákiában nem kapjuk vissza egészen a régi határainkat, de nem is érdekünk, hogy újból elrontsuk viszonyunkat a magyarokkal. Főleg azért nem, mert így indokolja a szlovákok viselkedése a múltban és a jelenben."[7] Miután azonban 1943-ban megkapta Sztálin támogatását az összes német és magyar kitelepítéséhez, már arról sem volt hajlandó tárgyalni, hogy ha nem akar országában magyarokat, akkor területükkel együtt váljék meg tőlük. A szövetségesek 1945. júliusi potsdami konferenciája nem hagyta jóvá a magyarok kitelepítését, de Beneš embertelen intézkedései ellen nem lépett fel, azokat csupán azzal próbálta enyhíteni, hogy mindkét kormányra nyomást gyakorolt a lakosságcsere érdekében.

Az 1956-os magyar forradalom idején Csehszlovákia kormánya minden lehetséges módon támogatta a szovjet beavatkozást és Kádár bábkormányát. Ezt azonban magyar részről sosem tekintettük a cseh vagy a szlovák nép által okozott sérelemnek. Ezért is érthetetlen, hogy egyes szlovákok a Varsói Szerződés Csehszlovákia ellen 1968-ban elkövetett agresszióját, amelyben magyar csapatok is részt vettek, a mai Magyarország szemére vetik. A magyar társadalom színe-java ezt azonnal nyíltan elítélte, Horn Gyula pedig a rendszerváltozás után az akkori állampárt tagjai nevében bocsánatot is kért érte.

Ma a demokratikus országokban az egykori konfliktusok, a régi sérelmek nem okoznak komoly feszültségeket sem az egyes országokon belül, sem a szomszédok között. Ez elsősorban az elmúlt évtizedek felvilágosult, a kisebbségekkel szemben türelmes és nagyvonalú politikájának köszönhető, Kanadától Skandinávián és Spanyolországon át a német–francia és az olasz–osztrák viszonyig. 1990-ben erősen reméltem, hogy Közép-Európa is erre az útra tér. Amíg Meciar uralta a szlovák politikát, addig a magyarok és a szlovákok között ez nem történt meg. Pár évvel ezelőtt ígéretes közeledés kezdődött, de ez mostanában megfordulni látszik – nem a magyar fél hibájából. A látszólag történeti viták nem a történészektől, hanem a politikusoktól indulnak ki, rajtuk múlik a fordulat is. A történészszakma persze sokat segíthet. Már említettem, hogy fiatal magyar történészek – Kollai István, Vesztróczy Zsolt, Zahorán Csaba és mások – ennek érdekében minden elismerést megérdemlő módon fáradoznak, és újabban szlovák részről is partnerre találtak: Román Holec, Katarina Zavacká és Štefan Šutaj, a Szlovák Tudományos Akadémia tagja, a Szlovák–Magyar Történészbizottság elnöke, korrekt írásokat publikál a közös történelemről. Brüsszel, az Európai Unió és az Európa Parlament sokat tehet – ha akarja – a helyzet megváltoztatása érdekében, ha hajlandó állást foglalni és elítélni a szükségtelen és indokolatlan provokatív lépéseket. Szükség van az olyan intézmények közreműködésére is, mint az Európa Tanács, az UNESCO, a nemzetközi vagy kétoldalú keretek között lefolytatandó tankönyvegyeztetések, a türelmetlenség és előítéletek ellen szervezett nemzetközi kampányok, amelyekbe bele kellene foglalni a fellépést minden történelmi torzítás és kútmérgezés ellen. A munkát azonnal meg kellene kezdeni az iskolákban, az egyetemeken, a diákcsereprogramokban, mindenekelőtt pedig a sajtóban és a televízióban.

A harmonikusnak ma nem nevezhető magyar–szlovák viszony megjavításához a jó szándék nem elegendő, tettekre van szükség. De magyar részről 1990 óta számtalan

gesztus történt: szlovák politikusok gyakori meghívása az Antall-kormány részéről; önmérséklet a vízlépcsővitában, beleértve a Duna jogsértő elterelésére adott válaszlépéseket; az ország függetlenségének támogatása és elismerése; a Meciar-kormánynak a magyar kisebbség elleni intézkedéseit természetesen opponáltuk, mégsem késleltettük Szlovákia felvételét az Európa Tanácsba; 1995-ben a szlovák igényeket messzemenően figyelembe vevő alapszerződést kötött a Horn-kormány; az Orbán-kormány segített feloldani Szlovákia nemzetközi elszigeteltségét az 1998-as ottani kormányváltás után, ezzel nagyban elősegítve a NATO-ba történő meghívást. Ezeket Szlovákiában szinte észre sem vették, nem honorálták, viszonzás nélkül maradtak. A legújabb magyarellenes szlovák offenzíva azonban tiltakozásra késztette a szlovákiai társadalom számos tagját. 2007. október 12-én a liberális *Sme* napilapban száz tekintélyes értelmiségi – köztük Martin Bútora szociológus, legutóbb elnökjelölt, Martin Simecka, a lap főszerkesztője, Szigeti László könyvkiadó – emelte fel tiltakozó szavát a feszültséget élező lépések ellen. Noha szlovák részről sokan megpróbálják elhitetni önmagukkal és a külvilággal, a vita ma nem a határ körül folyik. Ez ma egy belső határ két uniós ország között, tiszteletben tartására Magyarország elkötelezte magát számos nemzetközi dokumentumban. A vita csak látszólag zajlik Magyarország és Szlovákia politikusai között, a kulcskérdés valójában az, milyen politikát folytat Szlovákiában a többségi nemzet az 1919-ben hozzájuk csatolt, tehát reájuk bízott magyarokkal szemben. Amint a szlovákok felhagynak az országukban élő magyar közösség hátrányára folytatott, a beolvasztást célzó politikával, és tiszteletben tartják annak nyelvét, kultúráját, követve a dél-tiroli modellt, a viták el fognak simulni és a feszültségek el fognak tűnni.

K. JESZENSZKY GÉZA

A legfontosabb felhasznált szakirodalom

Balassa Zoltán: *Dva národy v jednej domovine.* Toronto–Buffalo, Editura MATTHIAS CORVINUS, 2004. [Magyarul:] *Két nemzet a Kárpát-medencében. A szlovákok története.* http://www.corvinuslibrary.com/cseh/balassa.pdf

Borsody István: *Magyar–szlovák kiegyezés. A cseh–szlovák–magyar viszony utolsó száz éve.* Budapest, Officina, 1945.

Käfer István: *Dona nobis pacem: magyar–szlovák kérdések.* – Piliscsaba, PPKE BTK, 2005.

Kovac, Dusan: *Szlovákia története.* Pozsony, Kalligram, 2001.

Szarka László: *A szlovákok története.* Budapest, Bereményi, [1993.]

Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről.* Pozsony, Kalligram, 2001.

Jegyzetek

[1] Kemény G. Gábor: *A magyar nemzetiségi kérdés története.* I. rész. A nemzetiségi kérdés a törvények és tervezetek tükrében, 1790–1918. Budapest, 1947. 96–97.

[2] Macartney, C. A.: *The Habsburg Empire, 1790–1918.* London: Weidenfeld & Nicolson, 1968. 721–734.

[3] Harold Nicolson: *Peacemaking 1919* (London, Constable, 1933), 324–325.

[4] Géza, Jeszenszky, *„The British Role in Assigning Csallóköz (Zitny Ostrov, Grosse Schütt) to Czechoslovakia"* in Péter, László and Rady, Martyn (eds.): British-Hungarian Relations Since 1848. pp. 123–138. London, Hungarian Cultural Centre and School of Slavonic and East European Studies University College London, 2004.

[5] *The Situation in Slovakia and the Magyar Minority.* 1928. Seton-Watson Papers, London, SEES. Közli Jan Rychlik, Thomas Marzik, Miroslav Bielek (eds.) R. W. Seton-Watson and His Relations with the Czechs and Slovaks. Documents. Ústav T. G. Masaryka–Matica Slovenska, 1995. Vol. I. 409–425.

[6] R.W. Seton-Watson: *Treaty Revision and the Hungarian Frontiers.* London, Eyre & Spottiswoode, for SSEES, 1934. 69–70. Vö. László Péter: „The Political Conflict between R.W. Seton-Watson and C.A. Macartney over Hungary." In Péter, László and Rady, Martyn, 167–191., és Beretzky Ágnes: *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó elõjelekkel* (1905–1945). Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.

7 Vígh Károly: *A német és a magyar kisebbség sorsa Csehszlovákiában a második világháború után, Kisebbségkutatás* – 11. évf. 2001. 4. sz.

(73) 327.8 CIA

A NYUGAT TITKOS SZELLEMI MARSHALL-TERVE

I.

Az utóbbi években a sajtó és a nyilvánosság gyakran elverte a port a Központi Hírszerző Ügynökségen (CIA) leleplezett informátoraik, a megbízatás – a belgrádi kínai követség bombázása – és a mulasztás – a 2001. szeptember 11-i események – kudarcai miatt. És teljesen jogosan. Sokan vélik úgy, hogy a szervezet már annyira felduzzadt és tehetetlenné vált, hogy csak egyetlen megoldás jöhet szóba, ha megszüntetik, és egy újat indítanak. De nem volt ez mindig így.

A hidegháború napjaiban, amikor a nukleáris megsemmisítés felhője még az ország felett lebegett, a CIA, a csalódások ellenére is, az Államok egyik leghatékonyabb védelmi vonala volt. Nemcsak azzal, hogy U-2-es kémgépeivel fényképezte, hogy hogyan folyik a szovjet élet a valóságban, létfontosságú információkat gyűjtve össze, de sok, az egész világra kiterjedő titkos műveletével segített harcolni mind a kommunizmus terjeszkedése ellen, mind azért, hogy a kommunisták ne legyenek képesek elnyelni a már megnyert területeket. A Szabad Európa Rádió, amelyik Kelet-Európába, és a Szabadság Rádió, amelyik kizárólag a Szovjetunióba sugárzott, két jól ismert példa erre. További titokos vállalkozások, mint a Kongresszus a Kulturális Szabadságért, egy idő után lelepleződtek.[1]

De egy nehezen megfogható CIA-művelet, éppen azért, mivel annyira természetes volt, a mai napig titokban

maradt. Elég közvetlenül érintette és érinti még ma is a tanult emberek százezreit Kelet-Európában és a volt Szovjetunióban. Bár az idő múlásával dollármilliókat emésztett fel, valószínűleg a CIA sok titkos ügylete között ez volt az egyik legkevésbé költséges művelet. És 37 éven át tartott, még a Szovjetunió kimúlása után is. S ami a legfontosabb, több mint 10 millió könyv és folyóirat – s ez a legjobb, amit a Nyugat adott – került kulcsfontosságú egyének kezébe Kelet-Európában és a Szovjetunióban.

Walker és a Szabad Európa Sajtó

Egy nap 1956 áprilisában, Manhattanben, a Nyugati 57. utca 110. szám alatt a Normandia Épület 5. emeletén fiatal amerikaiak és kelet-európai száműzöttek egy csoportja gyűlt összse főnökük telefüstölt irodájában, egy hónapok óta tárgyalt terven rágódva. Amikor már az utolsó résztvevő is elmondta véleményét, Sam Walker, aki összehívta az ülést, szívott egyet a pipáján, kieresztett egy hosszú füstcsíkot, és aztán kicsit selypítve, amit a kollégái már észre sem vettek, azt mondta: „Jól van, lásssunk munkához!"

Sem Walkernek, de másnak sem abban a szobában, halvány fogalma sem volt arról, hogy mibe fogtak bele. A hidegháború még a kezdeteknél tartott. Alig mondta el a szovjet vezető, Nyikita Szergejevics Hruscsov Sztálint elítélő titkos beszédét, a szöveget már ismerte a Nyugat. A beszédből következő nyári és őszi megmozdulások Kelet-Európában még csak ezután jöttek. Mégis, felvillanyozó idők jártak, a levegőben változás és erjedés érződött. Európa egyik fele természetellenes módon már nyolc éve volt elzárva másik felétől, és az emberek megérezték, hogy ez így nem tartható már fenn sokáig. De amikor megtörtént, akkorra az amerikaiak már annyira hozzászoktak a szétválasztáshoz, hogy Európa – akár diplomaták, akár utazó ügynökök hivatkoz-

tak rá – csak a nyugati részt jelentette. Az amerikaiak túlnyomó többsége számára akkor már a másik rész nem volt a térképen.

Ifjabb Samuel S. Walker akkoriban húszas évei vége felé járt. A *Time* magazin, mint a *Yale Daily News* volt elnökét, már a diplomázás idején megkaparintotta egy speciális képzési tréningre, amit azért csináltak, hogy a kiadói felső vezetés folytonosságát biztosítsák. Eltekintve az elülső fogai közötti kis réstől, olyan jóképű volt, mint egy filmszínész, egy kis Orson Welles-i homlokránccal és kidülledt szemmel. Gyakran nevetett, azt a benyomást keltve, hogy az életet legalább annyira élvezetesnek, mint amennyire érdekesnek tekinti. Belefáradt a *Time*-ba, és 1952 elején átcsábították a Szabad Európa Rádió (SZER) újonnan létrehozott testvérszervezetének, a Szabad Európa Sajtónak (SZES) a sokkal izgalmasabb igazgatói székébe.

A Sajtó kelet-európai alkalmazottai valamivel fiatalabbak voltak a Rádiónál lévőknél. És Walkernek köszönhetően az amerikaiak csoportja nemcsak fiatal volt, de politikailag határozottan a középtől balra állt. Ez utóbbi sajátosság jó kapcsolatot teremtett a CIA-ban őket felügyelő Cord Meyerrel és Emmons Brownnal, akiket, hogy elrejtsék kilétüket, Walker és társasága csak mint „déli barátaink" említettek. A Szabad Európa Tanácsban és a SZEF és SZER vezetésében csak alig néhányan tudták, hogy a szervezetek általános irányítása és finanszírozása a CIA-tól jön, és nem a „Keresztes hadjárat a szabadságért" által nagy lármával létrehozott magánalapítványoktól. A pénz nagy része strómanalapítványokon és talán néhány törvényes alapítványon keresztül folyt be.

Hírek a vasfüggönyön túlról szürke címmel a Szabad Európa Sajtó indulásakor létrehozott egy folyóiratot. De a Sajtó a vasfüggönyön túl ismertebb volt a cseh, szlovák, lengyel és magyar nyelven folyó, sokkal hatásosabb szórólapterjesztő programjáról. Az uralkodó nyugat–keleti szélirány

előnyeit felhasználva nagy magasságból, éjszaka szórták le hidrogénnel töltött műanyag léggömbök segítségével, három bajorországi helyszínről.

Amíg a szórólapok szerzői és a művelet kiterjedt logisztikai részével foglalkozók nyakig voltak a munkában, Walker és a New York-i irodából sokan – főként azok, akik azon az áprilisi napon összejöttek – kevésbé voltak kihasználva. Nem kevés időt töltöttek tervezgetéssel és töprenkedéssel.

A „munka", amire Walker utalt, amikor azt mondta, hogy „Lásssunk hozzá", a „postaprogramra" vonatkozott, olyasvalamire, amivel már csaknem minden kelet-európai száműzött kísérletezett, aki csomagot adott fel szülőhazájában hátrahagyott rokonoknak. Az egyéneknek szóló Szabad Európa posta a szórólapprogram ellentéte lett. A mezőkön és erdőkben véletlenszerűen felszedett szórólapokat a lakosság hatalmas antikommunista többségének szánták. A Walker és munkatársai agyában megfogant postázás különleges irodalmat takart, amit a kommunistáknak vagy a sajátos okokból rendszerbarát egyéneknek szántak.

Walker döntése ellentétes volt a Szabad Európa Tanács vezető szakértőjének, a University of London Szláv Tanulmányok Intézete professzorának, Hugh Seton-Watsonnak a tanácsával. Azt mondta, a dolog egyszerűen nem fog működni; a kommunista cenzúra teljesen le fogja állítani. Walker kelet-európai kollégái másként gondolták. A tömeges postázást a cenzorok sem lesznek képesek kezelni.

Választások

A projekt a postázást néhány amerikai, de főként nyugat-európai városból irányozta elő, és mindig pontosan meghatározott személyeknek, és nem intézményeknek. A még nem ismert címeket ellopott kelet-európai telefonkönyvek-

ből szedték. Az üzeneteket – a SZES Tervező és Elemző Osztályának néhány hónappal később publikált „Terv"-ének megfelelően – úgy tervezték, hogy „a párt- és állami káderek gyengülő lojalitása által csökkentse a kommunista kormány hatékonyságát".[2]

A válogatást befolyásoló elvek a következők voltak:

> Minden anyagot egy fedőszervezet „szponzorálása" alatt kell megjelentetni. Tilos a kommunisták elleni teljes támadás. A postázásnak az új elit körében a „revizionista" irányokat kell támogatnia. A doktriner marxista elvekkel szembeni gyakorlati alternatíváknak elsőbbséget kell adni. A keresztjelentéseket (olyan jelentéseket, amelyek arról szólnak, mi folyik *más* kelet-európai országban) kell felhasználni arra, hogy demonstráljuk, mi lehet valószínű az *ő* országukban. Fel lehet használni negatív fejleményeket, hogy gyengítsék a bizalmat kormányuk jóhiszeműségében... Elsődleges célunk a Nyugat legkiválóbb eredményeinek bemutatása.

Az amerikai alkalmazottak úgy gondolták, hogy az irányelveknek megfelelő anyagból cikkek és pamfletek formájában nincs hiány, de Gábor Róbertnek, a magyar szerkesztőnek kétségei voltak. Ő inkább a pozitívat akarta hangsúlyozni, és egy vitathatatlan minőségű eredeti dokumentummal szeretett volna indítani. Gábor Adolph Berle szűk baráti köréhez tartozott, aki akkor a Szabad Európa Bizottság alelnöke volt. Rábeszélte Berle-t, hogy írjon egy esszét *A 20. századi kapitalista forradalom* címmel. Aztán rábeszélte szerkesztőtársát, Kovács Imrét, a Magyarországon tekintélyes ismertséggel bíró baloldali parasztpárti írót, hogy fordítsa le tisztességesen magyarra.

Az 1956 júliusában Kelet-Európában megindult első postázások cikkeket és keresztjelentéseket vegyesen tartalmaztak, voltak köztük lefordítottak és egyszerűen csak az angol, francia vagy német eredetiek reprodukciói is. New Yorkból és még fél tucat nyugat-európai városból küldték

ki kötegelve, úgy 200-tól 2000-es nagyságrendben tételenként. Majdnem mindet hamis „fedőszervezettől". Valójában a címek a postázók címei voltak. A mennyiség csaknem megduplázódott augusztusban az athéni, amszterdami, koppenhágai, londoni, New York-i, párizsi, római, bécsi és nyugat-berlini postával.

Az első válaszoknak több hónap kellett, míg visszajutottak a küldőkhöz, vagy néhány esetben a legitim szervezetekhez, akik nevüket és címüket hagyták felhasználni. De egy kivétellel csalódást keltettek. Ez a kivétel Lengyelország volt. Négy hónapi postázás után a harmadik, 1956. november 13-án kelt „A postaprogram válaszainak összefoglalása" azt jelentette, hogy egyáltalán nincs válasz Bulgáriából, mindössze 13 jött Csehszlovákiából, 7 Magyarországról, 1 Romániából és 69 Lengyelországból.

Az 1956. októberi magyar forradalom, jóllehet az USA külpolitikájában jelentősebb visszaesést okozott, katasztrofális volt a Szabad Európa számára is, teljesen szétrombolva a Szabad Európa Sajtó műveleteit. Beszüntettek minden léggömbös szórólapozást – örökre, ahogy kiderült –, és nyolc hónapra felfüggesztettek minden Magyarországra irányuló postát. Amint világossá vált, hogy a léggömbök nem szállnak fel újra, a Szabad Európa Sajtó müncheni irodája fokozatosan a nyugat-európai nyomtatási műveletek központjává vált.

Mind a postakampány tartalma, mind a könnyen kifigyelhető ál-„fedő"-szervezetek gyorsan riasztották a kelet-európai kommunista hatóságokat a postázás valódi célját illetően. Seton-Watson professzor jövendölése, hogy a kommunista cenzorok meghiúsítanak minden postaprojektet, kezdett helyesnek bizonyulni. De meglepő számú tétel mégis célba ért, amint azt a magyar újság, az *Esti Hírlap* jelezte 1957. szeptember 5-én:

> A budapesti telefonkönyv volt azok nevének és címének forrása, akiket az a nagy kegy ért, hogy az úgynevezett

Szabad Európa Bizottság különféle kiadványaihoz jutottak. Hétről hétre narancs- és kék színű borítékok érkeztek Budapestre nagyjából lefordított, sokszorosított újságcikkekkel és előadásokkal, legtöbbjük értelmiségieknek címezve.

De a könyv – és volt néhány, köztük George Orwell *1984*-e és Camus *A lázadó ember*e, különösen, ha a valódi kiadó postázta – más dolog volt. Ha nem voltak túl politikusak, időnként szabad utat nyertek, és alkalmanként még köszönőlevél is érkezett, még kérve a könyvből.

George Minden felemelkedése

A magyar forradalom után a Szabad Európa Sajtónál lezajlott egy belső átszervezés, s az volt a döntés, hogy a postaprojektet egy ember felügyelje. A kiválasztott személy nem amerikai, hanem egy román száműzött volt, George Minden, aki 1955 márciusában lépett be az országba, csak néhány héttel azelőtt, hogy a Szabad Európa Sajtó román szekciójának vezetőjévé jelölték. Akkor, harmincas éveinek elején, George Minden csinos, hosszúkás latin arca sötét, szomorú szemekkel annyira megragadó volt, mint egy bizánci mozaik.

Feleségével és két gyermekével hagyta el Romániát 1946-ban, egy évvel az után, hogy a Bukaresti Jogi Egyetemen évfolyamának legjobbjai között végzett. Két hónap párizsi tartózkodás után családjával Londonba költözött, ahol a rákövetkező évben román jogi egyetemi diplomáját érvényesítették. A közbenső időt arra használta fel, hogy tanári diplomát szerezzen a Cambridge-i Egyetemen. De házasságának összeomlása arra késztette, hogy Anglián kívül keressen munkát. 1948 őszétől 1950 júniusáig Spanyolországban a cartagenai Idegennyelvű Iskola igazgatója volt. 1952-ben Madridban két nyelviskolának is igazgatója lett. Később, 1954-ben Mexico Citybe költözött, ahol a Pasaje de la Reforma kerületben a Központi Iskola igazgatója lett. Mire a

NYÁRI LAK, 1896
Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum

következő évben Amerikába érkezett, tökéletesen beszélte a brit angolt, a párizsi franciát, a kasztíliai spanyolt, és igen járatos volt e három kultúra irodalmában is.

George Mindennek időre volt szüksége, hogy a teljes irányítást kézbe vegye. Az 1957-es év nagy részében a cikkek, pamfletek és alkalmi könyvek szelekciója továbbra is a túlpolitizált „terv"-et és az országrészlegek szerkesztőinek szeszélyeit követte. Az 1957. májusi jelentés például 99 áprilisban postázott tételt sorol fel, ebből 55 tisztán politikai, a többit, mint például a *Preuves*, a *Der Monat* és az *Economist* folyóiratot a kommunista cenzorok természetesen tarthatták politikainak. De a következő hónapban, amikor 105 különféle tételt adtak fel, csak 44-et lehetett nyilvánvalóan politikainak tartani.

Együttműködés

A postai küldemények ez idő tájt bevezetett új fajtája tartalmazta a kiadó katalógusát és kiadói levélpapíron azt az ajánlatot, hogy a megajándékozott választása alapján egy vagy két könyvet ingyen megküldenek neki. A levél általában sugallta, hogy a megajándékozott is küldhet viszonzásul néhány könyvet, hogy a dolog legitim cserének mutatkozzon, noha valójában a nyugati kiadó semmire sem ment a kelet-európai nyelvű könyvekkel. Ez nagyban megnövelte a válaszok számát, és tarkította az elküldendő könyvek típusát, jóllehet a kívánság szerinti könyvek mennyisége sokkal kisebb volt.

Fokozatosan egyre több könyv, mint például Maurois: *La France Change de Visage*, és női magazinokra, mint a *Marie Claire* (francia) és a *Madame* (német) szóló előfizetési ajánlatok is bekúsztak a programba. Bár az eredeti „terv" ezekre nem jogosított fel, az alapintenciótól való ilyetén eltéréseket mégis megindokolták a „Tevékenységi összefoglaló"-ban, amivel George Minden valamennyi havi jelentését kezdte.

Valamennyi stratégiai utasítás a New York-i irodából jött. Fenntartásának jogosságát igazolandó, a léggömb-szórólap akció a Szabad Európa Sajtó müncheni irodájáé volt, amelyet a yale-beli barátjánál, Sam Walkernél kicsivel idősebb Howard S. Weaver vezetett. Mindazonáltal számos javaslattal szolgált a postázásra vonatkozóan, hathatósan közreműködött a szerte Nyugat-Európában létesítendő postázóhelyek felállításában, és ügynököket toborzott, akik a kiadókkal foglalkoztak.

1956 áprilisában csatlakoztam a Szabad Európa Sajtóhoz, mint a léggömb-szórólap művelet szerkesztői tanácsadója, miután két évet eltöltöttem a Szabad Európa Rádió Központi Hírirodájában. 1957 júniusában feljegyeztem például, hogy abban a hónapban a kiküldendő 114 tételből 40-et a SZES müncheni irodája javasolt. Ugyancsak a müncheni iroda foglalkozott a valamennyi nyugatnémet városból, beleértve Nyugat-Berlint is, a beérkező postával, és közvetlenül a nyugatnémet nyomdákkal és kiadókkal.

Warner Wolfe, német származású amerikai a SZES müncheni állományából volt a fő felelős a postázóhálózat felállításáért. 1957 elején ugyancsak őt bízták meg azzal, hogy találjon két nagyon intelligens, motivált fiatal nőt, akik a francia és angol kiadókkal tartják a kapcsolatot. Választásai pompásnak bizonyultak. Martine Servot jómódú, kiemelkedő társadalmi helyzetű, fiatal párizsi nő volt, aki teljes állásban a Louvre-ban dolgozott. Apró, mélyen ülő kék szemeivel, kiugró arccsontjával és szőke, rövidre nyírt hajával inkább látszott hollandnak vagy dánnak, mint franciának. Könyvtári és könyvkiadói egyetemi diplomája volt. Szabad bebocsátást adott neki mindenüvé az a tény, hogy férje, Jean, nagy jövőjű állami tisztviselő volt, aki történetesen a Munkaadók Francia Nemzeti Szövetségének főigazgatója lehet, és az, hogy nagybátyja, Francois-Poncet volt a legfőbb megbízott a franciák által elfoglalt német területeken.

Vészy Daisy, egy Magyarországról emigrált felső társadalmi osztálybeli fiatal nő – akinek oxbridge-i angolja, együtt egy Finney nevű angollal küszöbönálló házasságával, elfedte külföldi eredetét – olyan személy volt, akit a Szabad Európa már korábban próbált becserkészni. Dús, sötét haj ölelte körül halvány és csinos arcát, édes alt hangja volt. Jarlath Finneyhez, egy fiatal angol ügyvédhez ment férjhez nagyon rövid idővel azután, hogy alkalmazták. A brit könyvkiadás tisztán férfiakból álló védőbástyáján nő volta felhúzott szemöldökökkel találta szembe magát, de a tény, hogy elbűvölő volt, vonzó, és jogi végzettsége is volt, mindig megtörte a jeget. Ha különleges kapcsolatra volt szükség, apósa mindig képes volt segíteni.

És ez fontos volt. Mindkét fiatal nő ragaszkodott ahhoz, hogy a fejesekkel kezdje. Gondosan ügyeltek arra, hogy csak egyetlen vagy legfeljebb két emberrel foglalkozzanak bármelyik kiadónál. Amikor Martine Servot első ízben lépett kapcsolatba kiadói felső vezetőkkel, azok azt feltételezték, hogy egy társasági hölgy ingyen könyveket keres valamilyen jótékonysági célra. Meglepődtek, amikor megtudták, hogy meg akarja *venni* a könyveket, és tetemes mennyiségben. Mrs. Finney először az Oxford University Press vezetőjét kereste fel. Egyik levelében, amit Warner Wolfnek a SZES-be címzett 1957. június 7-én, azt írja:

> Meg kell mondjam, iszonyúan kedvező, hogy az Oxford University Press árengedményt ad nekünk, mert amikor bármelyik másik kiadóval tárgyalok, a neve varázsszó, és azonnal hajlandók ők is kedvezményt adni, mint pl. a Routledge.

Ahogy nőtt a kiadók száma, és több katalógust postáztak, megnőtt a válaszolók száma is, különösen Lengyelországból. 1957 közepén a válaszok száma elérte az 1489-et, ebből 1377 érkezett Lengyelországból.[3]

Miután New York-i kollégáinknál sokkal közelebb voltunk Kelet-Európához, mi itt Münchenben tájékozottabbak voltunk a kommunista szektorbeli élet realitásairól. Nyugati újságírók szinte mindig megkeresték a SZER-t közvetlenül azelőtt, hogy elkezdték munkájukat a vasfüggöny mögött. És a SZER volt mindig az első hely, amit felkerestek, hogy a kiküldetés után beszámoljanak a tapasztaltakról. A Szabad Európa Sajtó részese volt a megszületett tudósításoknak, sőt, meg is bíztuk őket, hogy nekünk is szimatoljanak.

A dossziémban egy akkortájt nekem címzett jelentés Judith Friedbergtől („J. F."), egy szabadúszó újságírótól érkezett, aki gyakran megfordult Lengyelországban, és nem törődött azzal, hogy a neve megjelenik a Szabad Európa papírján.

Friedberg éppen akkoriban töltött négy hónapot Lengyelországban. Csaknem fesztelen lengyel nyelvtudásával mindenkivel beszélt, aki csak számított lengyel irodalmi körökben. Azt írta:

> Ma a helyzet nagyban különbözik attól, amikor a nyílt propaganda volt a követelmény. Most az intelligens „munkiókezelés" a követelmény, és ezalatt értem az alapeszközök rendszeres átadását a lengyeleknek, akik majd használják ezeket, és gondjuk lesz rá, hogy használva legyenek... „Egy O. E. D. (Oxford Angol Szótár) felér 10.000 pamflettel", mondta minap egy barátom. „Fogalmad sincs róla, micsoda nagyszerű referenciamunka lehet ez neked"...
>
> Ma a lengyel recenzensek bírálataikat a *London Times* vagy a *New York Times* könyvrovatából írják – ha hozzájutnak. Legmerészebb álmuk, hogy kapnak néhány recenziós példányt.
>
> Lengyelországban bárhová megy is az ember, mindenütt érzi a hatalmas sóvárgást, hogy pótolják a külföldi fő irodalmi és politikai áramlatokkal kapcsolatos hiányos tudásukat... Az emberek szeretnék behozni az elmúlt két évtizedet. Emlékezz rá, hogy a náci megszállás egy csomó

hézagot hagyott, s a vörösöknek nem volt fontos, hogy betömjék.

Kiosztottam *A bukott Isten* és a *Sötétség* délben több tucat példányát, de amit az emberek leginkább akartak, az a „The Portable Faulkner" volt. [A William Faulkner Nobel-díjas amerikai regényíró válogatott műveiből összeállított zsebkönyv – A szerk.]

Öt oldalas levele végén Judit hatféle módot javasolt, amivel „kipárnázhatjuk" a lengyel értelmiségieket „akár a nagyobb demokráciára... akár a sötét középkor bármilyen leváltására".

Meg kell oldani, hogy a lengyel vezető kritikusok havonta egy tucat recenziós könyvet kapjanak Amerikából és Angliából. A Lengyel Írószövetséget el kell látni a legújabb könyvekkel. El kell felejteni a nagy számban küldött időszakos levélek gyalázkodó stílusát, hiábavaló. Helyette létfontosságú a folyóiratokkal való ellátás. Be kell fejezni az újságkivágások és nyomdai támpéldányok küldését, amelyek egyetlen nyelven sem jók, mivel érezhető rajtuk az irányítottság. Az értelmiségre és a szellemi pályán lévőkre kell koncentrálni. Csomagokat kell küldeni, ahogy a CARE csinálja, talán „szótárcsomagot" vagy „háborús memoár" csomagot lehetne küldeni a könyvtáraknak.

Ez aligha illett az eredeti SZES „terv"-be. A dokumentum még azt is kimondta, hogy „a levélküldés célja soha nem pusztán a kicsinyes gyűlölködés".[4]

Jobb, mint a bomba

Mégis, a korai levelek közül sok gyűlölködő volt, inkább rombolt, mint szemet nyitogatott.

Boldog voltam, amikor az 1957. október 25-i 14. számú havi jelentés november elején beérkezett a müncheni irodába. Akkorra már egy év telt el a léggömb-szórólap művelet

lezárása óta, az én kivételemmel minden amerikai alkalmazott visszament az Államokba, és én lettem a SZES müncheni irodájának igazgatója. A postaprogram az általunk végzett műveletek fontos része volt. Nem tudtam, hogy George Minden írta a jelentést, de elhalványult másolatom erősen alá van húzkodva. Ez áll benne:

> Lassanként megtudjuk, mi is érdekli címzettjeinket, és arra jutottunk, ...hogy a fő dolog, amivel szemben állunk, nem a marxista akadályok, hanem a vákuum.
>
> Közönségünk nem azt igényli, hogy megmondják neki, hogyan vágjon vissza vezetőik ingatag érveire. Ez nyugodtan ráhagyható a józan eszükre, a kommunista gyakorlattal való napi kapcsolat adta élő leckékre és az elnyomás évei alatt felhalmozódott gyűlöletre. Arra van szükség, ami kompenzálhatja a csatlós kulturális élet sterilitását, a létezés mesterséges voltát, ami a világnak ebben a részében a valódi élet helyére került... Röviden... valami a frusztráció és a feleslegesség érzete ellen, a kudarcokkal teli élettel szemben.
>
> A Szabad Világnak, mint egésznek... olyan életstílusa van, ami nem fojtja meg lelki, intellektuális és esztétikai létünket. Szabadságunknak köszönhetően egyik országból a másikba költözhetünk, és az információs eszközöknek hála olyan helyzetben vagyunk, hogy független, saját magunk által alakított sorsunkat élhetjük. A gondolatok, a szórakozás formái, a műalkotások, divatok, a különféle információs források és általános jólétünk – mindazok a dolgok, amelyek segítenek abban, hogy függetlennek érezzük magunkat és kiteljesítsük életünket – valódi vonzerővel hatnak céljainkra. Köztudott, hogy az oroszok teljes kudarcot vallottak abban, hogy helyettesítsék a szellemi, lelki és esztétikai élet betiltott nyugati forrásait, nem beszélve az információs forrásokról.
>
> Ez jelenti a nagy erőpróbát számunkra, és ki kell használnunk, hogy visszaszorítsuk az orosz elértéktelenítő offenzívát Kelet-Európában. Mértékkel kezdhetjük – ügyes viselkedéssel és kitartással többet érhetünk el –, és aztán mások szélesebb bázison folytathatják a munkánkat, és ki-

terjeszthetik a szabad, becsületes gondolkodásnak és informálásnak ezt az offenzíváját. Végül is az igazság ragályos, és az orosz urak maguk is odajuthatnak, hogy megérezhetik ennek a hatását a csatlós államokban.

George Minden nem sejtette, hogy hamarosan megkörnyékezi a Szabadság Rádió tótumfaktuma, Isaac Patch, aki meg akarta tudni, hogyan kell felállítani egy hasonló postaprogramot a Szovjetunióba. Azt sem sejtette George Minden, hogy történetesen ő örökli majd ezt az új programot saját kizárólagos felügyelete alatt az 1974-es fúzió során.

George Minden a következőket ajánlva zárta embereinek szóló lelkesítő írását:

Figyelmünket összpontosítanunk kell:

1. A korrekt gondolkodásra, az alapvető dolgok jelentéséről való intelligens spekulációtól az egyszerű logikáig... és le a tényleges információig;

2. A nyugati értékek spirituális megértéséhez szükséges minimális alapról való gondoskodásra, amit pszichológián, irodalmon, színházon és vizuális művészeteken át kívánunk nyújtani. Ez lép majd a politikai és más, közvetlenül megosztó anyagok helyébe. (hangsúlyos)

3. Az igazi nyelvi megértésre, amit úgy próbálunk elérni, hogy növeljük a francia és német nyelvű anyagok és fordítások vagy az eredeti nyelvű antológiák arányát, csakúgy, mint az angol nyelvtanulást segítő eszközök küldését;

4. Arra, hogy rendelkezésükre bocsássunk mostanság hatalmas érdeklődést kiváló publikációkat, amelyek országukban nem érhetők el.

...Célunk, hogy bizonyságát adjuk az állandó nyugati érdeklődésnek... ne érveket adjunk a kommunizmusért folytatott harchoz... de a lelki közösség érzését, a korunk spirituális életébe való beilleszkedést, és a tapasztalatot, hogy nincsenek magukra hagyva.

George Minden hangsúlyváltoztatása hamarosan meghozta gyümölcsét. 1957 novembere során 300 példányt kül-

detett szét a New York-i Amerikai Művészeti Whitney Múzeumnak *Az amerikai festészet háromszáz éve* címmel frissen megjelent könyvéből kelet-európai művészeti tanszékeknek, múzeumoknak és művészeknek. Szerzője, Alexander Eliot, a *Time* magazin társszerkesztője, a válaszokat, amiket a múzeum kapott, a *Time* kiadójának, James A. Linennek a figyelmébe ajánlotta. Linenre olyan mély benyomást tett a dolog, hogy azt gondolta, érdemes a „Levél a kiadótól" teljes heti rovatát ennek a válasznak szentelni. A *Time* 1958. március 24-i számába ezt írta:

> Az amerikai festészetnek a nyugat-európai művészeti központokban terjedő népszerűsége úgy látszik, nem áll meg a vasfüggönynél. Ennek bizonyítéka a manhattani Whitney Múzeumba érkező rengeteg meleg hangú, elismerő levél festőktől, szobrászoktól, kritikusoktól, kurátoroktól és könyvtárosoktól – sokan közülük első ízben mondják el véleményüket a Nyugatnak – Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Románia elnémított területeiről.
>
> Az érzelmeknek ezt a spontán feltörését egyetlen könyv okozta: *Az amerikai festészet háromszáz éve*... A Whitney Múzeum abban a reményben, hogy a művészet megnyitja a kommunikáció közvetlen csatornáit a csatlós országokban, 300 példányt küldött ki a könyvből a tengeren túlra múzeumoknak és művészeknek címezve. Varsóból és Krakkóból, Budapestről és Szegedről, Prágából, Zatecből és Bukarestből levéláradat jött, katalógusok, könyvek, sőt eredeti rajzok és metszetek művészektől, akik viszonozni akarták a Whitney gesztusát.
>
> A levelek kínosan politikamentesek voltak. Majdnem mindegyikben két dolog volt közös: 1. bőséges hála a könyvért és 2. meglepetés, hogy az amerikai festészet ennyire jó...
>
> Még a Csehszlovák Írók Szövetségének hetilapja, a *Literarni Noviny* is, bár nagytestvéri óvatossággal, de magasztalta a *Time*-ot. Közölte a könyvből Richard Florsheim *Város éjszaka* c. munkájának reprodukcióját, és hozzáfűzte:

„Ez egy lépés a helyes irányba. Feltétlenül jobb, mint különféle, a nemzeti kommunizmussal foglalkozó és kifejezetten csak exportra készülő revizionista irkafirkákat küldeni a kultúrával foglalkozóknak. Amíg az ilyesféle rosszindulatú trükköket visszautasítjuk, nagy örömmel tölt el minket, hogy *Az amerikai festészet háromszáz éve* által megismerhetjük az amerikai emberek valódi nemzeti kultúráját."

A Szabad Európa Sajtónál és a CIA-nél a reakció vegyes volt: ujjongás ennek a sajátos küldeménynek a sikerén, de félelem is, hogy ekkora reklámnyilvánossághoz vezethet. Innentől kezdve soha többé egyetlen projekt postája sem kapott publicitást az USA médiájában.

De George Minden főnökét, Walkert, és az ő főnökét, Emmons Brownt a CIA-nál annyira megnyerte Minden irányváltása, hogy elhatározták, gyakorlatilag teljesen szabad kezet adnak neki.

1969-re George Minden tökéletesen elfelejtette a postaprogram negatív, rendszerpiszkáló eredetét, és azt állította, hogy a művelet célja a kezdetektől az volt, és ma is az, hogy:

Segítsen megelőzni... az olyan kommunikációs összeomlást, mint amilyen a húszas és harmincas években Oroszországban megtörtént...

Magyarázza el a Nyugatot a kelet-európaiaknak;

Harcoljon az unalom, irracionalitás, középszer és provincializmus ellen;

Segítsen megteremteni a nyitott társadalmat;

Mutassa ki konkrét módon a szabad világ állandóan fennálló érdeklődését a kelet-európaiak intellektuális és spirituális élete iránt.

George Minden számára rövid idő alatt bizonyossá vált, hogy a program hatékony, és évekig meg tudta tenni, hogy visszaverjen minden bürokratikus kísérletet, hogy megnyirbálják vagy felszámolják a programot a növekvő

költségek miatt. A költségek nem voltak nagyok az első években, valószínűleg az 500 000 dollárt sem érték el évente. És amikor rákényszerült, hogy megvédje a programot, mindig elő tudott hozni egy kocsirakomány Kelet-Európából beömlött választ.

„Amit önök tesznek, az a kultúrpolitika briliáns példája. Segítenek benn tartani a nyugat-európai kultúra alapelveit az emberek agyában"– írta egy fiatal cseh Dél-Csehországból. „Most jobban, mint bármikor, az önök által kezdeményezett kulturális cserék többet jelentenek, mint személyes ajándékokat... munkájuk reménykedni enged minket, hogy országunk nem nélkülözi a világ szimpátiáját" – Frantisek Hanus írta Prágából. És „a küldött könyvek óriási segítséget jelentenek" – Z. K. Nowakowski írta Poznanból, Lengyelországból.[5]

John P. C. Matthews
Fordította Bod Katalin

(A következő számunkban folytatjuk.)

Jegyzetek

[1] A Congress for Cultural Freedomról megjelent munkák tartalmazzák Peter Coleman, *The Liberal Conspiracy: The Congress for Cultural Freedom and the Struggle for the Mind of Postwar Europe* (New York: The Free Press, 1989) and Volker R. Berghan, *America and the Intellectual Cold Wars in Europe: Shepard Stone Between Philanthropy, Academy, and Diplomacy* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001). Nagyobbrészt negatív értékelést ad: Frances Stonor Saunders, *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters* (New York: The New Press, 1999). A Szabad Európa Rádióval kapcsolatban lásd: George R. Urban, *Radio Free Europe and the Pursuit of Democracy* (New Haven, CT: Yale University Press, 1997) and Gene Sosin, Sparks of Liberty: *An Insider's Memoir of Radio Liberty* (University Park, Penn.: The Pennsylvania State University Press, 1999). További információ a Szabad Európa Bizottságról lásd: Arch Puddington, *Broadcasting Freedom: The Cold War Triumph of Radio Free Euro-*

pe and Radio Liberty (Lexington, KY: The University Press of Kentucky, 2000). Saunders röviden foglalkozik a Szabad Európa Bizottsággal is.

[2] Free Europe Press Plans & Analysis Department's Confidential Mailing Plan, 6. September 1956. p. 5, under „Function of Mailings."

3 Free Europe Press, „Strictly Confidential", Summary of Responses to Mailing Operations, Report No. 10, 1 September to 30 September 1957.

[4] *Free Europe Press Plans & Analysis Department*, „Confidential Mailing Plan," 6 September 1956. az utolsó mondat a 4. oldalon

[5] „The Book Project, A Presentation," prepared by George C. Minden, Director, Publications and Special Projects Division, Free Europe, Inc. 18. July 1969. 6–9. o.

X 323
Rendszerváltás

HULLÁMVASÚTON

A társadalmi szerepvállalás ellentmondásai és kihívásai Magyarországon

II.

A szociális körlevelet követő évtized

A rendszerváltozás lezárásaként értékelhető Bokros-csomag 1995 márciusában véget vetett a Kádár-korszak puha és fájdalommentes áthidalhatóságával kapcsolatos illúzióknak. Egyfelől a gazdaság 12 évi növekedési pályára állt. Másfelől *véget ért az informális egyeztetésekre és az érdekbeszámításra épülő politikai gyakorlat* számos évtizede. A kiigazítás a szakmától és a külföldtől főleg dicséreteket kapott, az országon belül azonban – nem utolsósorban meglepetésszerű volta miatt és a reálbéreket 1995-ben 12%-kal, majd 1996-ban további 6%-ponttal csökkentő összkihatása okán – fölöttébb népszerűtlenné vált. Egyre gyakrabban vetődött fel az a kérdés, hogy mi is a rendszerváltozás értelme és célja, hova vezet mindez.

Az egyházon belüli gondolkodás, a Gyulay Endre püspök által felkarolt reformkezdeményezés belülről, a társadalmi elvárás kívülről megérlelte a püspöki kar szociális körlevelét, ami 1996 tavaszán jelent meg (*Az igazságosabbb…* 1996). Ez a körlevél annyiban jelent vízválasztót *témánk szempontjából*, hogy a magyar főpapság viszonylag kevés számú, átfogó és nem alkalmi helyzetértékelését[1] jeleníti meg a társadalom kérdéseiben. Mivel ennek értékelését egy korábbi konferencia – jórészt napvilágot látott – előadásai tartalmazzák,[2] e helyütt csak néhány, az összképet érintő észrevételre

K: Csaba László

szorítkozunk. Ismétlem: nem a körlevelet, hanem az azóta eltelt több mint egy évtized tapasztalatait tekintjük át vázlatosan, a teljesség igénye nélkül.

1. A körlevélben először került sor a rendszerváltozás óta a társadalomban végbement folyamatok *rendszeres értékelésére.* A helyzetértékelés egyfelől a *Centessimus annus* gondolatait ismétli, másfelől a transzformációs válságot és a kiigazítást követően megsokasodott szociális nehézségekre irányítja a figyelmet. Tanulságos az is, ahogy a piac és a civil társadalmi mentalitás, az öngondoskodás eszméje *továbbra is a háttérben maradt,* holott a megváltozott társadalmi és gazdasági rend, valamint a II. Vatikánum dokumentumai és a nyugati példák az utóbbi kérdést akkor is a középpontba állíthatják. Akkor is, ha az elemzők nem az állami költségvetés kiadásainak visszametszése szempontjából tekintik át a folyamatokat. Ez a sajátosság – az állami szerepvállalás középpontba állítása és szorgalmazása – azóta is jellemző maradt az egyház és a félhivatalos minőségben megszólalók fölvetéseiben.

2. 1997-ben – Erdő Péter későbbi bíboros tevékeny részvételével és a kormányzat, valamint a nunciatúra informális kapcsolatrendszerének széles körű mozgósításával – létrejött a vatikáni konkordátum. Ez a megállapodás – sok más országhoz hasonlóan – tartós keretet adott az állam és az egyházak viszonyának (akkor is, ha a nemzetközi szervezettel nem bíró többi egyház és felekezet más jogi keretben nyerte el az egyenlő elbánás elvéből adódóakat). Az egyezmény egyfelől a Magyarország nemzetközi kapcsolatrendszerének újrarendezését fő prioritásának tekintő Horn-kormány számára jelentett egyértelmű diplomáciai sikert. Másfelől viszont – a kormányzaton belüli fölvetések ellenében – széles teret adott az egyházak szociális, oktatási, sőt vallási tevékenységének egyértelműen közcélúként történő elismerésére, valamint az ennek megfelelő finanszírozási *elvek*[3] megfogalmazására. Ez bizonyos fokig fedezetet nyúj-

tott az intézmények működtetésére, bár az egymást követő kormányok – különböző megfontolásból létrejött – nagyvonalúságára is szükség volt a gyakorlatban elfogadható mértékek megalkotására.

3. Létrejött az egyházi intézmények széles köre, az óvodától az aggok otthonáig. Ezek működésében a hagyomány és a célszerűség, az evangelizációs igény és a fenntarthatóság szempontjai erőteljesen ütköznek. Egyfelől a gyakorlatban maguk az állami szervek is tudatában vannak annak, hogy az általuk megállapított normatívák nem nyújtanak fedezetet a kulturális és szociális intézmények színvonalas működtetésére. Másfelől viszont a törvények szakmai és pénzügyi részének összehangolatlanságát megemlíteni már-már a lapos közhelyek közé tartozik.

E tekintetben is joggal merül fel az a kérdés, hogy az elvi törekvések és a gyakorlati tapasztalatok mennyiben esnek egybe. Például olyan szerzetesi gimnázium, ahol az adott rend egyetlen képviselője van jelen, nyilván csak töredékesen képes a neki tulajdonított sajátos küldetést betölteni. Hasonlóképp a pusztán a hallgatói létszám alapján, vagyis az állami kínálat alternatív/bővítő voltából építkező egyetemek speciális keresztény szellemű értelmiséget képző funkciója – különösen tömegméretekben – még igazolásra vár.

4. Létrejött a korábban intézményesen korlátozott *médiajelenlét*. Ennek egyik része az állami gyámkodástól megszabadult – bár 19. századi értelemben kötetlennek nem mondható – sajtó és könyvkiadás. A mai világ igényeinek megfelelően létrejött az elektronikus média, a Katolikus Rádió és a Mária Rádió, valamint a Pax Tv. Érdekes lenne e csatornák hatékonyságáról szóló számszerű elemzéseket olvasni. Nem kevésbé fontos a „mezítlábas" jelenlét, vagyis a közszolgálati és a kereskedelmi médiában való megjelenés. Ez utóbbi – az igazi versenyterep. Ez az a terület, ahol az egyházakkal mindennapjaikban vagy családjukban nem

találkozók szemhatárára is fölkerülhetnek a hit hirdetői. E megjelenések számossága és minősége vélhetőleg további elemzést igényel, a képzés már említett egyoldalúságai összefüggésében is. Szakadékszerűvé vált ugyanis az eltérés a fiatalság kifejezésmódja és befogadóhajlandósága, valamint a hagyományos egyháziasság kifejezéskincse között.

5. A fejlett országok többségét[4] erőteljesen átható jelenség ugyan, de Európát az átlag fölött érinti a vallástól való elfordulás, a szekularizáció. Már a 60-as évtizedtől kezdve megfigyelhetővé vált a fogyasztói értékrend terjedése és az individualizáció, ami a gyermekvállalási kedv csökkenésében és a házasságkötési kedv visszaesésében a demográfia által sokszorosan bemutatott jelenséggé vált Magyarországon. A társadalom különféle okok miatt mintegy kifutott az intézményes egyház alól.

6. A történeti részekben kifejtettek miatt a baloldali kormányzatoknak az 1988–2004 közti időszakban egyfajta bűntudatuk volt az egyházakkal, mindenekelőtt a rómaival szemben. Bocsánatkérésre, az üldözöttek kárpótlására nemigen került sor, és ez igaz az egyházi vezetésre is. A baloldali politikusok tudatalattijában ez a tényező mégis munkálhatott. 2004-től kezdődően viszont *nemzedékváltás* ment végbe a baloldalon. Ennek hatására olyan személyek kerültek vezető pozíciókba, akik koruk és személyes életútjuk alapján nem tekintik magukat részesnek a múlt bűneiben. A Kádár-korszakkal kapcsolatban a *diszkontinuitást* hangoztatják. A vallással általában és az intézményes egyházakkal szemben még inkább *posztmodern* attitűdöt alakítottak ki. Bűntudat és érzelmi értékelés híján kizárólag közvetlen és rövid távú, mérhető *hasznossági és népszerűségi szempontok* határozzák meg a döntéseiket. Ezért a korábbi időszak nem intézményesített, törvénybe nem foglalt nagyvonalúságainak visszametszése, konkrétan a finanszírozás mértékeinek szűkítő értelmezése[5] tartós irányzatként állandósul. Ezt a

ARANYKOR, 1898
Magyar Nemzeti Galéria

költségvetés mindig nehéz helyzete, mint automatikus hivatkozási alap, csak gerjeszti.

7. A 2006. évi kormányalakítást követően megfogalmazódott a vatikáni szerződés felülvizsgálatának gondolata. A kormányfő által kiküldött, és az MTA Szociológiai Intézetének igazgatója, Tamás Pál vezette szakértői bizottság szeptemberi belső anyagában bizonyos rendszerességgel áttekintette az egyházfinanszírozás kérdését, és óvatos reformjavaslatokat fogalmazott meg.[6] A bizottság meglehetősen széles bázison működött, sokféle szaktekintélyt mozgósított[7], és nem az egyházakkal szemben ellenséges alapállásból indult ki. Sőt, a munkájának lezárása óta eltelt egy év alatt az is kitűnt, hogy a kormányzat mérsékeltebb képviselői a javaslatokat sorvezetőnek tekintik.

Nem feladatom e helyütt e bizottság működésének, illetve az azóta folyó kormányzati tevékenység részleteinek

az elemzése. Az azonban tény, hogy a bizottság határozottan *elutasította* a vatikáni szerződés felmondására, illetve egyoldalú módosítására irányuló eredeti szabad demokrata szándékot, hisz szövegszerű indoklást adott ezzel szemben. Az is igaz, hogy a szakértői csapat a finanszírozási gyakorlat megoldásai és mértékei tekintetében *változtatási ötleteket* is fölvetett. Utóbbiak jelentős része vagy tárgyalási alapnak tekinthető, vagy a hosszú távú megoldások kibontakoztatásához vezető gondolkodást indíthatja meg. Ehhez képest hivatalos helyről – többnyire más témájú újságcikkek mellékeseként – lényegében az elutasítás fogadta.

A kormányzat hónapokig nem nevezte ki képviselőit a vatikáni vegyes bizottságba, a katolikus vezetés pedig 2007-ben a nunciusra bízta a tárgyalásokat. A külvilág számára megismerhető álláspont nem ment túl a *pacta sund servanda* megismétlésén. Utóbbi ugyan helyes, de mint láttuk, nemzetközi egyezményből sosem vezethető le konkrét finanszírozási mérték. Ezért a 2006–2007-es időszakban milliárdos csökkentések mentek végbe az egyházi intézmények finanszírozásában (nemcsak a katolikusoknál). Ez bizony a korábbi helyzettel szemben *válsághelyzetet* vetít előre. A Vatikánnak ugyanis nincs eszköze pénzügyi mértékek kikényszerítésére, különösen a törvényhozási többség és a többnyire szkeptikus közvélemény ellenében, és a társegyházakra is kiterjedően nincs.

Az újrakezdés igénye és lehetősége

Az előadottakat úgy is értelmezhetjük, hogy a társadalomtudományokban kedvelt *pályafüggőség* esetével szembesültünk, amikor a múlt sokszálúan és közvetlenül határozza meg a jelent. A kibontakozás e tekintetben azt jelentené, hogy tudatos döntéssel más pályára állunk, ahogy annak a sikeres országok a maguk gazdasági életében, Írországtól

Szingapúrig számos példáját adták. A korábban vázolt folyamatok előrevetítése ugyanis a tartós térvesztés folyamatát tenné megkerülhetetlenné és előrejelezhetővé.

1. Az első lépés a reális *helyzet- és önértékelés* lehetne. Ebben szükség lenne érvényt szerezni a II. Vatikánum ama felismerésének, mely szerint az egyház nem azonos a klérussal, és szélesebb körű szakértői elemzéseket és az érdekeltek bevonásával eszmecseréket folytatni. A hitélettel kapcsolatos szociológiai felmérésekből például jól látható, hogy az iskolai hitoktatás bevezetése nem járt azokkal a hatásokkal, mint amit az 1920–1945 közti időszak analógiájával föltételeztek. Hasonlóképpen értékelni kellene azt, hogy a súlyos utánpótlási gondok mellett a szerzetesrendek és a papság mellett miként tölthető meg élettel az egyházak tevékenysége, s ez milyen formában történjen. Mit igényel az ökumenizmus egy olyan történelmi korszakban, amikor már rég nem a dogmatikai eltérések a meghatározók, hanem *az értékelvűség általános háttérbe szorulása* ennek összes jól ismert következményével. Milyen alternatív formákban lehet ugyanazon célokat elérni akkor, ha a népegyház gondolata jól láthatóan már csak történeti értékű lehet?

2. A helyzetértékelésből adódóan érdemes lenne hasznosítani azokat a tapasztalatokat, amelyeket a jobb anyagi helyzet ellenére hasonló gondokkal küzdő nyugati társadalmak és egyházak viszonyának elemzése nyújthat. Ennek egyik alapeleme lehet a vezetéstudományból ismert *alapfeladatokra összpontosítás* (core competences) gondolatának érvényesítése (Grosse-Kracht, 2006). A túlvállalástól sújtott szervezet megmentésének ugyanis az az útja, ha vezetése eldönti: mi is az az alapküldetés, aminek ellátásához ő és csakis ő a nélkülözhetetlen.[8] Épp a német viták kapcsán érdemes kiemelni, hogy ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy az egyház úgymond „menjen vissza a serkestyébe", hanem azt, hogy a megjelölt pontokon célirányosabban működjék, és főleg nagyobb hatásfokkal, mint eleddig. Az ifjúság meg-

nyerése, vagy az életből eltávozók gondozása bizonyára ilyen terület.

3. Az *új mediális lehetőségek* kihasználására nyilván szükség van. Az internet korában nem lehet a füstjelzésekre alapozva kommunikálni. Mégis úgy tűnik, él még az a technikai fetisizmus, ami a 60-as években az űrkutatást, a kilencvenes években a biotechnológiát övezte, csak most az IT az új fétis. Mintha lenne olyan tendencia, ami az új technikák alkalmazását tekintené célnak és eredménynek, nem pedig az általa előmozdított *tartalmi gazdagodást*. A gazdaságban például régóta ismert, hogy az IT alkalmazása főleg a hagyományos ágakban történő hasznosulás és a fogyasztói hasznok szétterjedése révén érvényesül, és nem attól, hogy hány gépet alkalmaznak (Hámori–Szabó, 2006). Esetünkben mindez azt is jelenti, hogy a *személyességet és a példát* egyetlen társadalomban sem válthatja ki a kor mégoly fejlett technikája sem.

4. Többször szóltunk arról, hogy a polgári társadalom, főképp az individualizáció és az IT terjedése a társadalom egészét az *önszerveződés* alapelve irányába viszi. Ebben vélhetőleg nem hasznos a IX. Piusz idejében kialakított megoldásokhoz való merev, jogi alapú ragaszkodás. És bár a II. Vatikánum sem tudta megállítani az Európa-szerte megfigyelhető vallási apályt, a benne rejlő lehetőségek kipróbálást igényelnének. Ez nyilván a diakónia területén is érvényes.

5. Az elmúlt években az egyházak számára az egyik legveszélyesebb, és társadalmi hitelüket aláásó folyamat volt a folyó finanszírozás körüli, rendre elveszített, ámde nagy médiaérdeklődést kiváltó csatározás. Ezek megelőzésére és a föntebb vázolt krízis megoldására a *tartós* működés *intézményes megalapozása* szolgálhat. Utóbbi eszköze nem lehet más, mint a közigazgatástól való elszakadást megalapozó *pénzbeni vagyon juttatása*. Utóbbi révén a folyó kiadások/kiegészítések a fenntartás elenyésző részévé válnak, így a kölcsönös nagyvonalúság egyszer s mindenkorra lehetővé válik.

A függőségeken alapuló hűbériség megszüntetésekor a von Stein- és Hardenberg-féle porosz reformoktól a Meiji restaurációig szerte a világon eredményesnek bizonyult az egykori főkegyúri kiváltságok pénzbeli megváltása. Ez lehetővé teszi a demokratikus politika homlokterében álló folyó kiadások/bevételek köréből való kikerülést. Magyarországon az államnak még vagyonkatasztere sincs, a vagyonjuttatás ügyében pedig mindeddig nagyvonalúságot tanúsított (eltérően a költségvetési tételektől). Másfelől ez a forma lehetővé teszi azt, hogy a kedvezményezett *helyben eldöntse,* holnaptól inkább iskolát működtet, vagy öregek otthonát (függetlenül a terület 1943. évi demográfiai viszonyaitól). Minél nagyobb változások történtek és történnek még a múltbéli sérelmek elszenvedése óta, annál fontosabb a *kötetlen fölhasználást* lehetővé tévő finanszírozási alap megteremtése és átlátható, célszerűségi szempontokat *számonkérhetően* érvényesítő működtetése.

6. Az előadottak föltételezik és igénylik az egyházak vagyongazdálkodásának *professzionalizálását.* A református egyházban például rég bevett gyakorlat az elszámolás mellett működő világi gondnok intézménye. Az ehhez kötődő átláthatósági szabályok bevezetése ellen a részérdeken és a megszokáson kívül semmi se hozható fel. A Vatikán gyakorlata is hosszú idő óta a szakemberekkel végzett pénzgazdálkodás mellett szól.

Záró gondolatok

Összegzésképp ismételjük vállalkozásunk korlátozott céljait és eredményeit[9]. Az előadottak bizonyára sok tekintetben vitát gerjeszthetnek, annyi azonban megállapítható: minél inkább meg vagyunk győződve az egyházak *társadalmi* értékőrző és -alkotó tevékenységének fontosságáról a jövőre nézve, annál fontosabb az ehhez szükséges feltételek kor-

szerű formákban történő és főleg *fenntartható* biztosítása. Ehhez szükség van arra, hogy az örök érvényű üzenetet a mai kor nyelvén, személyükben is hiteles emberek jelenítsék meg. Másfelől nem kevésbé szükséges, hogy a változó demográfiai feltételek, a változó feladatmeghatározás és az önszerveződéssel járó sokszólamúság igényeit egyaránt megjelenítő *pénzügyi keretek* jöjjenek létre.

Ehhez bizony le kell számolni a korona és az oltár Nagy Theodosiosra visszavezethető szövetségével, mert az a következő ezer esztendőben már csak a múlt emlékeként lesz értelmezhető. És le kell számolni azzal az illúzióval is, hogy az ideológiailag semleges állam a választópolgárok többsége számára nem egykönnyen átlátható feladatú, hivatású egyházak tevékenységét *teljes körben és automatikusan* közpénzből fenntarthatónak ítéli. Minél inkább úgy gondoljuk, hogy az állam a közfeladatoknak csak egy kisebb részét képes és hivatott közvetlen finanszírozással biztosítani,[10] annál kevésbé reális, hogy akár a hagyományokra, akár a nemzetközi egyezményre hivatkozva az illetékesek elzárkózzanak a tárgyalásoktól. A megoldás ugyanis nyilvánvalóan *csak az állami köldökzsinórról való leválás* útján, a felelős és elszámoltatható gazdálkodás intézményesítése és a hitélettől való elválasztása révén található meg. Ez lenne ugyanis az útja az áldatlan és tekintélyromboló viták megelőzésének. Utóbbi révén megnő az esélye annak, hogy a valódi, *a lelki üzenet is meghallhatóvá válik* – azok számára is, akik már nem eleve a meggyőzöttek közt voltak. Ez a felismerés vélhetőleg más egyházak és más országok esetére is érvényes lehet.

Csaba László

Irodalom

Az igazságosabb és testvériesebb világért (1996). A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a szociális kérdésről. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék könyvkiadója – a továbbiakban SZIT.

Beresztóczy Miklós (1970): *Húszéves a katolikus békemozgalom.* Budapest, Ecclesia.

Casaroli, A. (2001): *A türelem mártíromsága.* Budapest, SZIT.

Csaba László (1994): *Az összeomlás forgatókönyvei.* Budapest, Figyelő Kiadói Rt. (újranyomva 1995-ben is).

Csaba László (2002): *A magyar modell – tündöklés és bukás. Competitio* (Debrecen), 1. évf. 1. szám, 3–12. o.

Diós István, szerk. (2000): *A II.Vatikáni Zsinat dokumentumai.* Budapest, SZIT.

Diós István, szerk. (2005): *II. János Pál pápa megnyilatkozásai, 1978–2005, I–III. kötet.* Budapest, SZIT.

Fukuyama, F. (1997): *Bizalom.* Budapest, Európa Kiadó.

Fülöp Mihály–Sipos Péter (1998): *Magyarország külpolitikája a XX. században.* Budapest, Aula Kiadó.

Grosse-Kracht, H-J. (2006): *Naechstenliebe allein kann nicht genügen. Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften,* 4. évf. 2. szám, 269–283. o.

Hámori Balázs–Szabó Katalin (2006): *Információgazdaság.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

Horányi Özséb (2006): *És a golyó gurul.* (Ferenczi A. interjúfüzére). Budapest, Kairosz Kiadó.

Horváth Richárd (1976): *Embertől Istenig.* Budapest, Ecclesia.

Kis János (1997): *Az állam semlegessége.* Budapest, Atlantisz.

Konrád György (1982/1989): *Antipolitika.* Budapest, CODEX Rt.

Kránitz Mihály (2002): *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai negyven év távlatából (1962–2002).* Budapest, SZIT.

Marshall, G. (1946): *Így győztünk.* Budapest, a Franklin Társulat kiadása.

Mindszenty József (1974/1989): *Emlékirataim.* 4. kiadás. Budapest, SZIT.

Polónyi István (2005): *Az egyházi közoktatás néhány oktatásgazdasági sajátossága. Educatio,* 14. évf. 3.szám, 604–614. o.

Romsics Ignác (2004): *Múltról a mának.* Budapest, Osiris Kiadó.

Szabó Csaba (2002): *A katolikus egyház állami ellenőrzése és korlátozása az ötvenes években. Valóság,* 54. évf. 1. sz. 87–96. o.

Szabó Csaba (2005): *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években.* Budapest, SZIT és Magyar Országos Levéltár.

Szabó Csaba, szerk. (2007): *A Kádár-korszak.* Budapest, Kossuth Kiadó.

Várszegi Asztrik (2007): *Zwischen Romantik und Realitaet* (Interview mit Erztabt A.) VI. *Ost-West Europaeische Perspektiven,* 8. évf. 2. szám.

Vígvári András (2006): *Közpénzügyi reformok megvalósításának egy lehetséges útja. Pénzügyi Szemle,* 51. évf. 2. sz.127–146. o.

Wildmann János (2006): *Egy reformzsinat üzenete.* Budapest, Egyházfórum.

Jegyzetek

[1] Ilyennek tekinthetjük a választások előtti megszólalásokat, vagy a Magyarország lelki megújulásáért indított 2006-os imaévet, hisz az azt meghirdető januári körlevél is ugyancsak a közállapotok borús értékeléséből indult ki.

[2] A teljes anyag Lukács László szerkesztésében a Sapientia Főiskola gondozásában jelenik meg.

[3] A mértékek és az eljárások tekintetében – megjelenítve az állami szuverenitást – más szereplők, pl. a NATO vagy az EU sem léphetnek föl közvetlen igényekkel, mert az efféle konkrétumokkal való kitöltésnek a törvényhozás letéteményese, sőt az részben a pénzügyi kormányzat operatív döntési hatáskörébe megy át (a végrehajtó hatalom természete szerint). Például az a tény, hogy hazánk még sosem teljesítette a NATO-taggá váláskor tett 1%-os GDP-arányos katonai kiadási vállalását, nem járt semmiféle retorzióval.

[4] Kivételt képez az Egyesült Államok és Izrael, míg igen erőteljes példa Japán és Kína is.

[5] Az iskolaügyben emellett érvel Polónyi István (2005) professzor.

[6] A vatikáni megállapodást elemző bizottság jelentése. Budapest, 2006. szeptember. Elérhető: www.tamaspal.hu, letöltve 2007. jún. 19.

[7] Tagja volt például Lamm Vanda, az MTA l. tagja, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója is.

[8] Az effajta mission statement minden nagyobb cég, szervezet, de akár katonai vagy marketingegység, vagy új egyetemi kar számára alapvető jelentőségű.

[9] Az előzetes kéziratot kommentálók közül különösen Szakolczai György és Lovas Rezső vetettek föl a szerző szűk és egydimenziós elemzési optikáján messze túlmutató kérdéseket, a cölibátustól a klérus és a pártok kapcsolatáig terjedő körben, és persze az egyes történelmi események értékelése tekintetében is. Tisztelettel elfogadva ezek jogosságát, biztos vagyok benne, hogy a jelenlegi – immár nem csekély – terjedelmet szétfeszítő, monografikus kifejtés adna csak módot e jogos és a szövegből következő kérdések méltó továbbgondolására.

[10] Lásd pl. Vígvári (2006).

AZ IGAZI TUDÁS ÉS ELLENSÉGEI[1]

I.

A tudás fogalmáról manapság igen eltérő nézeteket lehet hallani, és a fogalmat sok félreértés és eszmei tisztázatlanság szokta kísérni. Az alábbiakban erre vonatkozóan szeretnék néhány szempontot és összefüggést megfogalmazni.

Mondanivalóm élére kívánkozik egy antik tudósítás a tudás értékeléséről. A görög filozófiai hagyomány Thalész alakján keresztül két történetben mutatja be a kérdést. A két jelenetben feltűnik a tudás balga lebecsülése, a tudás roppant hatalma, valamint az igazi bölcsesség mibenléte. Platón elbeszélése szerint: „Egy ingerkedő, tréfás thrák szolgáló (…) Thalészt, miközben az a csillagok törvényeit fürkészve s a magasba lesve kútba esett, ekként gúnyolta ki: csak azon buzgólkodik, hogy megtudja, mi van az égben, de azt bezzeg észre sem veszi, mi van az orra előtt s a lába alatt."[2]

Arisztotelésznél pedig ezt olvassuk Thalészről: „Midőn ugyanis szegénysége miatt folyton azt hányták szemére, hogy a filozófia haszontalan, kifigyelte, mint mondják, csillagászati úton, hogy bő olajtermés lesz, s még a télen előteremtett egy kevés pénzt, és valamennyi milétoszi és khioszi olajsajtolóra foglalót adott, majd olcsón kibérelte őket, mivel senki sem ígért többet. Mikor aztán elérkezett a megfelelő alkalom, egyszerre és hirtelen nagy kereslet támadt, s ekkor ő olyan áron adta az övéit bérbe, ahogy akarta, s így sok pénzt halmozva össze, bebizonyította, hogy könnyű megvagyonosodniok a filozófusoknak, ha éppen akarnak, csakhogy nem ez az, amire törekszenek."[3]

II.

A klasszikus megállapítás szerint, ahogyan azt Arisztotelész megfogalmazza *Metafizika* című művének első mondatában: „Minden embernek természete, hogy törekszik a tudásra." (980a) Az újkor hajnalán – bár egészen eltérő megközelítésből – Francis Bacon egyenesen kijelenti: A tudás hatalom. „Emberi tudás és hatalom egy és ugyanaz."[4] A tétel igaz, de félre is lehet érteni és értelmezni.

A tudás fogalmával a filozófia mindig sokat birkózott, s e téren nehezen lehet megnyugtató véleményre jutni. Platón a Kr. e. 368 körül írt *Theaitétosz* című dialógusában vizsgálja meg, miben állhat a tudás. A beszélgetés a tudás meghatározásának három kísérletét mutatja be. Az első megközelítés szerint a tudás (episztémé) nem más, mint „érzékelés" (aiszthészisz) (151 e). Platón cáfolja a nézetet, többek közt azzal a példával, hogy a betű látása még nem jelent olvasni tudást. A második próbálkozás szerint a tudás „igaz vélemény" (doxa) (187 b). Ennek cáfolata után következik a harmadik felfogás, amely szerint a tudás „megindokolt igaz vélemény" (210 d). Platón ezt sem tartja érvényes és kielégítő nézetnek, és bár a beszélgetés során számos fontos belátásra jut, a kérdést végül – tudatosan – nyitva hagyja.[5] A későbbiekre való tekintettel itt említjük meg a balga, a felszínes és az igényes ember három stádiumát, bár a platóni dialógus terminológiája nem teszi közvetlenül lehetővé a jelzett három nézet és állapot megfeleltetését.[6] Platón a tudás fontosságát s a boldogsággal és erénnyel való összefüggését az Euthüdémosz (280 a–281 b) című dialógusában taglalja.

III.

Az alábbiakban szeretném megkülönböztetni egymástól az igazi és a hamis tudás fogalmát, illetve, ha úgy tetszik, a tudás igaz és hamis fogalmát. Maga a nem-tudás méltatlan az emberhez, s ellentétes az ember természetével. Hiszen az ember animal rationale, értelmes lény. Helyesen felfogva az embernek egyenesen kötelessége, hogy tudásra tegyen szert. A kérdés az, hogy milyenre. S itt tűnik elő a mai kor betegsége, amelyet bírálni kell. A mindentudás viszont nem az ember számára való, mert az isteni szférára érvényes.

Az egyszerű és műveltség nélküli emberek egy része tiszteli, más része lebecsüli és megveti a tudást és az értelmiségit. Erre példa a trák szolgálólány. Tudni kell, hogy ez örök jelenség. Másfelől a hamis tudás meg is érdemli a lebecsülést. Nagyon sokan pedig részleges tudásra tesznek szert, amely azonban nem azt eredményezi, amit várnak tőle.[7]

A hamis tudás: Ez a világ bölcsessége, a puszta gyakorlati jártasság, az ügyesség, a szabályok kijátszásának képessége, a meggazdagodni tudás; továbbá a tájékozottság értéktelen és érdektelen dolgokban (sztárok világa), áltémák ismerete, amivel még nyerni is lehet, általában az alkalmazott tudás, a virtuális valóság iránti túlzott érdeklődés, különlegesen szimptomatikus példa: számítógép az óvodában. Hamis tudás a tudás önmagában, lélek nélkül. „A világ fiai a maguk módján okosabbak a világosság fiainál." (Lk 16,8.)

Mit mondhatunk ezzel szemben az igazi tudásról, az igazi bölcsességről? A bölcsesség: Belátása a világ menetének, megértése az ember természetének, kimondani és megtenni, amit kell, és ki nem mondani és meg nem tenni, amit nem szabad. Az igazi tudás az, amikor értem a világot, értékelőképességem van, s alkotóan hozzá tudok járulni a világhoz.

A filozófia fogalomtörténetében az átfogó, a szintetizáló tudás és észfogalom említendő, ami után már csak a kimondhatatlan marad. A filozófia fogalomkészletében a „szellem", az „értelem", az „ész", a „tudás", az „ismeret" kifejezések jönnek számításba. Az ész és az értelem megkülönböztetésének klasszikus fogalmai az alábbiak: Platónnál a nosz (belátás) és a dianoia (következtető gondolkodás) szerepel, Aquinói Szent Tamásnál ugyanebben a sorrendben az intellectus és a ratio. (Aquinói Szent Tamás gondolatvilágát elemezve P. Rousselot S. J. világította meg, hogy míg az intellectus a lét közvetlen megragadására, a közvetlen megismerésre képesít, addig a ratio szellemünknek a diszkurzív gondolkodásra szolgáló, a fogalomhasználatra irányuló eleme.[8]) Ennek a német nyelvhasználatban a Verstand (értelem) és a Vernunft (ész) felel meg, amelynek azonban a tulajdonképpeni tartalma az ész, illetve az értelem. Ezért fordul meg az értelmezés Kantnál, akinél a Vernunftnak az ész, a Verstandnak az értelem felel meg. Hegelnél pedig a Vernunft jelenti az ész fölényét.[9]

Weissmahr Béla elemzésében az értelemnek a Verstand és a ratio, az észnek a Vernunft és az intellectus felel meg.[10] Zimányi Ágnes áttekintésében hasonlóképpen az értelem – ratio – Verstand, ész – intellectus – nousz – Vernunft megfeleltetést találjuk.[11] A kanti felfogást és szóhasználatot Enyvvári Jenő a következőképpen magyarázza: Az értelem, a Verstand, a ratio a logikai fogalom, ítélet és következtetés képessége, míg az ész, a Vernunft, az intellectus a megismerés és a cselekvés legnagyobb egységére irányuló szellemi tevékenység.[12]

Az igazi tudás alapvető szimbóluma a Genezisben a tudás fája, amely a jó és a rossz megkülönböztetésének tudását jelenti, továbbá a kereszt bölcsessége, amely tudás és élet egységét jelenti. A tudás fájának filozófiai képzetei közt megemlítendő Porphyrios Arbor philosophianája, továbbá a sztoikusok és Descartes fa-hasonlata, s ez utóbbiak esetén

ben a tudás legmagasabb szintje és célja az etikában testesül meg. A világfa, az égigérő fa, a keresztfa az igazi bölcsességet jelenti. A kereszt bölcsessége a tudás és élet egysége, amelyet Szent Pál az evilági bölcsesség ellen hangoztat. S amikor az embernek logosza van, az értelem és a lélek egységben mutatkozik.

Az igazi tudás a klasszikus műveltség, annak eredeti tartalmával, komolyságával és szépséget hordozó anyagával. Az igazi tudás a lényeglátás, a metafizika. A filozófusok fáján a gyökér, a törzs. Carl Gustav Jung *A filozófusok fája* című munkájában sokoldalúan mutatja be az eszme tartalmát és hagyományát. A fa a véredényrendszerhez hasonlatos, s az erek a tudást és az életet tartják fenn. A műből két példát emelünk ki. Hénokh könyvében a tudás fája a bölcsesség fája, ennek gyümölcse pedig egy szőlőféle. Jung továbbá hivatkozik Irenaeusra, aki a Barbelo-gnózis felfogását rögzíti. Eszerint az Autogenész utoljára megalkotta a teljes és igaz embert, Adamoszt, akinek a tudása a tökéletes gnózis.[13]

IV.

Ettől, az előbbi pontokon keresztül jellemzett teljes tudástól sokan félnek, és igyekeznek a nem-tudás, illetve a részleges tudás szintjén tartani az embereket. A helyzet tehát a következő: Létezik a) a nem-tudás világa, b) a klasszikus műveltség világa, s végül c) a részleges és lelketlen tudás világa. Az ezeket hordozó erők és rétegek: a) az igénytelen, barbár lumpen-elemek, b) a középosztály,[14] és c) az úgynevezett „elit".

Ezt a konstellációt ismeri már az antik politikai filozófia. Arisztotelész nevezetes etikai közép-elvének[15] itt megfelelteti a társadalmi középosztályt, amelynek az erősítésétől várja a társadalom helyes állapotát, amikor az alsóbb rétegek

ÁDÁM ÉS ÉVA, 1900
Marosvásárhely, Művészeti Múzeum

a középosztályhoz tudnak igazodni és felemelkedni, a felsőket pedig a középosztály tudja ellenőrizni. A pontos képhez ugyanakkor a következő is hozzátartozik. Arisztotelész ritka tévedéseinek egyike az a véleménye, miszerint a középosztálynak nem kell tartania attól, hogy a gazdagok és a szegények megegyezhetnek egymással[16]. Ellenkezőleg, szeretnék rámutatni, hogy éppen a középosztály, mint közös ellenség elleni érdekszövetség a természetes a számukra. Két és fél

ezer éve epheszoszi Hérakleitosz ezt írta városának lakosairól: „Köztük a legderekabb embert számkivetésbe küldték, mondván: közöttünk egy se legyen legderekabb." (B 121.)

A mai korban a tudás és a rétegek előbbi sora a következőknek felel meg: a) szocializmus, b) keresztény világnézet, c) liberalizmus; a) nem-tudás, kultúra hiánya, b) klaszszikus kultúra, c) részleges és alkalmazott tudás. Ebben a szerkezetben világos, hogy a nem-tudás és a részleges tudás, szocializmus és liberalizmus között érdekszövetség áll fönn, mindkettőnek gyűlölt ellenfele pedig a klasszikus műveltség, a szuverén személyiség, és annak letéteményese, a keresztény középosztály. Ez a sznobság és fondorlat, valamint a restség és irigység összefogása a kultúra ellen. „Szegény és elnyomó egymásra találnak" – ahogy már a Bibliában áll (Péld 29,13). Így válik világossá, miért kell beszélnünk az igazi tudásról és ellenségeiről.

A szocializmus és a liberalizmus közti érdekszövetségben mutatkozik meg az írástudók árulása, az értelmiség eredeti hivatásának elhagyása is. Az e szövetség fenntartásának céljából kifejlesztett hazugság és demagógia érvényesítésével az ide kötődő értelmiség ma talán még méltatlanabb szerepet játszik, mint abban a korban, amelyet Julien Benda híres könyvén[17] elmélkedve Babits Mihály ma is időszerű módon ekként jellemzett: „A régi írástudó az igazsággal és erkölccsel érvelt; a mai a lehetőségekkel és gazdasági összefüggésekkel (...) Az igazi írástudó hivatása épp az, hogy e gazdasági és egyéb praktikus lehetőségekre és szükségszerűségekre nem tekintve, ébren tartsa e földön a tiszta erkölcs és logika tekintélyét és tudatát."[18]

V.

A továbbiakban a fenti szemléletből fakadóan néhány jelenségre szeretném felhívni a figyelmet. A tudás megszerzése erőfeszítést igényel. Ez a restség ellentéte. Arisztotelész egyszerűen kijelenti: A tanulás fáradsággal jár. A tudás tehát fegyelmet, alázatot, lemondást, türelmet követel. Ennek a felfogásnak meglehetősen híján van manapság a fiatalság. Nehezen érti, hogy csak így lehet igazi tudásra szert tenni. Ezzel szemben hangoztatják hamis és túlzó módon a követelményt: A tanítás legyen érdekes! Legyen nyugodt mindenki: a jó tanár éppen, hogy a legjobban tudja ezt. Erőfeszítés nélkül azonban a tanulás nem lehet sikeres.

Egy másik jelenség az oktatásból: A nyelvtanulás, az ő irodalma nélkül! Képtelenség, hogy csak az instrumentumokat tanítják és tanulják, értékelik és követelik, a lelket pedig nem. A szépséget és az erkölcsöt pedig a nagy íróktól lehet élményszerűen átvenni. Amikor én annak idején a gimnáziumban angolul tanultam, tananyagként olvastam a nagy angol írókat és költőket, s máig nem felejtettem el például Burns verseit és az irodalmi érettségi tételeimet Chauchertől Swiften át Maughamig. Csak sajnálni tudom a mai diákokat, akik a teszteket nyögik, s fogalmuk sincs a kiválóan megtanult nyelv irodalmáról. Tulajdonképpen kérdés, hogy lehetséges-e kiválóan tudni a nyelvet a szelleme nélkül? (A veszélyre figyelmeztet már a szofisták tartalomtól elszakított nyelvhasználatának esete.) Ez barbár helyzet, amely változtatásért kiált.

Minthogy a tudásról beszélünk, megemlítem a következő hiányt és kívánalmat is. Az ifjúság elé példaképül a tudósokat kellene és kell állítani messze az első helyen, sok más emberfajta helyett. Káros jelenség továbbá az állandó, szakadatlan továbbképzés igénye is. Természetesen korszerű ismeretekkel mindenkinek rendelkeznie kell, ez nem is kérdéses. A baj az, hogy ez a követelmény azt sugallja: az

illető nincs készen, kiélezve: nem ember. Ez az elvárás azt üzeni, hogy az illetőnek csak az alkalmazott tudására van igény, amelynek híján nélkülözhető, mert többet nem ér.

VI.

Mindezek fényében befejezésül két antik intelmet szeretnék idézni: Az önteltséggel szemben, igényes szellemben gondoljunk a következőre: „Bonus vir semper tiro", vagyis A jó ember mindig kezdő – mondja Martialis (Semper bonus vir tiro est. Epigrammata XII. 51. 2.). Azok ellen pedig, akik gyermeknek néznek, szólnak az alábbiak: „Tolle moras, semper nocuit differe paratis", vagyis Ne késlekedj, mindig ártott a halasztás a felkészülteknek – mondja Lucanus (Pharsalia I. 281.).

VII.
Három szemelvény

Arisztotelész: „Minden városállamban a lakosságnak három osztálya van: a nagyon gazdagok, a nagyon szegények és harmadsorban a középosztály. S minthogy abban állapodtunk meg, hogy a mérséklet és a középút a legjobb, nyilvánvaló, hogy a vagyoni állapotban is valamennyi közt legtöbbet ér a közepes. Az ilyen ember hallgat a legkönnyebben a józan észre, ellenben a szépségben, erőben, származásban és vagyonban kiemelkedő – vagy fordítva, a koldusszegény, erőtlen és nagyon lenézett emberek nehezen hajlanak a jó szóra. Amazok inkább fennhéjázóak és nagy gazságokra vetemednek, emezek pedig gonoszok és kis gazembereknek csapnak föl. Márpedig a bűntények egyik része fennhéjázásból, a másik gonoszságból ered. Aztán meg legkevésbé a középúton járók húzódoznak a tisztségektől vagy törekszenek

a tisztségek után; márpedig mindkettő káros a városállamra. Vegyük még azt is, hogy akik a szerencse javaiban: erőben, gazdagságban, baráti támogatásban s más effélében bővelkednek, azok sem nem akarnak, sem nem tudnak engedelmeskedni (ezt már a szülői házban, gyermekkoruk óta így szokták meg, hiszen elkényeztetettségük következtében még az iskolában sem tanulták meg az engedelmességet): akik viszont mindezen javakban a legnagyobb szükséget látják, nagyon is megalázkodók lesznek. S így emezek a vezetéshez nem értenek, csak szolgai engedelmességhez, amazok pedig meghajolni nem tudnak semmiféle vezetés előtt, és csak uraskodáshoz értenek. Így jön létre az a városállam, amely szolgákból és urakból, nem pedig szabadokból áll, és amelyben az egyik irigyli, a másik pedig megveti a szomszédját. Ez viszont igen távol áll a vonzódástól és a politikai közösségtől, pedig a közösség alapja a vonzódás, hiszen még úton sem szívesen áll össze az ember a haragosával. A városállamnak viszont mégiscsak lehetőleg egyenlő és egymáshoz hasonló polgárokból kell állnia, ez pedig leginkább a középosztályú emberek közt lehetséges. (...) Világos tehát, hogy az a politikai közösség a legjobb, amelyik a középosztályra támaszkodik, és azokat a városállamokat kormányozzák helyesen, amelyekben népes a középosztály, és lehetőleg mindkét, de legalábbis az egyik félnél jelentékenyebb. Mert így a másik, gyengébb féllel együtt a maga javára billenti a mérleget, és megakadályozza, hogy az ellenkező véglet érvényesüljön. Az a legnagyobb szerencse, ha az állampolgároknak közepes, de mégis elégséges vagyonuk van, mert ahol egyeseknek igen sok jut, másoknak pedig semmi, ott vagy túlzó demokrácia, vagy egyoldalú oligarchia vagy türannisz fejlődik ki – az egyik vagy másik véglet folytán, mert mind a túlságba vitt demokráciából, mind az oligarchiából türannisz szokott kifejlődni, míg a mérsékelt formákból s az ezekhez közel állókból sokkal kevésbé." (Arisztotelész: *Politika*, IV. 11. 1295 b–1296 a. Gondolat, Bp. 1984. 193–194. o.)

Kant: „Legfőbb üdvét a nép nem a szabadságban látja, hanem természetes céljaiban, e három dologban tehát: hogy halála után üdvözüljön, embertársai közt élve a magáét közjogi törvények révén biztonságban tudja, s végül, hogy a puszta életét fizikailag élvezni remélhesse (hogy jó egészségre és hosszú életre számíthasson tehát) (...) Mármost a nép (élvezetek iránti hajlandóságában, s irtózásában attól, hogy értük fáradozzék, a fönti tanokat »a filozófia elveit« rosszfajta komolykodásnak találván) arra szólítja föl a magasabb fakultásokat, tegyenek kedvezőbb ajánlatot; s a tudósokkal szemben támasztott igények ilyenformán a következőképpen hangzanak: amit ti, filozófusok, fecsegtek, azt régtől fogva magamtól is tudom; ám amit tőletek, akik, hisz tudósok vagytok, megtudni szeretnék, az ez: miként szerezhetnék most, épp kapuzárás előtt, belépőjegyet a mennybe, ha istentelen életet éltem is, hogyan nyerhetnék pört, noha nincs igazam, s hogyan maradhatnék egészséges és hosszú életű, ha testi erőimmel kényem-kedvem szerint bántam s éltem vissza, akkor is. Azért tanultatok, hogy okosabbak legyetek a magamfajtánál (akit idiótának neveztek, s aki nem is henceg azzal, hogy többnek volna birtokában puszta józan eszénél). – Ilyenformán a nép valahogy úgy járul a tudós elé, mintha jóshoz vagy varázslóhoz folyamodnék, aki magát természetfölötti dolgokban kiismeri; mert a tanulatlanok a tanult embert, akitől remélnek valamit, szívesen képzelik életnagyságúnál nagyobbnak. Így persze jó előre tudható: ha valaki elég pimasz, hogy csodatévőnek adja ki magát, a nép hódolattal adózik majd neki, s a filozófiai fakultástól megvetéssel pártol el." (Immanuel Kant: *A fakultások vitája* {1794–1798}. *Történetfilozófiai írások*. Ictus, Bp. 1997. 361–362.)

Tocqueville: „A jövő árnyai közül elég tisztán kiolvasható három nagy igazság. Az első: kortársainkat egy remélhetőleg szabályozható és mérsékelhető, de legyőzhetetlen erő ra-

gadja magával, amely olykor lágyan, máskor rohanvást az arisztokrácia megsemmisítésére kényszeríti őket. A második: a világ valamennyi társadalma közül azok tudnak majd a legnehezebben megszabadulni az önkényes kormányzattól, amelyekben nincs már arisztokrácia, és nem is lehet többé. Végül a harmadik: a zsarnokság éppen az efféle társadalmakban fejtheti ki legrombolóbb hatását, mert minden más kormányzatnál jobban kedvez azon bűnök elterjedésének, amelyekre e társadalmak különösen hajlanak, s olyan irányba taszítja őket, amelyet természetes késztetésüknek engedve maguk is szívesen követnek.

Ahol az embereket nem kötik egymáshoz a kasztok, az osztályok, a testületek, a családok kötelékei, ott túlságosan is hajlamosak arra, hogy kizárólag a saját egyéni érdekeiket kövessék, készen állnak arra, hogy csak önmagukkal törődjenek, s visszavonuljanak a szűkös magánéletbe, ahol minden közösségi erény elenyészik. A zsarnokság nemhogy küzd eme tendencia ellen, inkább mindenhatóvá teszi, mert megvon az állampolgároktól minden közösségi élményt, minden kölcsönösségi szükségletet, egymás megértésének igényét, s az együttes fellépés valamennyi lehetőségét; úgy is mondhatjuk, befalazza őket a magánéletbe. Már amúgy is eltávolodtak egymástól: a zsarnokság elszigeteli őket; elhidegülnek egymás iránt: a zsarnokság megfagyasztja őket.

Az efféle társadalmakban, ahol semmi sem szilárd, mindenkit a lecsúszástól való félelem és a felkapaszkodás vágya ösztökél. A pénz pedig, amely az emberek osztályozásának és elkülönítésének fő eszközévé vált, igen nagy mozgékonyságra tett szert, szüntelenül kézről kézre járva átalakítja az egyének életkörülményeit, felemeli vagy mélybe taszítja a családokat, s szinte senki sincs, aki ne kényszerülne elkeseredett és állandó erőfeszítésre annak érdekében, hogy megtartsa vagy megszerezze. A mindenáron való meggazdagodás vágya, az üzleti érzék, a nyereségvágy, a jólétre és az anyagi haszonra való törekvés a legáltalánosabb szen-

vedéllyé válik. E szenvedélyek gyorsan terjednek valamenynyi osztály körében, s még azon rétegek közé is behatolnak, amelyekről korábban mindez teljesen idegen volt. Ha nem vetnek véget terjedésüknek, hamarosan az egész nemzetet elernyesztik és megrontják. A zsarnokság azonban természetéből következően elősegíti terjedésüket. E gyengítő szenvedélyek ugyanis támogatják hatalmát; az emberek figyelmét elvonják a politikai élettől, s hamarosan már a forradalom gondolatától is reszketni fognak. Csak a zsarnokság hozhatja létre a titkok és a homály világát, amely a becstelenségre ügyet sem vetve elszabadítja a mohóságot, s lehetővé teszi az aljas haszonlesést." (Alexis de Tocqueville: *A régi rend és a forradalom* (1856). Atlantisz, Bp. 1994. 38–39. o.)

Frenyó Zoltán

Jegyzetek

[1] Előadásként elhangzott a Nemzeti Pedagógus Műhely által szervezett, *Új bort új tömlőbe* című nemzetközi konferencián a budapesti Szent Imre Gimnáziumban, 2006. február 26-án.

[2] Platón: Theaitétosz 174 a. *Platón Összes Művei*, II. köt. Európa, Bp. 1984. 973. o.

[3] Arisztotelész: *Politika*, I. 11. 1259 a. Gondolat, Bp. 1984. 90–91. o.; Vö.: Diogenész Laertiosz: *A filozófiában jeleskedők élete és nézetei*, I. 1. Jel, Bp. 2005. 35. o.; Cicero: *A jóslásról*, I. 49. 111. *Belvedere*, Bp. 2001. 54. o.

[4] F. Bacon: *Novum Organum*, I. 3. Nippon, Bp. 1995. 7. o.; „Tantum possumus, quantum scimus."; „Ipsa scientia potestas est." Meditationes sacrae.; Ld. még: F. Bacon. Új Atlantisz. Nippon, Bp. 1995. 114. o.; A. L. Morton. *Angol utópia*. Kossuth, Bp. 1974. 92. o.; Jablonkay Gábor: *Az inductio Verulami Bacon előtt és után*. Religio, 1916. Stephaneum, Bp. 1916.; Erdey Ferenc: *Francis Bacon emlékezete. Vigilia*, 1961/5.

[5] Gettier, Edmund: *Is Justified True Belief Knowledge? Analysis*, 23. 1963. = MFSZ 1995/1–2. 231–233. Igazolt igaz hit-e a tudás?

[6] A tudásról: A. C. Grayling: *Filozófiai kalauz*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1997. 22–39. o.: S. Sturgeon: *Tudás.*; Altrichter Ferenc: *Vélekedés a tudásról.*

In: *Észérvek az európai filozófiai hagyományban.* Atlantisz, Bp. 1993. 9–26. o.; Forrai Gábor (szerk.): *Mikor igazolt egy hit?* Osiris, Bp. 2002.

[7] E kérdéskörről általában ld. pl.: Molnár Tamás: *Az értelmiség alkonya.* Akadémiai Kiadó, Bp. 1996.

[8] P. Rousselot S. J.: *L'intellectualisme de Saint Thomas.* Paris, 1908; 1936; Elemzi: Szabó Ferenc: *Napfogyatkozás. Kereszténység és modernség.* Eszmetörténeti tanulmányok. Róma, 1991. 228–229. o.; Péghaire, Julien, CSSP.: „Intellectus" et „ratio" selon S. Thomas d'Aquin. *Publications de l'Institute d'Études médiévales d'Ottawa,* 6. Ottawa–Paris, 1936.

[9] Walter Brugger: *Filozófiai lexikon.* SzIT, Bp. 2005. 138. o.

[10] Weissmahr Béla: *Bevezetés az ismeretelméletbe.* In: Teológiai Vázlatok, I. SzIT, Bp. 1983. 29. o.

[11] Zimányi Ágnes: *Filozófiai meghatározások gyűjteménye.* Új Ember Kiadó, Bp. 2000. 25–27. o.

[12] Enyvvári Jenő: *Philosophiai szótár.* Franklin, Bp. 1923. 48–49.; *Kant a vélésről, tudásról és hívésről: A tiszta ész kritikája.* Módszertan, 2. 3. Bp. 1981. 516–522. o.

[13] C. G. Jung: *A filozófusok fája.* Édesvíz Kiadó, Bp. 2000. 112.; Irenaeus: *Contra omnes haereses,* I. 29. 3.

[14] Ld.: Kornis Gyula: *Mi a középosztály?* (1926) In: Uő: *Kultúra és politika.* Franklin, Bp. 1928. 178–185. o.

[15] Arisztotelész: *Nikomakhoszi Etika* 1106 b–1107 a; *Eudémoszi Etika* 1220 b–1221 b; Nagy Etika 1185 b–1186 b.

[16] Arisztotelész: *Politika,* IV. 12. 1296 b

[17] Julien Benda: *La trahison des clercs.* Grasset & Fasquelle, Paris, 1927.; *Az írástudók árulása.* Bp. 1945.; Fekete Sas Kiadó, Bp. 1997.

[18] Babits Mihály: *Az írástudók árulása.* Összegyűjtött Munkái, III. köt. *Ezüstkor.* Athenaeum, Bp. 1938. 188. o.; Eredetileg: *Nyugat,* 1928. szeptember 16.

X 008
Informatika
Média

A KULTÚRA – MA, TEGNAP, HOLNAP

II. rész

Az információs forradalom fonákja

Az információs forradalom eszközei nemcsak a közismert előnyöket és lehetőségeket nyújtják, hanem egy sor új veszélyt is jelentenek az emberre. Különösen veszélyeztetett a gyermek. Vezető informatikusok hívják fel a figyelmet arra, hogy a számítógép és az internet használata nem helyettesítheti a tanítás hagyományos alappilléreit. Az oktatás középpontjában továbbra is a személyiség kell álljon, és tanár és diák személyes kapcsolata. Fennáll a veszély, hogy azok, akik az internetre vannak utalva ismereteik megszerzésében, tudás helyett tájékozottságot szereznek csupán, vagy esetleg még azt sem. Amerikában mára nehezen kezelhető probléma lett az, hogy a diákok az interneten talált anyagokból vágják össze dolgozataikat. Ennek morálisan kevésbé ártalmas változata az az eset, hogy a diák – a kutató – nem tud különbséget tenni a források színvonala és fontossága között.

A számítógép túlzott használatának és általában a digitalizációnak van egy másik súlyos következménye is: a tapasztalat és a tudás elidegenedik testünktől és az érzékeléstől, a reális tértől. Ebből lelki ártalmak következnek, mert életünk fókusza áttevődik az absztraktba és az irreálisba. Közismert, hogy a kisgyermek intellektusának kifejlődését mennyire segíti a *tapintás* és a földön kúszás stádiuma. Ez a kapcsolat érzékelésünk, ahogy Charles Olson mondta, a bőrünk és a gondolkodásunk között egész életünkben vitálisan fontos marad: maga a kapcsolat ez a való világgal, melynek

K: Kodolányi Gyula

hiánya korunkban a technikai civilizáció jellegzetes lelki szindrómája lett. Az építészek ugyanezért hangsúlyozzák az anyagok változatossága mellett a reális térben történő *mozgás* fontosságát: egész testünknek kell „olvasnia" a teret, a környezetet, hogy otthonosan, biztonságban érezhesse magát. Azt a helyzetet, kapcsolatot, amely a televízió- és számítógép-függőségben kialakul, az irrealitás és a testi és pszichikai elidegenedettség jellemzi.

De a percepció terén is regressziók lépnek fel. Tanárok megfigyelései szerint az elmúlt két évben tömegesen kerültek a magyar középiskolákba azok a fiatalok, akik a videoklipek és a számítógépes játékok rabjai. Csak rövid ideig képesek figyelni, képtelenek koncentrálni, és nehézségeik vannak a folyamatos olvasással is. Az USA-ban már több mint egy évtizede megnőtt az ilyen „diszlexiás" gyerekek száma. Amint James Hillman, az amerikai pszichológus mondja, a diszlexia egy mélyebb tünet következménye csupán. Az olvasás képessége azért hal ki, mert a csend, az elmélyülés terei és programjai fokozatosan kimaradnak az oktatásból. „Az olvasás a pszichének azzal a képességével függ össze, hogy belép a képzelet világába. Az olvasás inkább hasonlít az álmodásra, amely szintén csendben történik." (Hillman, 168–170.) Octavio Paz mexikói költő jegyezte meg már harminc éve, hogy az értekező próza – és a legtöbb regény – linearitása az, ami a legnagyobb koncentrálási erőfeszítést követeli a pszichétől, egy töredék pillanattal a képzelet beindulása előtt. A diszlexia divattá lett diagnózisa mögött valójában lelki zavarok rejlenek tehát, a koncentrálás (Paz) és a képzelet (Hillman) képességének elsorvadása. Mindkettő a magányos kontempláció, a csendes szemlélődés helyzetében bontakozik ki, amelyben elindulhat a képzelet oly célirányos, a világ és a dolgok természete szerint teremtő munkája. A képzeleté, amelyet itt meg kell különböztetni a fantáziálástól. (Túl a szóképolvasás módszerének

sokat kárhoztatott magyar esetén, itt világtünetről van tehát szó.)

Az agykutatók is úgy találják, hogy a psziché és az agy egészen más módon működik az olvasás és a vele járó reflexió során, mint audiovizuális élmény közben. Pszichikailag egészen más egy történetet regény formában olvasni, mint annak megfilmesített változatát képernyőn nézni meg. Olvasás közben megállunk, megállítjuk a mű idejét, illetve úgy maradunk benne, hogy most már mi formáljuk a művet tovább. Elmerengünk vagy gondolkodunk. Elemzünk egy helyzetet vagy hőst, továbbképzelünk egy mellékszálat, amelyet aztán az író – meglehet – egészen másképpen fog megírni. Bármekkora az átélésünk, tudjuk, hogy a regény és a valóság nem ugyanaz. Az agykutatók szerint olvasás közben működik agyunk kortikális területe: elemzünk, ítélőképességünket használjuk. Amikor a képernyőn látunk történetet, akkor viszont a vizsgálatok szerint a kortikális terület nem működik, élményünk érzelmi, kaotikus marad. Természetesen ez fokozottan érvényes a videoklipekre és számítógépes játékokra, amelyek egyre növelik a percepció küszöbét, minden más élmény rovására. Hillman hozzáteszi, hogy aki a képzeletét nem működteti, az pszichotikussá válik és elveszti empatikus képességét: a másikat és a világot csak mint idegen dolgot fogja fel, és belső fantáziái veszik át a valóság helyét.

Mindezek a kutatási eredmények és megfigyelések a tanítás hagyományos – személyes és tapintható – környezetének fontosságát bizonyítják. Méltán okozott felháborodást tavasszal az a terv, hogy 60 milliárd forintért 30 000 digitális iskolatáblát vásárol a kormány. Ezen a pénzen az egész pedagógustársadalom helyzetén s az iskolai környezeten lehetne jelentősen javítani, amire nagy szükség volna. Ehelyett olyan lépés történik, amely továbbviszi a tanítási-tanulási helyzetet az elidegenedés felé. Hiszen a tanulás csak a képzelet és az empátia képességei révén vezet valódi ismeretek-

hez. Ehhez pedig az olvasás, az egyéni munka csendje kell, és pszichikailag gazdag, emberies tanár–diák viszony. Érdemes felidézni itt, hogy az Antall-kormány sokkal nehezebb gazdasági kiindulóhelyzetben 300 iskola építését támogatta vidéken, tornateremmel és sportpályával. Az elektronika, a virtuális terek előtt a nevelés valódi tereit kell méltó színvonalon megteremteni.

Ezek a elemzések kísérteties jelentőséget adnak annak a ténynek, hogy a világhírű magyar művészeti nevelés – takarékosság ürügyén, központi intézkedések nyomán – visszaszorult az általános oktatásban és az egész iskolarendszerben, és a hozzáférés ismét a tehetős családok kiváltságává szűkül. Ez játszódik le most a szemünk láttára Kodály Zoltán hazájában, holott vezető agykutatóink is, mint Roska Tamás és Freund Tamás rendszeresen hangsúlyozzák a művészeti oktatás jelentőségét az eredeti gondolkodás és a tudományos kreativitás kifejlesztésében, és az EU lisszaboni csúcsa a minap program szintjére emelte az általános műveltség és a művészetek oktatását.

Közismert problémákat vet fel az internetes tartalmak korlátlan terjedése is – a pszichikai kár, amelyet okozhatnak, okoznak, óriási. A cenzúra dilemmája vetül itt fel. Kína szervereinek cenzorai közismerten megsemmisítenek minden olyan küldeményt, amelyben bizonyos szavak előfordulnak – jellegzetesen, például a *szabadság*. Hasonló ellenőrzése folyik amerikai és más részről a terroristagyanús kapcsolatoknak. A liberális modern világ nagy problémája, amelyet meg kell oldani a psziché védelmében, hogy cenzúrázhatjuk-e a szadista, szexuálisan patologikus küldeményeket? Észre kell venni, hogy a televíziózás tekintetében – a liberális eszmék valós sérelme nélkül – kialakultak szigorú szabályok az elmúlt néhány évben az Egyesült Államokban és az Európai Unióban. Amerikában például a beszélgetőműsorokban automatikusan kitörlődnek a trágár szavak. Magyarország sajnálatos kivétel az ilyen kezdeményezésekben, és a lebutítás

médiasztárjai büntetlenül csillogtathatják bátorságukat az ocsmány beszédben – ami nemcsak az ORTT látványos kudarca (egyéb kudarcai mellett), hanem a magyar politikai és szellemi elit gyengeségének és közönyének is bizonyítéka.

A kultúra térvesztése és a politikusok

Furcsa módon, éppen a művészet és fenntartó intézményrendszere lett az egyik terület, amelynek felemás eredményeket hozott az értelmiség vezérelte rendszerváltozás, illetve annak fontos peremfeltételei.

Nem mintha nem számoltunk volna a piacosítás következményeivel. Néhányan talán emlékeznek rá, hogy Hernádi Gyula már a 80-as évek elején a kultúra piacosítását követelte a pártvezetéstől, hangoztatva, hogy az az értékek javát szolgálná, s hogy a minőségi kultúra el tudja majd tartani magát. Nos, ilyen naiv nem volt a tíz évvel később színre lépő demokratikus politikai elit. Miközben illő indulattal fogtunk a kultúra régi, cenzúravezérelt fenntartó rendszerének lebontásába, nem felejtettük el, hogy gondoskodni kell olyan új rendszerről, amelyik biztosítja, hogy politikai és személyi elfogultságoktól mentesen és kellő mértékben jusson költségvetési támogatás az alkotó- és előadó-művészeteknek. 1991-ben létrejött a Magyar Mozgókép Alapítvány, 1993-ban pedig a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a korszerű nyugati alapítványok mintájára. Ez a forma a döntéshozást kiveszi a bürokraták kezéből és biztosítja annak demokratizmusát. Alkalmas arra is, hogy – megfelelő adótörvényekkel kiegészítve – becsatolja a magánszponzorációt a nagy rendszerekbe. Azonban a kezdő évektől eltekintve, ez a rendszer nem tudta megfelelően ellátni feladatát.

A szép szándékok fokozatos meghiúsulásának több oka volt. Ilyen volt a békés forradalom és a rendszerváltozás mozgatóinak túlzott bizalma a civil társadalom öntevékeny-

NŐK TÜKÖRREL *1901*
Magántulajdonban

ségében, egészségének gyors helyreállásában. Ilyen volt a a globalizációval bezúduló fogyasztói szemét tarolásának, piaci erejének alábecsülése. De az is, hogy a Horn-kormány 1995-ben ezen a területen is részleges fordulatot kísérelt meg a rendszerváltozásban, jobban mondva, olyan restaurációs kísérletet, amely a kultúra és a civil társadalom visszaállamosítását tűzte ki deklarálatlan célul.

A rendszerváltoztató értelmiség hitt a gondolkodás szabadságában és méltóságában, nem akarta, hogy úgy függjön a művészet, a kultúra a politikától – bármiféle politikától –, az állami bürokráciától, ami akár csak távolról is emlékeztet a Kádár-rendszer viszonyaira. A rendszerváltozás nemzeti, polgári kormányzatai a kultúrában, csakúgy, mint a gazda-

ságban, olyan nemzetet képzeltek el, amelyben a hajtóerőt és az alapot a kis- és középméretű, önigazgató intézmények és vállalkozások jelentik. A szocialista-szabaddemokrata koncepciók viszont immáron csaknem egy évtizede nagy és központilag ellenőrzött intézményekben gondolkodnak, és olyan társadalom látomása vezérli őket, amelyben az emberek nagytulajdonosokra és alkalmazottakra oszlanak, ahol a középosztálynak nincsen szerves szerepe. Kísértetiesen emlékeztet ez a struktúra arra, amit egykor a „szocialista" nagyipar hozott létre, a polarizációra a pártnómenklatúra és a „dolgozók" között. A kultúrára – a társadalom szövetére – nézve ez végzetes.

A Horn-kormány az új alapítványok közalapítvánnyá formálásával rálépett a kultúra államosításának eltökélt útjára. Első lépésben pártdelegáltak vették át a közélet ismert független szereplői helyét a legtöbb közalapítvány kuratóriumában, és a közalapítványok gyakorlatilag költségvetési intézményekké alakultak. Ez ténylegesen lezárta a civil források áramlását, részvételét is ezekben. 2006-ban Gyurcsány Ferenc kormánya teszi meg a második lépést: a közalapítványok többségét felszámolva, visszaállamosítja a kultúra támogatását, csaknem teljesen megszüntetve a művészetek önigazgatását. Közben pedig 1995-től kezdve a Parlament elé terjesztett támogatások reálértékben csökkentek, s egyre kevésbé tudták a közalapítványok funkcióikat ellátni.

A Magyar Mozgókép Alapítvány például kilenc éven át nominálisan nagyjából ugyanakkora költségvetési összeget kapott, mint 1991-ben. Ezalatt nemcsak a pénz értékelődött le az ismert mértékben, hanem fokozatosan a nyugati árakhoz közelítettek a művészetek és a filmgyártás technikai költségei, az anyagárak és a nyomdaköltségek. Ugyancsak 1994 után, monopolhelyzetbe került a három nagy könyvterjesztő vállalat, amelyek az állami vagyon előnyös privatizációjával jöttek létre. Íme, így érvényesült itt is a balliberális koncepció. Ezek a könyvterjesztők – különbö-

ző fúziók és adásvételi tranzakciók során többször változott a számuk, a napokban éppen eggyel csökkent – egyre szélesebbre nyitották a nagykereskedelmi árrést, s ezért a támogatások egyre nagyobb részét nyelték le, közvetve is, nyomdáik révén, és egyre kevesebb jutott a nyomott nagykereskedelmi árak utáni bevételből az alkotóknak és a szellemi közreműködőknek.

Nem alakultak ki az állami ösztöndíjak, díjak megfelelő – hangsúlyozom, megfelelő – kiegészítő rendszerei sem. Nem állt helyre az 1949 előtti rendszer, a művészetek teljes jogú képviselete a Magyar Tudományos Akadémiában, s a művészeknek ma nincsen olyan akadémiája, ami a presztízs mellett anyagi biztonságot jelentene. Bár lépést jelent ebben az irányban, legalábbis egzisztenciális téren a Filmművészet Mestere és a Nemzet Színésze cím, illetve a Digitális Halhatatlanok klubja, nincsen hasonló cím azonban sem a zeneművészek, sem a képzőművészek, sem a kritikusok részére. Eközben a belépő kereskedelmi média megkezdte a túlfizetett médiaszemélyiségek felépítését a kultúra területén is, az ismert színvonalon.

Ma a látszatok csillogó rendszere fedi el a könyvpiac válságát a beavatatlan szemlélő – többek között a politikusok – elől. A Könyvhét és a Könyvfesztivál nyüzsgése is ilyen látszat. Természetesen, ha az előnyös privatizációval vagy külföldi tőkével létrejött nagy kiadókat, a nagy könyvterjesztőket kérdezik, ők mindent rendben találnak. Nem szólnak arról, hogy mekkora – milyen elenyésző – a magyar kultúra, az új értékes művek részesedése a forgalomból, és hogy egyre kevesebb könyvet tud megvásárolni az olvasó.

Amint Gazsó Tibor írja L. Simon László *Versenyhátrány* című most megjelent fontos könyvét ismertetve, „a magyar társadalom a rendszerváltás óta alakuló politikai kurzus menetében lassan teljesen magára marad a nemzeti kultúra fenntartásának és ápolásának a feladataival".

Nem csoda tehát, hogy ma a művészek, írók elitje sem tud az alkotómunkából méltányos színvonalon megélni, nem tudja biztosítani magának az elmélyedés csendjét. Ez pedig a minőség, a létrehozott művek színvonalának rovására megy, s a lefelé gyorsuló örvények törvényei szerint, ez a művészet és a kultúra presztízsének újabb süllyedéséhez vezet.

További nagy mulasztása az új magyar politikai elitnek – hangsúlyozom, a politikai elitnek –, hogy a döntő pillanatokban engedett a másfél évtized óta szinte változatlan fiskális diktatúrának, és nem teremtett tartósan olyan előnyös adótörvényeket, amelyek a magánszektort a kultúra pártolására bátorítanák. Márpedig a kedvező adótörvények jó folyamatokat indítottak volna el, a kultúra és a gazdaság kölcsönösen kedvező szimbiózisát, kölcsönös presztízs- és felelősségteremtést. Nem mellékesen, fejlesztenék a közízlést. Az ennek ellenére fellépő komoly magánszponzorok ezért sokkal nagyobb áldozatot hoznak a kultúráért, mint nyugati társaik, és ezért minden elismerést megérdemelnek. Kisebb-nagyobb magántámogatók felbukkanásával az említett sanyarú környezet ellenére is egyre differenciáltabbá válik a kultúra szponzorációja, és a növekvő elvonások mostani szezonjában is remek kultúrapártoló tevékenységet folytat jó néhány vidéki önkormányzat.

Meg kell említeni azonban, hogy ebben a rosszabbodó történetben volt egy biztató intermezzó, mégpedig a polgári kormányzás négy éve 1998–2002-ben. Ugyan a közalapítványok alapellátottsága jelentősen nem növekedett ebben az időszakban sem – mégis, a polgári kormányzást emlékezetessé tette a nagy építkezés, a nagy programok. Ezek mindig inspiráló és húzó hatással vannak az egész kultúrára. A millenniumi év, a magyar évek Nyugat-Európában, és részvételünk a frankfurti könyvvásáron lehetőségeket teremtettek, komoly mozgósító hatásuk volt. Még akkor is emlékezetesek maradnak, ha a művek kiválasztása, a pályáztatás és a kiválasztás elvei gyakran kifogásolhatók voltak. Azt a célt,

hogy egy elsőrangú és korszerű új magyar művészet szárnyaljon fel, nem mindig szolgálták eredményesen ezek a nagy programok sem.

A második polgári kormányzat kulturális politikájában sem érvényesült kellően az a felismerés, hogy a gondolkodás, a művészet legmozgékonyabb és leghatékonyabb színhelyei a kis műhelyek. Pedig ezek hozzák az újításokat, a változatosságot, azt az nagy esélyt, amit a sokszínűség fenntartása jelent az újítás számára.

Gondolatmenetem elejére visszakanyarodva, ez a mostoha állapot nem pusztán az alkotók gondja. Nem pusztán a mi gondunk, hogy nem dolgozhatunk méltó figyelem és megbecsülés aurájában. Milyen veszteség, milyen hiány például a magyar kultúra egésze, mindnyájunk szempontjából, hogy nem születtek meg az elmúlt másfél évtizedben a prózai szépírásnak azok a művei, amelyek az idők mélyfolyamatait ábrázolták volna, s a magyar játékfilm sem dicsekedhet sokkal többel, bár előrébb jár. Míg a dokumentumfilmesek hősiesen küzdenek a fennmaradásért, fontos munkáikat nem látja a közönség. Gyakorlatilag kiveszett a társadalom önismeretének egyik alapvető műfaja, az irodalmi riport. Pedig ez a műfaj az, amely a társadalom mikrofolyamatait meg tudja ragadni – klasszikus példáit a harmincas években a népi írók alkották meg, és e könyvek nélkül aligha indult volna el Magyarország a reform, 1945 után pedig a demokratikus fejlődés hamar lezáruló útján.

Közhely, hogy a magyar nemzeti tudat folytonosságát a szellemi élet tartotta fenn évszázadokon át, még a Rákosi- és Kádár-korszakok nehéz, ellenséges viszonyai közt is. Ma nem kisebb veszély fenyeget, mint a nemzeti tudat pangása, éltető vizének elapadása. Mindez nem a tehetség, hanem a társadalmi figyelem hiányáról beszél.

A kultúra mint a múltról, jelenről és jövőről szóló reflexió folyama, apad el az olyan korokban, mint a miénk. Az egész kultúrateremtő képesség posványosodik el, indul pan-

gásnak. Nincsen társadalmi önismeret. Nemcsak válaszok nincsenek, de az igazi kérdések sem hangzanak el. A pangás azt jelenti, hogy a nemzetnek nem lesz korszerű látomása, jövőképe, és elsorvad az a képessége, hogy adekvát válaszokat adjon az eléje kerülő kérdésekre. A pangás kora hiátus marad a nemzeti tudat működésében. A közösség, az ember szimbólumai, történetei, kultuszai ilyenkor meggyengülnek, elhalványodnak. Volt már több ilyen korszak a magyar történelemben. Túléltük őket, de hosszú időre vetettek bennünket vissza.

A Duna Televízió és a kis méret lehetőségei

A Duna Televízió volt az Antall-kormány legkorszerűbb kezdeményezése a kultúra és a média világában. A maga nemében a kelet-közép-európai rendszerváltozás legfrappánsabb válasza ez az információs forradalom, a globalizáció és a posztmodernség kihívásaira. Életképességét bizonyítja, hogy mindeddig át tudta vészelni a megszüntetésére törekvő költségvetési és politikai szándékok okozta válságokat. Az ilyen szándékok rendre megbuktak a politikai kockázat felbecsülésekor: a csatorna nemcsak a magyarság egyetemes fóruma lett, de minta és szimbólum is az európai televíziózásban. Az egymást ciklusokban követő elnökök és vezetőségek a változtatások mellett mindig megőrizték a csatorna karakteres vonásait, alapjellegét.

A Duna Televízió annak példája, hogy az annyit bírált információs forradalom mennyi lehetőséget rejt a kis méretek és a diverzitás számára. Mind szellemiségével, mind technológiájával és apparátusával az intimitást, a takarékosságot és az emberközeliséget valósítja meg – a szűkölködésből fakadó olykori hiányosságokkal is. A Duna TV körülbelül tizedannyi pénzzel gazdálkodik ma is, mint a német-francia Arte csatorna vagy a Magyar Televízió.

A Duna Televíziót létrehozó csapat tagjaként emlékszem rá, hogy az elképzelt új műsortípusok közt ott szerepelt az is, hogy valaki mesél az életéről, a világról. Valaki, aki nem „valaki" – egy „ismeretlen" ember, aki a kis közösségében kiemelkedik karakterével vagy tudásával, aki a sorsáról vagy a mesterségéről mesél, valahonnan a Kárpát-medencéből. Éppen az ellenkezője ez a műsor annak a talk show műfajnak, amely néhány évvel később jelent meg a magyar kereskedelmi televíziókban, s aminek az a jellegzetessége, hogy semmi sem valódi benne. (A Duna Televízióban kezdeményezett mesélő műfajt és a miniportrékat később a Théma csapata fejlesztette tökélyre a Magyar Televízióban 1998 és 2002 között.) A glancos látványosságnak ezt az elutasítását a Duna Televízió a közelmúltig továbbvitte magazinjaiban – fontos, hogy tartsa ezt meg étoszának, ahogy az új „kistestvér", a Duna Autonómia csatorna teszi, és ne térítsék le útjáról a posztmodern „Kultúrház" és társainak rossz mintái. Tudjuk, a Duna Televíziónak fontos szerepe volt abban is, hogy a magyar művészfilm fórumhoz jusson, és mi is megismerhessük a külföld művészfilmjeit.

Az elmúlt évtizedben a kis csatornák százai jelentek meg a világon – ezek helyi csatornák vagy tematikus csatornák. Jó részüket az a kereskedelmi média működteti, amely a nagy csatornákkal lebutította a televíziózást, s most igyekszik nézőket visszaszerezni az elfordulók tömegéből. De rengeteg a független, minőségi kis csatorna is, és talán van remény arra, hogy a digitalizáció során Magyarországon is növekszik számuk.

Egy jól működő eltartórendszer

Mialatt a mai sanyarú helyzet kialakult a kultúra költségvetési, vagyis köztámogatásának rendszerében, volt egy szegmense a magyar politikai és kulturális életnek, amely

kezdettől fogva célratörően válaszolt az új helyzet kihívásaira. Ez a szegmens a posztkádári pozíciókat megerősítő sajtó, egy gazdasági klientúra és magánalapítványok révén sokrétű és bőven ellátott eltartórendszert dolgozott ki a szimpatizáns értelmiség és alkotóművészek javára. Bátran mondhatjuk, korszerű, sok tekintetben mintának szolgáló rendszert, amely külföldi hálózatba is betagozódott, elsősorban Németországban. Nagyvonalú sajtóhonoráriumok, díjak és ösztöndíjak, kényelmes állások békés szerkesztőségekben vagy gazdag multinacionális cégek PR-részlegeiben – komplex hálózat jött létre.

Másfél évtized alatt konszolidált közeggé vált ez a jól eltartott, a hazai és külföldi nyilvánosságban vonzóan tálalt posztmodern konstelláció, amely a fenti magánszponzoráció mellett bőven részesül – kiegészítésként – a küszködő költségvetési támogató rendszer áldásaiból, és nagyvonalú minisztériumi juttatásokból a polgári kormányzás idején is.

Jellegzetes ma a művészeti szubkultúrák befelé fordulása. Áll ez magukra a művészekre is, de még inkább közönségükre, kritikusaikra és eltartó közegükre. Ilyen az említett konstelláció is, egy javarészt mandarinművészet, melynek gondolkodása, „tematizációja" a posztmodernizmus nemzetközi vonásait mutatja. Az ízlés és a szakmai tudás bizonyos szolid szintje jellemzi ezt a művészetet, és az is, hogy öntudatosan és érdekektől vezetve élesen elkülönül a kultúra többi körétől. Elkülönülése határozottan elitista, bár e mandarinművészet és számtalán epigonja körében divat a plebejusságot mímelni, sajátos értelmezésben, mint rafinált útszéliséget vagy mint a tévés beszélgetőműsorok és a képes magazinok jópofiságát. Ezt a plebejus mimikrit a fenntartó intézményrendszer, a kiadók, alapítványok és a médiaműsorok zajosan ünneplik, miközben e mandarin-szubkultúra művei, de még inkább a róluk szóló belterjes diskurzus, annak kódjai a közgondolkozás számára többnyire megközelíthetetlenek maradnak.

Ez a kulturális hatalmi képződmény igyekszik ráerőltetni a maga nyelvezetét, diskurzusát és értékrendjét az egész magyar kultúrára – a régire és a maira egyaránt – és annak imázsára a nagyvilágban. Kialakította a posztmodern derékhad körül azt a mítoszt, miszerint a professzionalizmus és a minőség a magyar szellemi életben az ő kiváltsága volna. Pedig e konstelláció személyiségei, vélekedései nem kerültek be oly evidenciaként az értelmiség nemzetközi diskurzusába, mint ahogy azt hinnünk szeretnék. Nincs ma olyan kortárs írónk, a Nobel-díjas Kertész Imre s talán Konrád György kivételével, akinek a nevére azt mondaná tájékozott külföldi barátunk: „Aha, persze". Ahogyan József Attila, Illyés Gyula, Németh László, Déry Tibor, Weöres Sándor és Pilinszky János nevére bólintanak húsz-harminc éve immár. Míg Radnóti Miklós külföldi kiadásainak száma száma – és olvasottsága – azóta is növekszik, ma Márai Sándor és Bánffy Miklós lettek legolvasottabb íróink külföldön. Két régen eltávozott és újra felfedezett krónikása a magyar életnek, akiknek regényeiben egy nemzeti mentalitás és sors sajátos ízei emlékezetes, arányos megformálásban jelennek meg. Erre a karakterességre, hitelességre figyel fel a külföldi olvasó.

A posztmodern mandarinizmus alkotásmódja két évtized alatt fáradt, öreges akadémizmussá lett – meglepetést, élvezetet, megvilágosodást nem hoz, csak csömört. Pontosan jelzi ezt, hogy nálunk is újra nagy sikerrel robbantak be az elmúlt néhány évben a művészet hagyományos ábrázolásmódjai: a regény, amely történetet mesél, a festmény, amely a látható világ formáiból indul ki, és az áttetsző, olykor szimpla élményvers. Tarolnak a lektűrök és a giccset súroló munkák is, nem szólva a memoárokról és mindenféle dokumentációról. A közönség a hitelességet keresi, ha nem is mindig jó helyen. Ez a fordulat a művelt közönség ízlésében, a megcsömörlés a posztmodern akadémizmustól, bele-

játszik olyan jelenségekbe is, mint például a Márai- és Wass Albert-reneszánsz, amely túl-túllép a mértéken.

Mandarinok és lebutítás

A mandarin írásmód és posztmodern egzegézise olyan hegemóniát teremtett, ami miatt a közönség jelentős része csalódottan fordul el a mai magyar kultúrától és az olvasástól. A mandarin akademizmus – a posztmodernizmus világtrendjével összhangban – a kultúrateremtésnek mind vertikális, mind horizontális funkcióit tagadja: elveti a spiritualitást és a történetiséget is. Az olvasónak azonban, úgy látszik, szüksége van e kettőre. Értékrendet keres, hagyományt és vonatkoztatási pontokat.

A mandarinakademizmusnak bizarr párja az említett „plebejusság", amely ennek a szubkultúrának a publicisztikáját jellemzi. A kapcsolat a posztmodernizmus és a „tömegkultúra" között mindig ideologikus volt, és az irányzat „demokratikusságát" hivatott hirdetni világszerte. A posztmodernizmus sutba dobta a modernek javának tartását, aszkétikus megvetését a kommercializmus és a technicizáltság iránt, s mindkettőhöz a „realizmus", tehát a pénz és a siker kéjével alkalmazkodik (Kenneth Frampton, in: Foster, 21). E leereszkedő érdekházasság Magyarországon szemlátomást a leghidegebb számítással köttetett meg. Demokratikusnak lenni ebben az értelmezésben annyi, mint a konzumidiótának konzumidiotizmust szállítani. Valójában tehát mélységesen megvetni a „bunkót", akiből élnek.

A mandarinértelmiség kimunkált egy zsurnalisztikai stílust, amely a Kádár-korszak lebutultságának pontos tükre, letéteményese és folytatója lett. Térhódítása páratlan, mert sem Nyugat-Európában, sem Észak-Amerikában nem kap ilyen polgárjogot mérvadó fórumokon. Ott nemcsak a szerkesztők, hanem az irodalom komoly művelői sem süly-

lyednek le az ízlésvesztés ilyen mélységeibe, és a közösségi hagyomány ilyen nyílt rombolásába. Ezért sajátosan és sajnálatosan magyar különlegességnek kell tekintenünk. Mint a kádári lebutítottságban, ebben a stílusban is a magyar társadalom egy részének anómiája kap hangot, az az agresszív kommunikáció, amely már a társadalom mindennapi működését veszélyezteti.

Az értelmiségnek az is feladata volna ma, hogy korszerű válaszokat adjon a szabadság és a rendszerváltozás új kihívásaira, és helyreállítsa a fél évszázadon át elnyomott, eltorzított normalitás értékrendjét. A posztmodern értelmiség azonban e hagyományos feladatot a „szabados szabadság" programjára és a politikai korrektségen való őrködésre szűkítette le (Granasztói). Egyébbel nem törődik – s ünnepli a jelenlegi „reformot". Pedig a „modernizáció" címen folyó lázálom szellemellenes: felszámolja a magyar szürkeállomány s ezzel a kultúra jövőjét. A valódi demokráciaérzéket arcul csapja, hogy a „reform" hetven évvel ezelőttire nyitja az ollót a szegények és a gazdagok között, a létbiztonságtól az életminőségig és az egészség állapotáig. Ma az összecsapott „racionalizáció" miatti tömeges elbocsátások a magyar élet realitásai. Az, hogy a nemzet innovációra képes rétegei előtt bezárul a tér. Falvak, kisvárosok, kisrégiók élete lehetetlenül el.

Mindez azokat az új-régi erőket segíti, amelyek hátráltatják a magyar társadalomban két évtizede színre lépett, olykor mostoha körülmények közt felvirágzott polgári önépítkezést, a visszacsatlakozást Európához és legjobb hagyományainkhoz.

A posztmodern, a globalizáció és az információs forradalom

Ökológiai, kozmikus és percepciós korlátok

A posztmodern a kevesek stílusa – a pénz és a presztízsfogyasztás stílusa. Kísértetiesen emlékeztetnek egyes divatjegyei a formákban és a designban is a világválságba torkolló Húszas Évekére. Magyarországon még sajátosabb – és a szégyenletesen szétnyíló társadalmi ollóval egyre erősödő – iróniája van a posztmodern kultuszának. Legtöbben csak nézőként lehetnek élvezői – vagy részlegesen, másolatokban, hamisítványokban, nosztalgiában. Egy Nike-ra, egy MP3-as lejátszóra, olcsó mobilkártyára még csaknem mindenkinek jut, de ennél többre csak keveseknek – a szegényebb plazajáró nem utazgat repülőgépen déltengeri telelésre, és nincsenek birtokában az információs elektronika csúcsminőségű eszközei.

Ahogy Jean-Francois Lyotard mondta, „a Mindent Lehet realizmusa a pénz realizmusa". A korábban idézett angol kommentátor hozzáteszi, „a látszólag határok nélküli posztmodern világ csak a nyugati eliteknek az" (Malpas, 2.). Kimaradnak belőle a posztmodernt hordozó globalizációnak nemcsak a harmadik világbeli kárvallottjai, de a nyugati világ leszakadói is.

Jean-Francois Lyotard regisztrálta keserűen azt is, hogy a posztmodern korban „az univerzalizmus és emancipáció kritériumait egyetlen kritérium váltotta fel: a profit" (1988, Malpas 38.), és hogy „a kapitalizmus nem egyetemes történelmet, hanem egyetemes piacot teremt". Ennek következménye az is, hogy a posztmodern *tudástársadalomban* (a kifejezés alighanem Lyotard-tól származik) a tudás minden korábbinál nagyobb mértékben lett áruvá.

A világnak az az állapota, amelyről a posztmodern – a kultúra posztmodern rétege – beszél, a válság és az átmene-

tiség állapota. Az az állapot, amelyet ma már szinte mindnyájan élünk a földtekén. Mind a posztmodern, mind a vele összefonódott globalizáció és információs kultúra erőforrásokat pazarló, törékeny rendszer, sebezhető és múlékony. A luxusfogyasztás, az energiapazarlás emészti, feléli az emberi és természeti közeget, amelyből merít. Veszélyezteti alapjainkat. A korlátok, amelyeket e komplex rendszer apologétái nem hajlandók elismerni, elég világosak mindenki számára, aki a természet és a történelem működési törvényeire figyel. A korlátok egyfelől ökológiaiak. Miközben a környezeti válság jelei egyre riasztóbbak lesznek, a posztmodern apologetikából teljesen kimaradt az elmúlt húsz évben az ökológiai szemlélet. A határtalan fejlődés hamis illúziójában ring ismét az atlanti civilizáció, újabban pedig a kiolthatatlan étvágyú kínai gazdaság is – pedig végre mintha a politikusok veszélyérzete is működni kezdene. De a pszichikai, morális korlátok még fontosabbak: az a nehezen meghatározható valami, a mértéknek, aránynak, törvénynek az a rugalmas, de hatékony rendszere, amit a hagyomány bölcsességének nevezünk.

Egyszerű igazság ez, amelyhez nem kell ideológia. Ösztönösen felismeri mindenki, akinek jók az antennái és ép az értékrendszere. Háborúnak nevezi például posztmodern globális civilizációnkat Polcz Alaine, a pszichológus és író. „Ez a jól felépített, jómódú, ez a túlérett, hulló civilizáció", mondja, „terror", „anyagi érdekű lázadás" a világ ellen, melyben „harcolunk az állatokkal, a növényekkel, a vízzel, az éggel, a földdel. Kozmikus háború ez" (*Egész lényeddel*, 13.).

Mindenütt működik a létezés világában a folyamatok idejét kiszabó törvény, az enantiodromia, amelynek az ingamozgás, a hullámmozgás a legszemléletesebb metaforája (K. Gy., 2006). Első megfogalmazását Hérakleitosznak tulajdonítják, de az ősi kínai I Ching szellemisége is magában foglalja. Eszerint a történelmi mozgások a csúcsra jutás

pillanatában megfordulnak, és a mélypont felé zuhannak vissza. A posztmodernizmus szemlátomást elérte a hegemónia pontját, és mintha már hanyatlani kezdene: mintha megjelentek volna a következő korszak gondolatai. A posztmodernizmus, úgy tetszik, a rövid életű korszakok közé tartozik, mint amilyen a manierizmus kora volt a késő reneszánszban, és az eklektika a 19. században. Ennek fő oka igen gyors felfutása és az „eklektikája": saját stílust nem teremtett, nincsen saját, eredeti szellemi tartalma.

A válság további tünete az a sebezhetőség, az a törékenység, amely a posztmodern mentalitást hordozó információs rendszerekben, illetve a hozzájuk kapcsolódó emberi rendszerekben bármikor összeomláshoz vezethet. Ez a rendszer, amely ideológiájában ma is a határtalan szabadságot és a végtelen lehetőségeket ígéri, már átélte első súlyos megrázkódtatásait, bár egyelőre ezt még kevesen vették észre. A 2001. szeptember 11-i New York-i támadás után kiderült, hogy az amerikai biztonsági szolgálatok különböző szintjein több olyan információ keringett, amelyből nyilvánvaló lehetett volna a fenyegetés, akár dátumra pontosan is. Ebből az összeesküvés-elméletek megszállottai azt a képtelen következtetést vonták le, hogy a támadást maga a Bush-kormány vagy egyéb amerikai körök tervezték. Valójában egészen más, legalább olyan súlyos okra mutat az eset. A kormányok, intézmények működési zavaraira, működésképtelenségére. Az említett jelzések az al-Kaida tevékenységéről nem kerültek a legfelsőbb szakértői és döntéshozatali kör látókörébe – vagy ha igen, ők nem tulajdonítottak nekik jelentőséget, nem tudták „olvasni" őket. Ma az információk mennyiségének kezelhetetlensége olyan állapotot idéz elő a fontos döntési szinteken, amely megközelíti a teljes informálatlanság állapotát. Ez nem oldható meg az informatikai rendszerek további tökéletesítésével: oka az emberi átlátó-, felfogóképesség határaiban van. A bürokratikus rendszerek egyszerűen túl naggyá nőttek.

Másfajta riasztó példája a sebezhetőségnek az észt kormány- és cégszerverek elleni koncentrált informatikai támadás volt idén májusban, amelyet elemzők szerint feltehetőleg az orosz titkosszolgálat szervezett. Kommentálni az esetet szükségtelen.

A tradíciók újjászületése

Míg tehát a világ sokrétűségét, a kísérletezés, a folytonos újdonság izgalmát, a töredékesség fájdalmát mindnyájan átéljük, talán lehetséges nem pusztán passzívan közvetítenünk mindezt. Talán lehetséges másképp válaszolni a posztmodern korra. Állhatunk az élet, a föld, az ég oldalára a posztmodern háborúban, amely odakint s idebent folyik.

A posztmodern helyzet drámaian mutatja meg, hogy a tradíciók milyen fontosak, hogy a kultúra nem más, mint a tradíció letéteményese és megújítója. A nagy befogadó, amelybe lázadásaink után valahol visszakapcsolódunk – amelyben lázadásaink és eget vívó kísérleteink nyomot hagynak. Olyan nagy modern költő és gondolkodó fogalmazta ezt meg nyolcvan éve, a modernizmus fénykorában, mint Thomas Stearns Eliot, hogy a klasszikus magyar megfogalmazásokat most ne idézzük fel. Érdemes emlékeztetni rá, hogy az újító Eliottól emiatt a korszerű, organikus kultúrakoncepció miatt elfordult egy sereg régi modernista barátja. Pedig nem tett mást, mint hogy – érzékelve a szélsőséges modernizmus centripetális erőit a kultúrában – rámutatott a művészet örök Janus-arcának másik oldalára: az újítás után a hagyományra.

Nem vitás, hogy mindnyájan, akik a kor gyermekei, a 20. század örökösei vagyunk, átéltük a 19. századból örökölt intézmények és dogmák csődjét. Tudjuk, megújulásra van szükség. Olyan tradíciókép felel meg korunk kihívásainak, amely számol ezekkel a felismerésekkel, a korérzülettel, és

számba veszi mindazt a jelzést, amire a korszak figyelmeztet bennünket.

Egy ilyen nyitott és rugalmas tradíciókép elemei reményem szerint már több passzusban felbukkantak ebben a tanulmányban. Hogy ezeket a passzusokat egy átfogó képhez köthessük, az amerikai társadalomfilozófus Edward Shilstől idéznék kicsit hosszabban.

„A kozmoszban rend van, de ez nem tűnik fel azonnal. Elmerült gondolkodást és hosszas tanulmányokat kíván, hogy megfigyelhessük és hogy képet alkothassunk róla. Sok rend van e kozmikus rend szintje alatt, és ezeket is nehéz megfigyelni. Az emberi társadalom rendjeit nemcsak megfigyelni nehéz: fenntartani is, a gyakorlati élet megannyi tevékenysége során.

Mégis az emberek, legalábbis a többségük, többnyire nem boldogulnak el egy rendezetlen világban. Olyan világ kereteiben szükséges élniük, amelyhez van térképük. Kategóriákra és szabályokra van szükségük, és az ítéletalkotás kritériumaira. Ezeket maguk nem képesek megalkotni. Ez az egyik korlát a teljes emancipáció és teljes önszabályozás ideálja előtt. Az embereknek szükségük van őseik segítségére. Szükségük van arra a segítségre, amelyet biológiai őseiktől kapnak, szükségük van arra a segítségre, amelyet közösségeik és intézményeik elődeitől kapnak, és szükségük van arra a segítségre, amit társadalmaik és intézményeik elődeitől kapnak.

Ezeknek a kognitív, metafizikai és technikai térképeknek az elpusztítása vagy hiteltelenítése nem egyéb, mint lépés a káosz felé. A destruktív kritika, amely az érvekkel támogatott kritika kiterjesztése, a gyűlölettel súlyosbítva, megsemmisíti a ráció és a mérsékelt emancipáció jótéteményeit." (Shils, 354)

Egy másik helyen ezt mondja a normák tartósságáról: „A normatív hagyományok stabilitása az emberi faj stabilitásába asszimilálódott az evolúciós folyamat során. Azok a

ÖREGEK, *1901*
Udine, Modern Művészeti Galéria

szabályok maradnak fenn hagyományként, amelyek a legsikeresebb adaptációt biztosították a változások közben: ezek bizonyították hatékonyságukat."

A *Tradition* című könyv, amelyből idézek, 1982-ben jelent meg. Talán nem véletlen, hogy éppen a T. S. Eliot Emlékelőadások keretében, Canterburyben hangzottak el először a könyv gondolatai. Edward Shils, aki a szociológia elméletének mérvadó tankönyveit és kézikönyveit írta meg Talcott Parsonsszal és másokkal pályája során, soha nem használta korábban a hagyomány szót mint szociológiai fogalmat. Ezt ő maga állapítja meg a könyv előszavában. De érezte, hogy most valami Eliothoz méltót kell írnia. Fordulat történt: valaminek történnie kellett ehhez a fordulathoz.

A nyolcvanas évek elején, amikor a posztmodern életérzés uralkodóvá lett, hirtelen mindenütt a tradíció, a hagyomány újraértékelésének és megújulásának jelei bukkannak fel az atlanti civilizációban. Gyakran együtt a posztmodern életérzéssel, de mindig az annak meghaladását vagy ellenpólusát képviselő fenti gondolatok szellemében. Mindenütt felbukkan a felismerés, hogy a teljes bizonytalanság és viszonylagosság életérzésében és valóságában a tradíciók erejében lehet biztonságot találni. Kézenfekvő magyar példát említhetünk itt: a nyolcvanas évek közepétől a korábban szabad verset író magyar költők egész sora fordul (vissza?) a szonetthez. Nem kell mondanunk, a szonett – még Illyés és Szabó Lőrinc harminc évvel azelőtti igen merész kezelésében is – az egyik legbonyolultabb versforma, s a mívesség és a tradíció megtestesítője.

Mi teszi lehetővé újjászületését, és más, még régebbi versformák fennmaradását? Shils szavaival élve, e formák evolutív normativitása. Az, hogy amint az esztétika, a matematika és a pszichológia, igazolva ősi intuíciónkat, megállapítja: a művészet alapvető formái a ritmusnak és aránynak olyan variációs szerkezetei, amelyeknek tudatalatti kapcsolata van észlelésünkkel. Amit ezekben a formákban fejezünk ki, az hatékony: erős a felidéző ereje, és élesen megmarad emlékezetünkben. A formák és a nyelvi fordulatok pedig a múlt nagy műveinek aurájával is erősödnek. Hozzá kell tenni, hogy ezek a formák bonyolult variációikban is igen hatékonyak, és igen hatásosak a szabályok elleni olykori kihágások is – mindez a korszerű kísérletezés terepévé is avatja őket. E formák lélegzenek az élő szabad vers és prózavers ritmusaiban is, messzibb korok életnedvét fakasztva fel, mint a rímes vers emlékezete.

Hagyomány és megújulás

A modernizmus hátán, a globalizációval érkező posztmodernizmus erősíti az univerzalizáció folyamatát – ilyen értelemben is rokona a nemzetközileg terjedő tömegkultúrának. Paul Ricoeur francia kultúrfilozófus és esztéta – sok kortársával egybehangzóan – 1961-ben így fogalmazta meg az univerzalizáció veszélyét: Nemcsak a tradicionális kultúrát rombolja, de még mélyebben árt: rombolja „a nagy kultúrák teremtő magját, azt a magot, amelyből kiindulva értelmezzük az életet". Ezt a magot, mint idéztem, „az emberiség etikai és mitikus magjának" nevezi.

A megoldandó nagy paradoxon tehát az, folytatta Ricoeur, „hogyan legyünk modernekké, és térjünk vissza a forrásokhoz". A paradoxon megoldásai, úgy tetszik, nem a posztmodernizmus paradigmájában születnek meg. Hiszen ebben a paradigmában értelmezhetetlenek a megoldás sarkalatos elemei. A posztmodern relativizmus szemében „az etikus és mitikus mag", a források és gyökerek, minden egykori „evidencia" értelmetlen. Márpedig, ha a feladatot nem tudjuk megoldani, nem fogjuk tudni értelmezni az életet, Ricoeurrel szólva. Az értékek és az erkölcs kulturális magja hal akkor el, s ez katasztrófát hoz a társadalmakra.

A korszerű magyar művészet a hatvanas-hetvenes években a megoldásnak, a modern tradicionalizmusnak mélyreható és ötletdús forradalmát hajtotta végre, melynek nagy alkotásai meghódították az egész világot. Bartók és Kodály forradalmának a végigvitele volt ez, minden művészeti ágban: kultúránk archaikus rétegének felfedezése és beemelése mai kifejezéstárunkba. Illyés, mintha csak Ricoeurnek válaszolt volna, kifejtette, hogy nekik, magyar művészeknek, ezért nem kellett afrikai példákhoz fordulniuk, mint Picassóéknak. E korszak nagyszerű példáit modernség és hagyomány paradoxonának megoldására elsorolni is sok volna. – Elég, ha Korniss Dezső, Nagy László, Jancsó Miklós, Novák

Ferenc nevét említem jelzésül. De ide tartozik az időkkel látszólag mit sem törődő nagy mester, Weöres Sándor *Magyar etűdök*-sorozata is, amelyben népdalszerkezetbe épültek a szürrealisan, groteszkül modern villanások, aforizmák. Pilinszky János verseinek, merész drámai műveinek félmondatai, törékeny gesztusai, töredékes villanásai pedig már a ma megoldásai felé mutattak előre.

Pilinszky ezekkel arra mutatott rá, hogy a megoldásokat nem kapjuk készen. A töredékesség, a bizonytalanság mindannyiunk élménye. A különbség az, hogy a posztmodernizmus, mint láttuk, a bizonytalanság bizonyosságát mondja ki. Pilinszky viszont túllép a posztmodernizmuson, amint az világosan kiderül Beckett-kritikájából és egész munkásságából. Ő látja a bizonytalanság transzcendens szerepét: „Bizonyosságra törekedni és elfogadni a bizonytalanságot, egyik mottója lehetne a mindenkori embernek. Kemény prés ez, mégis szorításából született minden igaz bölcsesség, ima, művészet. [...] a vigasz váratlanul épp a »prés«, a világ, az emberi lét »bizonytalan oldala« felől érkezik. Hölderlin szép szavával: amikor a szorongattatás a legnagyobb, közel a szabadító." Ez a szabadító pedig nem más, mint „valami új és kimondhatatlan realitás" vigasza. (*Egy lírikus naplójából. Szög és olaj*, 301.)

A metafizikai bizonytalanság tehát, mondja Pilinszky, nem egyéb, mint a mélypont, a „nullpont" ünnepélye, az a nehéz óra, amely után elkövetkezik – amikor elkövetkezik – az „elvégeztetett" kegyelme, a megváltás – a művészi folyamatban a beteljesülés. Talán ezt a kozmikus nullpontot és meghaladását ragadja meg Katona Szabó Erzsébet fekete és sötét színű bőrökből 2000-ben készített térbeli kollázskompozíciója, melyben a szépen burjánzó formákon túlról fény üt át, az *Origo fuit lux* feliratú áttört első bőrkárpit mögül. Azon túlról egy másik, *Origo fuit idea* című bőrkárpit formái tetszenek át: ennek kivágott mintázata mögül tehát már az Ige fénye jelenik meg. Ez a mű játékosan intellektuá-

lis, érzékien gazdag és ünnepélyes – a kozmikus szabadítóhoz ezúttal nem az üresség és a sóvárgás fájdalmán keresztül, hanem a létezés teremtett labirintusain át jutunk el.

Az elmúlt két évtizedben új hulláma bukkant fel a korszerű magyar tradicionalizmusnak. Új módon, már a posztmodern kihívást számba véve, s mintha hallaná Pilinszky intését, nyúl ez a nemzedék a tágabb és szűkebb tradíció problematikájához, a formákhoz és témákhoz, melyeket a legjobb mesterek nagy változatossággal és leleményességgel használnak. Műveik anyagát – a felszín nyugtalansága mögött – a lélek örök, mitikus drámái adják, és az a sokarcú, gazdag világ, amely a posztmodern és a nagy médiák zajos, vásári felszíne alatt, attól nem teljesen függetlenül, ismét létrejött – egyelőre félárnyékban – Magyarországon.

A kortárs magyar művészetben nekem a legtöbb örömet és inspirációt talán a szobrászok és a textilművészek munkássága adja. Talán az ő műveikben érzem ott leginkább a bizonytalan folytonos megkísértését, a „nullpont" vállalását úgy, ahogy Pilinszky értette. A szobrászatban mindig igen szemléletesek a forma és az anyag változásai, és ma ez még izgalmasabb. Bukta Imre, Bencsik István elsősorban a fa, Farkas Ádám a kő, Lugossy Mária pedig az üveg anyagában tért vissza az organikusság hagyományához. Gyönyörű munkáik egyszerre ősiek és igen modernek, és élnek a természettudományok és az anyagkutatás eredményeivel is. A magyar textilművészek egész sora szintén különösen szép és merész művekben kísérletezett az anyaggal az elmúlt két évtizedben, és szintetizált modern formákat, hagyományos motívumokat és technikai újítást, töredékességet és klasszicizálást. Talán az anyaghoz való kötődésüknek köszönhető, hogy ezek a művészek az ábrázolás, a szimbolika és az absztrakció közös határvidékén a festőiség új, korszerű lehetőségeit teremtették meg, meggyőzőbben, mint a festészet posztmodern próbálkozásai. Eredetien és korszerűen idézik fel a szakralitás világát, érzelmeit is.

Ezekben a korszerű tradicionalista művekben posztmodernnek látszó formai jegyek bukkannak fel mindenütt. Ez a közös érzékenység jele. A kor kérdése az, hogy ezek a jegyek milyen rendbe illeszkednek, illetve illeszkednek-e egyáltalán rendbe. Vállalja-e a művész a művészet ősi rendteremtő, szimbólum- és mítoszmegújító funkcióját, amely sohasem volt olyan nehéz feladat, mint a mai világ sokrétűségében, káoszában? Avagy gyávaságnak, a kozmikus biztonságkeresés öncsalásának tartja-e ezt a vállalást, és pusztán a rendezetlenséget mint létélményt kívánja ábrázolni? Gyávának tartja-e a hitét annyi mélyponton át, annyi „szorongattatásban" és elesettségben megújító Pilinszkyt? Mert ő bízott a „kimondhatatlan realitásban"?

Itt húzódik a vízválasztó a korszerű tradicionalizmus alkotásai és a késő modern művek között. Ez a vízválasztó gyakran alig vehető észre. Mert a felszín, a megélt élmények, a prezentált valóság – mondjuk-e így, az ornamentika? – gyakran hasonló. A struktúrákban kódolt üzenet, a transzcendencia felbukkanása hozza a különbséget.

A korszerű tradicionalizmusnak ez a gazdagon buzgó bősége nyilvánvalóvá teszi, hogy a magyar kultúra kiemelkedő teljesítményeit pusztán a posztmodern alkotásokkal jellemezni – amint az a mediatizált kritikában divatos – nem lehet. Az érem másik oldala kevésbé ismert, holott számban és minőségben is van olyan jelentős, ami ott található. Van mire figyelni, volna miről beszélni a korszerű tradicionalizmusban – a diskurzus e kulturális alkotásokról méltóan nagyszabású kellene legyen, a megbecsülés, a figyelem és az elvárások szintje inspiratív.

E mező feltárásához egy nagyszabású áttekintés vezetne el. Jellemzi öntudatunk gyámoltalanságát, hogy ilyen áttekintésre egyelőre nem történt kísérlet.

A korszerű tradicionalizmus körül ugyan kialakult a szűkebb szellemi, kritikai aura, de egyelőre nem kapta meg méltó magaslatát a köztudatban, s ezért nem is tudja

a maga szintjéhez emelni a közgondolkodást. Mint ahogy nem bukkantak fel az elmúlt másfél évtizedben a korszerű tradicionalizmus művészetének olyan adekvát eszközökkel rendelkező szervezői sem, akik nagy látókörrel és a minőség elvének könyörtelen érvényesítésével a művek létrehozásának feltételeit tartósan megteremtették volna. Márpedig fel kell ismerni, hogy a mai mediatizált közegben a jelentős műalkotások létrejöttéhez éppúgy kell támogatás, mint a róluk való színvonalas beszéd fenntartásához.

Korábban már emlékeztettünk arra, hogy adekvát nyelvezetet teremteni a társadalom önismeretéhez, a változó helyzetet érzékelni, új célokat megfogalmazni csak az értelmiség és a művész tud – ha van rá ideje, és érzi az elvárást. Mint ahogy elsősorban a művészet feladata a közösség szimbólumainak és történeteinek fenntartása. Mindig ez volt a dolgok rendje a történelem folyamán, és nincs az a modernség, nincs az a specializáció, amely ezen változtatna.

A magyar polgári, nemzeti elit máig nem ismerte fel kellően a fenti igazságokat, vagy legalábbis nem cselekedett a kérdés súlyának megfelelően akkor, amikor igazán lehetősége volt rá. Hiszen a kultúra sokszínűsége, az új művek bátorsága és képzelete önmagában is támogatandó stratégiai cél kell legyen egy szabad polgári társadalomban, a nemzeti kultúra korszerű megújítása érdekében.

Úgy foglalható össze a helyzet, hogy a befogadó és éltető közeg kifejletlen, a mai közgondolkodás vétkesen lebecsüli a kultúra jelentőségét – bizalom és elvárás híján pedig a művészek s a művészet, a sok méltó mű ellenére, nem talál magára. Bűvös kör ez, amelyből ki kellene törni. A kultúra nem került a helyére a megújult közgondolkozás struktúrájában, a rendszerváltozás politikai stratégiájában. Mondjuk így: az ország újragondolásában. Ez a mulasztás – az eddigiekből ki kellett derüljön – súlyos hatású lehet a nemzet jövője szempontjából.

Elfogult utóirat: vertikális művészet

Bár e tanulmány leíró részeiben mindvégig tárgyilagosságra és tényszerűségre törekedtem, az olvasó előtt nyilvánvaló, hogy nem vagyok pártatlan, és nem is lehetek. Nem történészként vagy kritikusként szólok, hanem költőként és íróként. Világlátásom és ízlésem nevében vállalnom kell a „szubjektivitást".Ez egyetlen esélyem a hitelességre. Ezért talán megbocsátható, ha most, tanulmányom utóiratában olyan művekre hivatkozom példaként, amelyekben nekem is volt részem, illetve olyanokra, amelyeket barátaim hoztak létre, olyanokra, amelyeket személyes okokból is szeretek vagy bámulok.

Magamról csak annyit, hogy egész sor olyan verset írtam én is a hetvenes évek közepe óta, nagy játékos kedvvel, amelyek a posztmodern kifejezésmód jellegzetességeit viselik magukon: önirónia, disszonáns elemeket, maszkokat, álmítoszokat és paródiát. „Diszlexikus" szerkezetű munkákat, ha úgy tetszik. Szabados György improvizatórikus zenekompozícióit első hallásra ugyanígy ítélhetjük meg posztmodernnek, amíg fel nem ismerjük a hangzásokban és struktúrákban az elkötelezettséget a magyar népzenének és a benne kódolt monumentális emberi érzéseknek, közösségi tapasztalatnak. És mind a ketten átéltük azt a drámai fordulatot, mondhatjuk elutasítást, az itthoni posztmodern közeg és kultúrpolitikája részéről, amit a különbözésünk – ez esetben metafizikai és magyar elkötelezettségünk – egyértelmű kinyilvánítása hozott nekünk. Ez talán éppen közös művünkhöz, a Szabados koncepciójából született *A Kormányzó halála* című táncjátékhoz köthető, amelyet 1989 novemberében mutattak be Franciaországban, fatális egybeeséssel épp a Fal szétverésének órájában, majd Nyugat-Európa sok nagyvárosában. *A Kormányzó* harmadik megalkotója, koreográfusa és rendezője Nagy József volt, aki Josef Nadjként lett világhírű, francia társulatával, a Theatre Jellel. Ezt a

darabot a rendszerváltozás, 1989 csodájának egyetlen szimbolikus színpadi megjelenítését itthon soha nem láthatta a közönség – de ez nem Nagyon és rajtunk múlott. (A Theatre Jelt 1991-ben szereplésre hívta meg Budapest városa. *A Kormányzó halálá*nak előadását a meghívók nem kérték.)

A különbséget a posztmodernizmushoz képest, úgy is mondhatjuk, a vertikális dimenzió belépése jelenti. Az átlépés egy nagyobb rendbe. Az elkötelezettség a mű textúráján túli sejtéseknek és azoknak a részben transzcendens értékeknek, amelyeket Pilinszky és Shils szavaival jellemeztünk az imént. Ezt a különbséget, a küszöb átlépését, Várszegi Tibor elemzi egy friss Nagy József-méltatásában, a 2006-os avignoni fesztiválról írva (*Magyar Szemle*, 2007. augusztus). „Szintézis és szinkretizmus" ellentétéről beszél – a tradicionalista műben az elemek olyan rituális, szimbolikus rendbe illeszkednek, amelynek vezércsillaga mindig a transzcendens létező. Olyan szintézisbe, amely fölé a teljes kozmosz borul. Ez a szintézis egészen más, írja Várszegi, mint a késő modern alkotások szinkretizmusa, amelyben a történelmi elemek – idézetek, parafrázisok – pusztán esetleges, horizontális viszonyrendszerbe kerülnek.

Jellegzetes az, ahogy Szabados György már-már őszenei alapszövetű szabadzenei kompozícióiban mindig felbukkan egy magyar vezérdallam, az 1967-es *Katonazene* és a *Baltás zsoltár* népdalaitól kezdve. A millenniumra írt *Jelenés*-ben régi Szent István-ének dallamára énekelt és improvizált Szabados a nagy újító zenésszel, az amerikai fekete Roscoe Mitchellel. A 2004-es Triotone-ban, ahol a szintén amerikai Anthony Braxtonnel és az orosz Vladimir Taraszovval játszik, megint magyar dallamsor vezérli az improvizációt. E súlyos, méltóságteljes dallam bomlik szét a korunkat jellemző kaotikus eksztázissá és vad disszonanciává, majd ismét felbukkan, és nyugvásba vezérli az elszabadult erőket. A világ találkozik egy pillanatra, keresztúton, hogy megszülessen egy különleges mű. Budapesten? Nem, a bácskai Ma-

gyarkanizsán, Szerbiában. A szabad zene nagysága, a kaliforniai Braxton ott hangolja szaxofonját Szabados új magyar hangzásvilágához, amelyet ő bensőleg ismer és mélységesen tisztel. Amikor három különleges zenész, a glóbusz három sarkából, a *tradíció* mélyforrásához egy magyar dallam révén talál vissza, egy sokat szenvedett, de ma is kultúrát teremtő alföldi, vajdasági kisvárosban. Ahol a helynek van szelleme, s ezt a legkorszerűbb módon tudja ma is kifejezni, hála Bicskei Zoltánék, Nagy Józsefék színházának.

Szabados és mára önálló arculatot teremtő tanítványai a magyar népzenei örökség, a minden zene alapját jelentő improvizativitás közegében teremtenek izgalmas, korszerű műveket, amelyekbe éltető forrásként csatlakoznak egy másik nagy improvizatív hagyomány, a dzsessz hangszerei és fordulatai is.

Ezekben a művekben létünk és a művészet kérdései találkoznak össze izgalmas szintézisben. Ezt várjuk egy korszerű műtől: a szívbe váratlanul találó kérdéseket, és merész megoldást, ami átrendezi a szépről és igazról alkotott fogalmunkat – és visszavezet az eredethez. Gondoljunk a kultúra aranykoraira. Az antik görög kultúrát az tette naggyá, hogy világkép és művészet, vallás és kultusz benne együtt élt. A művészet a hétköznapok, de különösen az ünnepek elmaradhatatlan szereplője volt, nem pusztán mint esztétikus és magas rendű szórakozás, hanem mint az ünnep értelmének, üzenetének foglalata. Úgy kell ezt elképzelnünk, mintha a csíksomlyói búcsú alkalmával egy modern passiójátékot is előadnának a sokaságnak. Mintha a szabadság napján magyar szabadtéri színpadon egy Nagy József-koreográfiát látnánk, az ő betanításában, az ő társulatától – a szabadságról.

Elképzelhetetlen? Amíg az marad, igényes művészetünk a margón tengődik, ünnepeinket pedig megfosztjuk a művészet katartikus adományától.

Végül, megerősítésül, hadd idézzek Václav Haveltől, a közép-európai groteszk színpad mesterétől, a politikai fo-

golytól és államférfitól, aki e két utóbbi sorshelyzetnek minden szorongattatását, mélységét megjárván, „a világ titkos rendjéről" beszél, s ezt mondja: az embernek „magasabb felelőssége" van, s ennek a felelősségnek „metafizikaiak az alapjai".

2007. szeptember

Kodolányi Gyula

Irodalom

Abádi Nagy Zoltán–Kodolányi Gyula (szerk.): *A posztmodern amerikai irodalom.* Tanulmányok, dokumentumok és szemle. Helikon Világirodalmi Figyelő, MTA Irodalomtudományi Intézete folyóirata. 1987, 1–3. szám. Budapest, 1988.

Ashbery, John. *Flow Chart.* New York, 1991.

Ashbery, John: *Hotel Lautréamont.* New York, 1992.

Baudrillard, Jean: *The Consumer Society: Myths and Structures.* London, 1998.

Bókay Antal: *A bizonytalanság bizonyossága.* Kérdező: Varga Mária. *Kortárs,* 2006. 10–11. szám, Budapest.

Braxton, A.–Szabados Gy.–Tarasov, V.: *Triotone.* CD. Leo Records, Amsterdam, 2005.

Eco, Umberto: *A rózsa neve.* Budapest, 1988.

Flusser, Vilém: *Az ágy.* Budapest, 1996.

Flusser, Vilém: *Writings.* Minneapolis–London, 2002.

Foster, Hal (szerk.): *The Anti-Aesthetic.* Essays on Postmodern Culture. New York, 1998.

Gablik, Suzi: *Has Modernism Failed?* Rev. edition, London, 2004.

Gazsó Tibor: Meghívó L. Simon László könyvének bemutatójára. 2007. szeptember.

Granasztói György: *Demokrácia és nemzet. Magyarország ma és holnap. Esszék országunkról és a táguló világról.* Tanulmánygyűjtemény. Magyar Szemle Könyvek. 2007. december.

Havel, Václav: *Summer Meditations.* New York, 1992. 6. o.

Hillman, James: *A Blue Fire.* Szerk. Thomas Moore. New York, 1989, 1991.

Illyés Gyula: *Hattyúdal ébreszt vagy lehet-e a népnek művészete?* Gyorsuló idő, Budapest, 1976.

Katona Szabó Erzsébet: *Üzenet.* Bőrkárpit-kompozíció. 2000. Kecskeméti Múzeum.

Krasznahorkai László: *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó.* Budapest, 2003.

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje. Esszék modernizmusról, modernségről.* Budapest–Debrecen, 2003.

Kodolányi Gyula: *A hullám taraja.* Válogatott esszék és interjúk, 2000–2005. Budapest, 2006.

L. Simon László: *Versenyhátrány.* A (kultúr)politika fogságában. 2007, Budapest.

Lechner, Frank-John Boli: *The Globalization Reader.* Oxford. 2000, 2004.

Lyotard, Jean-Francois: *The Postmodern Condition.* 1984.

Lyotard, Jean-Francois: *The Postmodern Explained.* Minneapolis–London, 1993.

Malpas, Simon: *The Postmodern.* London–New York, 2005.

Mozzanatok–Momenti–Movements. Nagy József – Josef Nadj. (Írások és képek N. J. művészetéről) Kanizsai Kör. 2002.

Mórocz Zsolt: *Posztmodern életfa.* Miskolc, 2003.

Muldoon, Paul: *Poems* 1968–1998. New York, 2001.

Polcz Alaine: *Egész lényeddel.* Pécs, 2006.

Rushdie, Salman: *The Satanic Verses.* London, 1988.

Shils, Edward: *Tradition.* Chicago, 1982.

Szabados György: *Baltás zsoltár. Katonazene.* CD. Győr Free, Győr. 2007.

Szabados György–Roscoe Mitchell: *Jelenés.* CD. Fonó Records, Budapest, 2000.

Vargas Llosa, Mario: *The Language of Passion.* Selected Commentary. New York, 2003.

Várszegi Tibor: *Szinkretizmus és szintézis. Magyar Szemle,* Budapest, 2007. augusztus.

Bartók Béla
Kodály Zoltán
X 78

KODÁLY ZOLTÁN AKTUALITÁSA

A zenei világ Európa-, de világszerte is tavaly ünnepelte Bartók Béla s idén Kodály Zoltán születésének 125. évfordulóját. Így természetes ez minden zeneóriás esetében. A szokásos méltatásokhoz képest azonban már itt meg kell állnunk. Bartók és Kodály ugyanis nemcsak zeneszerző, hanem zenetudós, népzenekutató, zenepedagógus is volt. Míg egy nyugati zeneszerző (olasz példával: Monteverdi, Vivaldi, Rossini, Verdi) a több száz éves hagyománnyal, folytonossággal rendelkező, tehát szinte „kész" zenekultúrába született bele, s mondanivalója újdonságával ezt a készen kapott zenei nyelvet, szimbólumrendszert újította meg, addig Bartók és Kodály *szinte a semmiből*, a teljesen megvetett – sőt tulajdonképpen még csak zenének sem tartott – magyar és kelet-európai zenékből, zenekultúrákból *teremtett* a nyugat-európai zenetörténet teljes ismeretében *egy egészen új zenei kultúrát*, újfajta zenei nyelvet. Mindezt akkor, amikor már azért kellett aggódni, hogy tud-e még Európa valami újat mondani a zenében a világ számára.

Bartók és Kodály életművének művelődéstörténeti háttere

Miért? – kérdezhetnénk. A válasz pedig leegyszerűsítve az, hogy történelme során a legtöbb közép-európai nép, a keleti és nyugati (nagy)hatalmak között őrlődve elvesztette[1] szellemi felső osztályát, vezető rétegét, szofokráciáját, s ezzel ezen népek kultúrájában megszűnt a – történelmüket független-

K: Kádár György

ségben élő népeknél magától értetődő és természetes – (kulturális) átjárás az alsó és fölső néposztályok között. Kodály Zoltán írásaiban ezt a nyugati parasztzenék és táncok udvari zenévé, táncokká válásával szokta szemléltetni. Mivel a francia parasztság és nemesség egy és ugyanazon nép fiai, egyazon kultúra képviselői, így semmi akadálya nem volt annak, hogy a francia vidék dallam- és tánckultúrája már a középkorban a fölső osztály udvari zenéjévé váljon, vagy hogy a német parasztzene Beethoven zenéjében jusson kifejezési lehetőségeinek csúcsára. Ugyanez a természetes, és talán mondhatjuk, egészséges folyamat azoknál a közép-kelet-európai népeknél, ahol a fölső réteg a történelem során idegenre cserélődött, vagy idővel idegenné lett, megtorpant vagy teljesen megszakadt.

Magyarország művelődéstörténetét ebből a szempontból a Kodály Zoltán által oly nagyra tartott Karácsony Sándor[2] úgy jellemezte, hogy a 19. századhoz érve a magyarság alsó rétege magyar kultúrában élt, de olyanban, amely már elavult volt, olyan, amelyik – a szofokráciájától elhagyatva – már nem tudott lépést tartani az európai kultúra fejlődésével. (Régi, még Ázsiából hozott zenei kultúrája, szövegével és dallamaival együtt megmaradt olyannak, amilyen a 16. században[3] volt, a parasztzene nem szívódott föl tehát az udvari zenében, hogy ott tovább nemesedhessen.) A fölső réteg, illetve annak kultúrája ezzel szemben (a 19. században) ugyan modern és európai volt, otthonos volt akár a párizsi művelődési életben is, de a történelem viharai során [...] idegenné lett, főnemessége és polgársága, szofokráciája magyarul sem feltétlen tudott. Ha tudott, „nyelve fordításnyelv"[4] volt. (Ennek a magyar szofokráciának a zenekultúrája francia vagy német volt, s szemben a mozarti, beethoveni idők német arisztokráciájával vagy polgárságával, a maga népe zenéjéről – azt mondhatjuk – fogalma sem volt. Ne felejtsük el: Bartók és Kodály fiatalsága korában a budapesti

Zeneakadémián a tanárok egy része nem (a nagy magyar érzelmű Liszt Ferenc sem) tudott magyarul.

A felső és alsó néposztály között tátongó szakadékot – mondja többek között Németh László és Karácsony Sándor – a középosztály képtelen volt áthidalni.

A magyar zenekultúra újrafelfedezése és a modern magyar zenekultúra újrateremtése
A népzenekutató és a zeneszerző Bartók és Kodály

A 20. századi magyarság előtt álló művelődéstörténeti problémákat Karácsony Sándor, talán az egész magyar történelem legjelentősebb magyarságtudósa (hungarológusa), filozófusa és pedagógusa éppen Kodály és Bartók életművének elemzésén keresztül mutatja be. Az alábbi hosszabb idézetet a szerzőnek *A magyar észjárás* című munkájából vettük:[5]

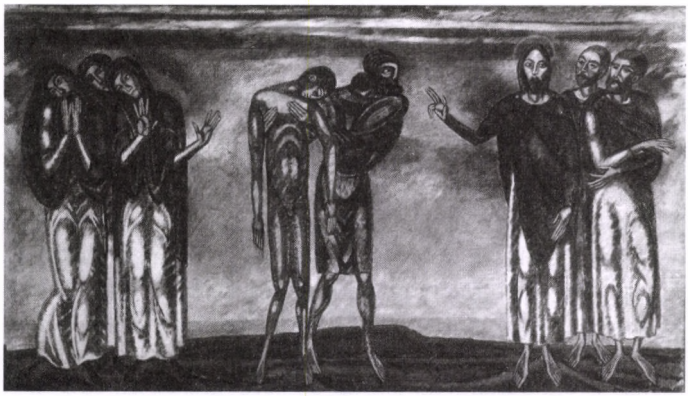
„Bartók és Kodály: Szofokráciánk esztétikai problémájának megoldása zenei téren – Az eddigelé rendelkezésünkre jutott anyag birtokában feltett kérdésünkre annyiban adhatnánk az eredetinél valamivel pontosabb választ, amennyiben nyilvánvalóbbá vált előttünk a népünk és szofokráciánk között tátongó szakadék, egyben középosztályunk sírja. Szofokráciánk nyelve fordításnyelv, népünk nyelve – a 20. századbeli szempontból tekintve – tartalmatlan nyelv, kultúránk tehát valójában nincs, s ezért nincs igazi középosztályunk. Ez a helyzet.

Van-e ebből a helyzetből kibontakozás?

Ha van, csak egyféleképpen lehetséges. *Nem szabad elhinnünk, hogy kultúra nyelv nélkül lehetséges. Minden kultúra nyelvet fejleszt magának.* (Hiszen a mi kultúránk is fejlesztett nyelvet: szofokráciánk fordításnyelvét. Csakhogy az nem nyelv. A nem-nyelvnek pontosan meg is felel egy nem-kultúra.) Nem szabad tehát elhinnünk, hogy van kultúránk,

ha nincs nyelvünk. Ha volna kultúránk, az fejlesztett volna nyelvet is, mert a kultúra megnyilvánulási formája mindig a nyelv.

Ha van kibontakozás, csak ilyen szoros kapun és keskeny úton megközelíthető. Továbbhaladva egy újabb lépéssel ezen a kapun és úton, ugyanilyen szigorúan kell megállapítanunk, hogy *nem igaz, mintha nem volna nyelvünk. Van nekünk nyelvünk, a nép nyelve. Az a tulajdonképpeni magyar nyelv. Van tehát kultúránk is, az a kultúra, amely ezt a nyelvet olyanná tágította, formálta, amilyen.* Ez a kultúra megállott ugyan a 17. század folyamán, s így meglevőnek, ténylegesnek, valóságosnak nem mondható. De mégsem halott, elszáradt, megrohadt kultúra, mert ha az volna, akkor meghalt, elszáradt, megrohadt volna maga a nyelv is. Pedig a nyelv nemcsak hogy él, de hat is, hiszen mihelyt valami a magyar szofokrácia kultúrájából azért közelít hozzá, hogy rajta fejezze ki tartalmát, azonnal erőre kap, s nem emelkedhet a kultúra olyan magosra, hogy ki ne fejezhetné magát ezen a nyelven. Jelen napjainkban és közelmúltunkban a zene az a kultúrterület, ahol ez a tünemény a legzavartalanabbul megfigyelhető.[6] A magyar népi zene[7] már elég régen gazdagítja nemcsak nemzeti muzsikánkat, de az európai zenét is. Még azt sem lehet mondani, hogy kiemelkedőbb egyéniségek hiányoztak hozzá, hiszen Liszt és Brahms kiváló zenei tehetségek.[8] Mégsem vált a magyar zene az európai zenének egyenrangú, szerves alkotó részévé. Mégsem érezzük azt a gyönyörűséget hallatára, amit olyankor érezni, ha valami lelki tartalom végre meglelte kifejezésének kielégítő módját. Miért nem és meddig nem? *Bartókig és Kodályig* nem. Ez a két név felel arra is, hogy miért nem. Azért nem volt igazi magyar zenei kultúránk az ő fellépésükig, mert *nem az anyanyelvén szólalván meg a magyar lélek zenei gondolata, az, ami megszólalt, nem is lehetett igazán magyar zene.* Úgy volt magyar zene az, aminek ezt a nevet szokás adni, mint szofokráciánk mai magyar nyelve magyar nyelv. Hiszen az, az, tagadhatatlan, de mégsem igazán az.

LÁZÁR FELTÁMASZTÁSA, *1912*
Magyar Nemzeti Galéria

Bartók és Kodály azt cselekedték meg zenei téren, ami a kultúra egyetlen területén sem lesz számunkra meggazdálkodható. Az európai zenei kultúra teljes birtokában, tehát egyáltalán nem tagadva azt meg, lemerültek a nép zenei világába, s ott három feladatot végeztek el. Először is hűségesen feljegyezvén minden feljegyezhetőt, anyagban, azaz tartalomban felhoztak számunkra mindent, amit a nép lelke eddig zenét termett és megőrzött. Másodszor becsületesen kielemezték és leírták azt a nyelvet, amelyen ez a zene önmagát eddig kifejezte. Harmadszor, bármennyire más volt ez a nyelv, mint esetleg az európai zene ez idő szerinti nyelve, mégis ezt a nyelvet fogadták el a magyar zene és így saját lelkük zenéje anyanyelvéül is, s mindazt, ami mondanivalójuk volt, ezen a nyelven muzsikálták el egész Európa számára.[9] Nem program volt ez csupán (...) Amit az indogermán zenei nyelv magyarra szóról szóra lefordított formájában jelentkező magyar zenei tartalommal sohasem volt hajlandó megtenni, ezzel a zenei tartalommal megtette: a magáéval egyenrangúnak ismerte el, s besorozta kincstára becses darabjai

közé. Van tehát magyar kultúra, mihelyt egyszerre kultúra és magyar.

Ez a zenei kultúra pedig magyar. Más oldalról ugyanis az történik meg vele, ami az eddigi úgynevezett magyar zenével még sohasem esett meg: a magyar nép is elismeri magáénak, gyönyörködik benne, és mint valami magától értetődöttséget éli. A Kodály-gyermekkórusok ma már az egész országot birtokukba vették, az elemi népoktatás, a cserkészmozgalom, a rádió a népig éppúgy elvitték ezt a muzsikát, mint ahogy az opera színpada, a hangversenyek pódiuma, a Zeneművészeti Főiskola és a Tudományegyetem a szofokráciához eljuttatták. Ennek az új honfoglalásnak nemcsak az egyetemessége, hanem a tempója is magával ragadó. Nemcsak meghódolt neki az egész nemzet, hanem könnyen és boldogan hódolt meg. Nem hódítás és hódolás volt ez voltaképpen, hanem egymásra találás. Ma már úgyszólván csak szegény, szerencsétlen középosztályunk ragaszkodik görcsösen a magyar álzenéhez, s szofokráciánknak az a része, amely belerögződött a fordításnyelvbe, s nem tud, talán nem is akar vele szakítani vagy emezen is érteni.

Bartók az izometrikus dallamsorokat, a pentaton hangsort, továbbá a parlando-rubatóban tartott parasztdalokban a prózai szöveg és a zenei ritmus egymáshoz képesti parataxatív viselkedését állapítja meg olyan sajátságok gyanánt, amelyek minden magyar népdalt jellemeznek (*A magyar népdal*, LXX. l.). Negyedik, a harmadikkal rokon sajátosságnak idevehetjük a kvintszerkezetet, a kisebb kvintszerkezetet és a parallelizmust, (melyeket Kodály Zoltán fedezett fel a legrégibb népdalok frazeológiáján *A magyar népzene*, 27. l.). Az az út, amelyen Bartók ezekhez a következtetésekhez eljut, rendkívül érdekes, s negatív tanulságai legalább olyan tanulságosak, mint a pozitívok. (...) Megmagyarázhatatlan jelenségnek tartja, miért gondolják éppen legidegenebb, a régi magyar dalhoz csöppet sem hasonlítható nótáinkról úri osztályunk köreiben, hogy azok az igazi, hamisíthatatlan

magyar nóták. (*Szeretnék szántani; Meg ne mondja, komámaszszony; Ég a kunyhó, ropog a nád; Kerek ez a zsemlye.*)[10] (...)

Ha ezeket a nagy lelkiismeretességgel és tudományos hűséggel mindenfelől megtámasztott, jelenleg cáfolhatatlan tételeket a mi szempontunk felől olvassuk, lehetetlen észre nem vennünk, milyen pontos megfelelései mindezek a mi más területen összegyűjtött eredményeinknek. (...) Zenei téren is ugyanaz a helyzet, amit nyelvi területen találtunk: a zenei nyelv éppúgy nem oka, vagyis nem forrása s utólagosan nem is lehet magyarázata a gyökereszakadtságnak, mint ahogy a nyelv sem az. Csupán az a különbség a két helyzet között, hogy a zenében már megindult a megújulási folyamat, a zene nyelve a legnagyobb magától értődéssel reagál erre, s teljes pontenciájú közegnek bizonyul is bizonyult lefelé és felfelé egyaránt.[11] Lefelé: az új stílus úgy változhat magyarrá csak, hogy a magyar zenei nyelv minden idegen hatást formájában magyarrá asszimilált. Felfelé: a magyar zene magyar zenei anyanyelve képesítette a zseniális zenészeket önmaguk teljes kifejlesztésére, amire a zenei fordításnyelv képtelen volt. Ezért (...) tökéletes (...) a *Psalmus Hungaricus* vagy a *Háry*, vagy a *Cantata Profana*, vagy a *Fából faragott királyfi*, vagy a legújabb Bartók-opus, a szokatlan hangszerekre szerzett *Kamarazene*."

Ezekben a darabokban ugyanis egymásra talált az alsó néprétegnek a magyar (de az európai zenei fejlődést tekintve elavult) és a felső rétegnek az európai szempontból modern (de mégiscsak „fordításnyelvnek" jellemezhető) zenéje, s megszületett az egyszerre magyar és európai mértékkel is modern zene, Bartók és Kodály zenéje, melyet az egész világ klasszikusként fogadott el.[12]

Bartók és Kodály népzenetudósi és zeneszerzői életművének nemzetközi jelentősége

Az előzőek alapján azt is gondolhatnánk, hogy mindez csak a „magyarok ügye", hogy az életművek a zeneművek klaszszikus értékétől eltekintve mára már csak valami jelentéktelen zenetörténeti érdekességek. A két életmű azonban az európai zenetörténetben a nemzeti zenekultúrákra való rátalálás hosszú folyamatának betetőzése. Addig ugyanis úgy látszott, hogy – kis egyszerűsítéssel szólva – zene csak egy van a világon: a nyugat-európai zenekultúra, a maga kis árnyalati különbségeivel. Ha létezik valami más „zeneféleség" is, akkor az valami primitiv, őskori zene, mely még nem nőtt fel a nyugati népek zenekultúráinak szintjére. (Még a lapp népzene igazán lelkes gyűjtői is olyan szavakat használtak a joikuk jellemzésére, ami mai szemmel megdöbbentő.)

A nemzeti zenei nyelvek felfedezésének a története Európában talán a szlávoknál, Muszorgszkijnál kezdődik, ott, ahol az orosz ötök észrevették, hogy az ő zenéjük nyelve nem egészen olyan, mint a német vagy más nyugat-európai népeké, majd Debussyéknél folytatódik, akik, a kor festőivel egyetemben felfedezték maguknak a távol-keleti művészeteket. Ez a folyamat tetőzött be azzal, hogy Bartók és Kodály elfogadta a magyar népzenét *teljes értékű* zenekultúrának, a maguk *zenei anyanyelvének*, melyből olyan zenekultúrát lehet kifejleszteni, melyen a *modern kor* (magyar, közép-európai és európai) problémáit is meg lehet fogalmazni. Igazából nem volt ez teljesen új felismerés, ott lógott a levegőben, hiszen a nyelvészek és a művelődéskutatók ekkor már tudták, hogy a kultúrák, illetve a nyelvek (például az indián és az angol) között nincsenek értékbeli különbségek. (Ne feledkezzünk meg róla, Kodály először nyelvésznek készült.) Bartók és Kodály elmerülve a magyar paraszt- és a modern európai zenékben meg tudták fogalmazni, el tudták mondani, hogy milyen is a nőiesség, a férfiasság, a bánat, a torz, a szere-

lem, a hazafiúi érzület, a játékosság, az „ázottság", milyen az értelmetlen háború vagy akár a közép-európai életérzés *modern magyar zenei nyelven*.

De nem álltak meg a magyar zenekultúránál. Összehasonlító kutatásaik,[13] illetve zeneszerzői[14] tevékenységük során megteremtették a lehetőségét annak, hogy 40-50 évvel később Lükő Gábor el tudta különíteni egymástól a magyar, a román, a szláv, az ősszláv, a finnugor és az ősindoeurópai zenei nyelveket.[15] Kodályék óriási szellemi erőket szabadítottak fel ezzel Európa számára (sőt – ha a mai viszonyokra gondolunk – azt is mondhatjuk, hogy mindezzel óriási szellemi erőket szabadítanának fel még mind a mai napig is az EU számára, ha annak lenne füle a hallásra). Bartók és Kodály életművével vált ugyanis konkrét példákon keresztül bizonyítottá, hogy a közép-kelet-európai népek, de általában véve is minden nép (a bolgár, a román, a lapp, a mordvin, karjalai, a magyar és mindegyik nép) zenekultúrája egyenrangú. Nincsen másodrangú kultúra.

Mindennek volt egy másik következménye is: ettől kezdve minden népnek, népcsoportnak fel kell tennie maga számára a kérdést: miben különbözik az ő zenei nyelve, kultúrája más népek, népcsoportok zenei nyelveitől, s mi az, amit csak ez a kultúra tudhat elmondani az emberiség számára.

Érdemes emlékeztetnünk arra, hogy Bartók és Kodály életműve tulajdonképpen a 20. század első felének német zenei gyarmatosításának ellenében keletkezett. Ez napjainkra egész új időszerűséget nyert. Manapság ugyanis szintén létezik egy kultúra, mely azonban most már az egész világra látszik rátelepedni: a tömegkultúra. Félő, hogy ennek a tömegkultúrának a zenéje az egész világot gyarmatosíthatja, uniformizálhatja – maga alá temetve ezzel minden természetes kultúrát. Ebben a helyzetben az egyes népeknek, de az EU tagállamainak is azzal a kérdéssel kell szembenézniük, hogy vajon az egyes népeknek, népcsoportoknak, kisebbségeknek meg lehet-e, meg kell-e tartaniuk a maguk

és az emberiség számára a maguk nemzeti sajátságait, kultúrájukat, s mit lehet tenniük más védtelenebb, kisebb népek, népcsoportok zenekultúrái érdekében. Manapság tehát a kodály–bartók-i kérdés éppoly aktuális, mint az a világháborús időszak Közép-Európájában volt.

Kodály, Bartók és követőjük, Lükő Gábor után többé nem lehet ezt a kérdéskört elütnünk azzal a hamis közhellyel, hogy a „zene az nemzetközi nyelv". Többek között az ő munkásságuk mutatta meg, hogy „nemzetközi zene" ugyanúgy nincs, miként „szovjet" vagy „amerikai nyelv" sincsen.[16] Ha jobban meggondoljuk, akkor a globalizált tömegkultúra zenei nyelve sem „nemzetközi", hanem egy a 19. századi Európában megszokott hangnemi, dallami és összhangzattani kliséket is végtelenül leegyszerűsítő, azt primitíven, monoton és frusztráló (afrikai eredetűnek beállított) ritmusokkal megspékelt zenei nyelvezet, mely igénytelen egyszerűségével alkalmas arra, hogy a világ zenepiacán a lehető leghatékonyabban terjeszthető legyen. Ezzel a globalizált zenei nyelvvel szemben az egyes népek zenekultúrái természetüktől fogva különböznek egymástól és bizonyos mélységekkel rendelkeznek; képesek a legkülönbözőbb lelki tartalmak kifejezésére. A természetes nemzeti zenekultúrák a hasonló lelki tartalmakat is (mint például a szerelem, az aggodalom vagy éppen a kitörő öröm érzését) teljesen más és más eszközökkel fejezik ki. A német zene diatonikus jellegű; a kalevalai finn, a mari vagy a magyar nép hangközasszociációi (Kodály *Bécsi harangjáték*ában) a nyugat-európai népekétől teljesen eltérőek; a bolgár zene ritmikája (Hrisztov kórusműveiben) a német muzsikus számára igen nehezen követhető, természetellenes.

Bartók és Kodály munkássága óta tudjuk, hogy az emberiség számára felmérhetetlen nagy kár volna, ha ezeket a különböző zenei gondolkodásokat, kultúrákat a mindent uniformizáló tömegkommunikáció ki tudná irtani. Van-e manapság fontosabb, aktuálisabb kérdés az emberiség ze-

néjét tekintve, mint hogy reális-e a veszélye annak, hogy az emberiség zenéje egy végsőkig leegyszerűsített, lefokozott, a világon mindenhol egyforma zene legyen? Mi lesz, ha az a folyamat, ami most a világban a szemünk előtt zajlik, eljut a végkifejlethez? Lesz-e tovább?

Kodály zenepedagógiája és annak eredetisége

Kodály zenepedagógiája szinte teljes mértékben egyenes következménye a fenti megállapításoknak. Minden nép ének-zene oktatásának a maga zenei anyanyelvéből kell kiindulnia.

A magyar iskolai életben a 19–20. század táján a fentiekben leírt művelődéstörténeti viszonyoknak köszönhetően egy különös jelenség volt megfigyelhető: úgy tűnt, a becsületes gondolkodók számára is,[17] hogy a magyar gyerekek, kivált a falusiak nem alkalmasak magasabb műveltség megszerzésére. Bartók és Kodály idejének Magyarországán statisztikai tény volt, hogy minél magasabb szintű oktatási egységeket vizsgálunk meg, annál több lesz az abban tanuló német nyelvű kultúrából származó és annál kevesebb a magyar anyanyelvű gyermekek száma. Ez utóbbiak közül mérnöknek, orvosnak vagy zenésznek csak nagyon kevesek tudtak kitanulni. Mi lehetett ennek a magyarázata? Nem való a magyar gyerek feje tanulásra? Ezt a véleményt, ha elég széles körben volt is elterjedt, a modern tudományok korában már nem lehetett fenntartani.

Kodály és Bartók „tulajdonképpen csak" arra jött rá, hogy a magyar iskolák énekkönyvei nem magyarul szólnak a gyermekhez. Az azokban lévő dallamok a német zenei nyelv megtanítására készültek, de – tele együgyű német tandalocskákkal – annak is alacsony színvonalúak. Ez pedig a zene világában első lépéseire készülő magyar parasztgye-

rek számára érzelmileg semmitmondó, de meg érthetetlen is. Az ő dalainak más a világa, más a zenei nyelve.[18]

Ki kell próbálni, mi történik, ha a magyar gyermekhez a zenetankönyvei magyarul szólnak! Ehhez azonban először fel kell gyűjteni a magyar gyermekfolklórt. S miután ez megtörtént, azután készültek el a 30-40-es évek táján az első olyan, iskolák számára készült énekgyűjtemények, melyek már valóban a magyar gyermekfolklóron alapultak. Ilyen volt például Kodálynak az *Iskolai énekgyűjteménye*, melyet Budapesten 1943-ban adtak ki. S itt feltétlen meg kell jegyeznünk, hogy ilyen jellegű és célzatú iskolai tankönyvek Finnországban már jóval a magyar példák előtt megjelentek! Aksel Törnudd már harminc (!) évvel Kodály nagy jelentőségű *Zene az óvodában* című tanulmánya előtt, 1913-ban ezt írja Julius Krohnnal készített énekkönyve előszavában: „Fontosnak tartván, hogy a finn gyerekek már legelső zenei ismereteiket és ébredésüket is a finn népdalok alapjáról kiindulva kapják, ennek az énekkönyvnek a dalait főképpen népdalok alapján állítottam össze."[19] S a könyv, sok más akkori társával együtt valóban tele van finn runódallamokkal, lapp joikukkal,[20] magyar és más rokon népek dallamaival. Nagyon sajnálatos, hogy ez a fejlődési vonal az – egyébként kedvező, de – viharos gyorsaságú finn történelmi változások miatt hamarosan félbeszakadt.

Kodály a 30-as évektől igen sok gondot fordít a jövő nemzedék új, magyar és közép-európai alapokról kiinduló zenei nevelésére. E célból rengeteget komponált gyermekek, iskolások számára. E művei közül legismertebbek talán a *Bicíniumai* (magyar, cseremisz és finn népdalokra írt kétszólamú, művészi igényű énekgyakorlatai). Hamarosan egy sor zeneszerző, részben már az ő és Bartók növendékei követték példáját. S megtörtént a csoda, amiről fentebb Karácsonyt idéztük: az új zenei nyelvet az egész nép, gyerekektől a felnőttekig magátólértetődőttséggel a magáénak fogadja el.

Az 1950–60-as évekhez érkezvén Kodály zenepedagógiai munkássága három fő alapelvben kristályosodott ki:

1. Minden nép(csoport) zenei nevelésének alapja, kiindulópontja és egyik legfontosabb célja az adott nép zenekultúrája; csak ez lehet biztos alapja annak, hogy a gyermek más népek zenekultúráival is mélyrehatóan megismerkedhessen.

2. Maxima debetur puero reverentia. Szentnek kell tartanunk a gyermek érintetlen lelkét; amit abba ültetünk, minden próbát kiálljon.

3. A zenei írás-olvasás elsajátítása – lásd, amit hallasz, halld, amit látsz.

Ezek közül az első olyan tétel, mely a történelmüket végig önállóságban élt nemzetek számára teljesen magától értetődő. Számukra abban semmi új sincsen: Kodály gondolatait olvasván legfeljebb csak tudatosodik bennük, hogy ők eddig is ilyen alapelv szerint tanítottak: Franciaországban senkinek sem jutna eszébe francia dallamok helyett magyar népdalokkal (*A csitári hegyek alatt*) vagy Väinämöinen hőstetteiről szóló finn runódallamokkal kezdeni a kisiskolások zenei nevelését stb.

A lapp gyermekeknek viszont az okoz(na) nehézséget, ha svéd vagy norvég dúr-moll hármasokon és futamokon alapuló svéd dalocskákat kellene rögtön a kezdet kezdetén elsajátítaniuk.

Hiszen az ő pentaton joikuvilágukban ilyen hangzatok, egyáltalán a diatonizmus 4. és 7. fokai nem léteznek. A lapp gyermek számára viszont a maga zenei anyanyelve lesz viszonylag könnyen elsajátítható. Semmi meglepő sincs abban, ha a lapp zenekultúrában nevelkedett gyermekek joikukat már kisiskolás korukban el tudnak énekelni – a maguk sajátos, a zenekultúrájuk szerves részét képező éneklési technikával együtt.

Az pedig, hogy a gyermekek mennyire nem kész zenei anyanyelvvel születnek, s hogy mennyire képlékeny, mindenre kész a zenei felfogóképességük, többek között Maija Fredriksonnak egyik, a kisgyermekek dallamreprodukálását elemző tanulmányából is kiderül. Fredrikson egy németes kliséket utánzó gyermekdalocskát adott elő hároméves és annál kisebb finn óvodás és bölcsődés korú gyermekeknek, s gondosan feljegyezte, hogy a dallamot hogyan, milyen formában ismétlik vissza. Az ily módon feljegyzett „dalok", dallamtöredékek puszta áttekintése is elegendő ahhoz, hogy megértsük: amíg a gyermekben nem alakult ki a zenei percepciót szabályozó zenei anyanyelv, addig ő a dallamok bármilyen értelmezésére készen áll: zavartalanul és vidáman fogja a dallamot a „maga módján", a maga felállította szabályok szerint így-úgy elváltoztatgatva ismételgetni, hiszen zenei anyanyelvét az őt körülvevő közösséggel még nem egyeztette össze. Még nem tapasztalta meg, hogy az általa fölállított zenei kifejezéseket, szabályokat a közösség, melyben él, nem érti. (Így van ezzel a gyermek anyanyelve elsajátítása közben is. Kitalál ő sok mindenféle szót, egyik-másikát hosszú hónapokon keresztül is használhatja, odahaza még talán tudják is, mit takar a szó, de a szélesebb közösség, melyben él, nem áldozhatja fel egy személyiségért az egész közösség nyelvi szokásait.) Ez az a kor, amikor nem mindegy, hogy a gyermek a maga közösségének zenei formanyelvén fogant dallamokon, vagy valami idegen, netán (a rövidlátó nemzetköziségre nevelés szellemében) mindenféle idegen dallamokon, vagy a tömegkultúra két-három hónapig életképes számain tanul meg énekelni, zenét felfogni.

S ezen a ponton egy általános tévedésre kell felhívnom a figyelmet. Gyakran hallani, hogy „a kodályi zenepedagógia? Hát az az, amelyik a népdalokra alapoz mindent". Nem erről van szó, s ezt maguk Kodályék is sokszor leírták. Nem a népdal itt a fontos, hanem a nép, a népcsoport vagy zenei kisebbség zenei anyanyelve. A közép- és kelet-európai népek-

nél ez a zenei anyanyelv legkikristályosodottabb formáiban a (19. században) még élő népzenehagyományokban található meg. Ezzel szemben a nyugat-európai népeknél a népzene már régen, még a középkorban, de legkésőbb is a polgárosodás kezdetén fölszívódott az adott nép magas kultúrájába. Az utóbbi népek esetében tehát a zeneoktatás inkább hagyatkozhat a maga (népzenei gyökereken felnőtt) klasszikusaira, mint a már nem is mindig létező népdalokra.

A második alapelv azt mondja ki, hogy művészetre csak művészettel lehet nevelni, s hogy csak a legjobb művek elég jók ahhoz, hogy gyermekeket velük művészetre neveljünk. E szerint a felfogás szerint fércművek, a rossz zenei ízléssel készült művek nem vezethetnek el a művészet, a művészi zene megértéséhez. A pszichológiai kutatásokból mára már tudjuk, hogy az ízlés (a zenei ízlés) kialakulása a 16–17. életév körül befejeződik. Ha a gyermeket későn (csak 8–10 éves kora után) próbáljuk meg rávenni tartalmas zenei gondolatokat tartalmazó művek élvezetére, előadására, akkor azt örökre erőszakoltnak fogja érezni.

A művészetre nevelés sarkköve azonban már Platón szerint is az, hogy a gyermek sok-sok mű átélése során hozzászokjon, megtanulja átérezni, hogy mi a művészet. Ebből a szempontból tekintve azt mondhatjuk, hogy minden egyes fércművel eltöltött zeneóra a művészetre nevelés ellen hat.

A zenei írás-olvasás elsajátítása technikai dolog, eszköz a zene jobb megértéséhez, illetve segítség a kottaolvasás megkönnyítéséhez. Ehhez javasolta Kodály elővenni a régi mesterek (például az angliai és olasz[21] zenedidaktikusok) által kidolgozott úgynevezett relatív szolmizációs neveket. A szolmizációs nevek tulajdonképpen a zenei hang értelmezései. A „ti"[22] – a gyermek vagy később a felnőtt számára is, ha már belsőleg hallja a szolmizációs hangokat – a fölfelé, a „dó"-ra törekvő hangot fogja jelenteni, míg a „fa", ha éppen bécsi zenéről van szó, akkor a szubdomináns érzetét keltő hang. Ezzel szemben az úgynevezett abszolút hangok (cisz,

ász, g stb.) önmagukban nem árulják el a hangnak a műben betöltött funkcióit, tulajdonságait. A relatív szolmizációs neveket a gyermekek – hasonlóan egy természetes nyelvhez – igen könnyen és gyorsan, mondhatni, játszi könnyedséggel képesek elsajátítani. Miután ez megtörtént, nemcsak hogy az elébük tett kottát tudják – az abszolút nevekkel tanított társaiknál sokkal gyorsabban – olvasni, de egyúttal értik is azt, ami az olvasott „zeneszövegben" történik. Tudja például, hogy ez a zárlat most még csak álzárlat, mert nem a „dó"-n, hanem a „lá"-n állapodott meg. Mindez különösen értékes dolog, ha például többszólamú művekről van szó, melyben a kottaolvasó a műben előforduló hangzatokat is azonnal értelmezni tudja a relatív szolmizáció segítségével.

Egyszer egy televíziós adásban azt kérdezte tőlem egy finn egyetemi oktató: „Gondolod, hogy a gyerek jobban érti a zenét, ha tud kottát olvasni?" Erre a fentiek alapján csak azt tudom válaszolni – a kérdéshez hasonló nemes egyszerűséggel: „Nem gondolom, tudom." A másik „modern" ellenvetés a zenei analfabétizmus védelmében az szokott lenni, hogy sok olyan zenekultúra van, melyek természetüknél fogva nem írásos zenekultúrák. Úgy gondolom, hogy még ez sem feltétlen zárja ki azt, hogy a gyermekeket ne tanítsuk meg kottát olvasni, de meg az európai zenekultúrák, melyekben mi élünk, javarészt írásosak.

Áttekintve Kodály három alapelvét, feltehetjük a kérdést: létezik-e Kodály-módszer, netán Kodály-filozófia? Olyan értelemben, ahogyan létezik Suzuki-, vagy Orff-módszer. Meg kell állapítanunk, hogy a három alapelv egyikéről sem mondható el, hogy az az ő „találmánya" lett volna. Ezzel szemben az bizonyosan igaz, hogy az ő (sajátosan közép-európai ihletésű) zenepedagógiai munkássága révén tudatosultak bennünk, mai zenepedagógusokban, akik ezeket az alapelveket elfogadjuk, a zeneoktatás általa kifejtett, s felszínre hozott alapelvei.

Kodály zenepedagógiai életművének aktualitása a nagyvilágban és Finnországban

Ahhoz, hogy elgondolkodhassunk egy-egy zenepedagógiai gondolkodás aktualitásán, először is azt kell szemügyre vennünk, hogy milyen annak a kornak a zenei élete, amelyben az hathatna. Jelen munkánk szempontjából tehát az a kor, amelyben most élünk. Megállapíthatjuk, hogy szemben a korábbi korokkal, manapság két- vagy háromféle zene különül el igen élesen: 1/a-b) a kifejezetten *piacra termelt zene* (a tömegkultúra zenéje) illetve *a szórakoztató* vagy *könnyűzene* és 2) *a művészi céllal készült zenealkotások*. A kontrasztok annyira élesek, hogy különösebb statisztikai kutatásra sincs szükség ahhoz, hogy kijelenthessük: az euroamerikai féltekén (de lassan talán az egész világon is) a tömegkultúra részét képező piacra termelt zene rövid 50–80 év alatt a többivel szemben megsemmisítő fölényre tett szert. A világban mindenfelé lejátszott (megszólaltatott) zenék legalább 60-80 százalékban (Európában valószínűleg még nagyobb arányban) egészen biztosan a tömegkultúra zenevilágából kerülnek ki. A valamelyest nemzeti jelleggel bíró könnyűzenék lejátszottsága alig 20-30 százalék, míg a művészi igényekkel készült alkotások jó esetben is talán csak 4-5 százalékot tesznek ki.

Ennek alapján az énektankönyvek szerzőinek, a zenetanároknak természetes lehetne azt gondolniuk, hogy ha (1) az emberiség zenéje ilyen irányba *fejlődött*, ez az emberiség zenekultúrája előrehaladásának iránya, akkor ebből értelemszerűen következik, hogy (2) nyilván azt kell tanítani, amivel a gyermek a világban a legtöbbször találkozik. Kodály első alapelve szerint, melyet tehát a német zenei gyarmatosítás idején szerzett objektív tapasztalatok támasztanak alá, ha azt akarjuk, hogy a zeneoktatás minél hatékonyabb legyen, akkor annak a nemzeti zenekultúrákra, az adott nép(csoport) saját zenei anyanyelvére kell alapoznia.

A második alapelv szerint csak a legjobb, legértékesebb művek alkalmasak arra, hogy a gyermekeket művészetre neveljük. Vizsgáljuk meg ebből a szempontból a három különböző zenei irányzat milyenségét.

A *tömegkultúra* zenei világa (1/a) végsősoron a 19. század, tehát egy régen elavult diatonikus zene kultúrájának a lehető legteljesebb közérthetőségig leegyszerűsített változata. Ehhez bizvást hozzátehetjük, hogy a mindenki számára való érthetőség követelménye ezen a műfajon az idők során (Beatlestől napjainkig) annyira elhatalmasodott, hogy az szinte teljes tartalomnélküliséghez (frusztráló ritmusokhoz), illetve olykor-olykor puszta trágársághoz, agresszivitáshoz vezetett. Sokak szerint ez a zene nemcsak hogy értékeket nem hordoz, de sok darabja kifejezetten romboló hatással van a zenei felfogóképességre, hallgatójának (lelki) érzékenységére és erkölcsi érzékére. Bármit higgyen is ennek a műfajnak a zenésze a maga zenéjéről, bármivel próbálkozzék is, azt a piac csak akkor jutalmazza, ha az eladható: ha olyan primitív, hogy felfogására Tajvantól Brüsszelen keresztül Chicagóig bárki potenciális zenefogyasztó képes. A lemez milliós példányszámú eladásának csak így van esélye. Ha a zene, nyelvére vagy tartalmára nézve túl bonyolult, igényes, akkor az eladhatatlan marad.

A valamelyest nemzeti jelleggel, hagyományokkal bíró *nemzeti könnyűzenék* (1/b) általában szintén a 19. századi, a művészi zenében rég elavult nyugat-európai diatónián alapszanak, de nemzeti jellegük miatt közönségük általában a keletkezési ország határain belülről kerül ki. A könnyűzene a tömegkultúra zenéjénél ugyan tartalmasabb (általában van benne dallam és hangzatok), s kevésbé frusztráló, de mivel a könnyűzenei számok szerzői sem művészi céllal, hanem szórakoztatói céltól vezettetve alkotnak, így az évek során a könnyűzenék zenei nyelve sem igen változik. A francia sanzonokon a világháborúk borzalmai szinte semmit sem változtattak.

KRISZTUS A KERESZTFÁN, *1920 körül*
Magyar Nemzeti Galéria

A fentiekkel szemben *a művészi zenének* (2), mint minden művészetnek a célja – a művészetelméletek szempontjából – „megmutatni a világ megsejthető mélységét, felfogni a tárgyak és dolgok formáinak változatosságát. A művészet (mindig) a jelenségek bősége és változatossága felé ragad el bennünket magával".[23] „A művészet elsősorban vagy végső soron nem valami szórakoztató időtöltés, szórakozás, vagy puszta élvezet, hanem annál sokkal fontosabb, valami életbevágó dolog, aminek tudati értéke van. A művészet segítségével az ember a valóság azon oldalának megismerésére tör, mely anélkül az ismeretlen maradna számára" – írja a filozófus Cassirer.[24] A művészről pedig, például Ady Endre így nyilatkozik:

Vagyok, mint minden ember: fenség,
Észak-fok, titok, idegenség,
Lidérces, messze fény,
Lidérces, messze fény.

De, jaj, nem tudok így maradni,
Szeretném magam megmutatni,
Hogy látva lássanak,
Hogy látva lássanak.

Ezért minden: önkínzás, ének:
Szeretném, hogyha szeretnének
S lennék valakié,
Lennék valakié.

(*Sem utódja, sem boldog őse...* Kiemelés K. Gy.)

Az igazi művész úgy érzi magáról, hogy az ő érzései egyediek, mások által még soha meg nem éltek, ezért sohasem elégszik meg korábban már használt („elmeszesedett"[25]) formákkal, mindig újakat keres, ezért alkotása mindig az általa használt formanyelv további, korábban nem látott megújulását eredményezi. Így fedezték fel Bartók és Kodály a közép-európai zenei világok sokféleségét. Így jutottunk el az emberiség zenei fejlődésének abba a korába, amikor a modern művészeti alkotások azt követelik meg hallgatóiktól, művelőiktől, hogy ne csak egy zenekultúrában legyenek otthonosak (például a német romantika dúr-moll világában), hanem sokféle zenei nyelv felfogására legyenek képesek. A modern nemzetköziségre nevelés, ha ezt nagyon erőltetni akarjuk, ezt kellene megcélozza, nem pedig azt, hogy (zeneileg) mindannyian egyformán uniformizáltak legyünk.

Míg tehát hétköznapjaink arra engednének következtetni, hogy a tömegkultúra zenéje a leggyakoribb, tehát azt kell tanítanunk, addig a Kodály által összefoglalt zenepeda-

gógiai alapelvek ennek az ellenkezőjére vezetnek bennünket. A tömegkultúrának a – közérthetőség végett – végtelenségig leegyszerűsített, nemzetietlen zenei nyelvű világa a gyermek zenei felfogóképességének végső határokig való kifejlesztésére tulajdonságainál fogva alkalmatlan, sőt ellene hat. A szórakoztató zene pedig sem nem magas színvonalú, sem nem művészet, márpedig a második alapelv ezt követelné meg a tanításra kiválasztott zeneművektől.

Ha megnézzük, hogy az európai országok, köztük például Finnország zeneoktatása melyik utat választotta, akkor azt kell mondjuk, hogy Kodály rendkívül aktuális.

A finn tankönyvek (a Törnudd, Krohn, Ståhle-féle vonal, a Nuori kuoro nevű kiváló kórusfüzet-sorozat stb.) még nem is olyan régen művészetre neveltek. Aztán jött egy köztes időszak (a 60-as évek táján), amikor egyszer csak a runódallamok és rímes népdalok helyett az *Elefantti marssi* lett finn népdallá, a tankönyvekbe pedig a c-moll okán Vivaldi műve mellé Beatles-számok kerültek. Mára pedig eljutottunk oda, hogy a finn tankönyvekben se finn népdalt, se Vivaldit, se más klasszikus zeneszerzőt nem találunk. A szabad kíséretekkel teletűzdelt tankönyvek pop- és rocksztárok zenéjét állítják a felnőtté válni készülő diákok elé példának. De kiszorultak az ország fölsőfokú (és alsófokú) oktatási intézményeiből a művészetet oktató tanárok is. Az iskolahivatalok vezetői pedig, ha tanórákat kell az iskoláktól megvonniuk, akkor – talán nem is indokolatlanul – a diszkózásból álló zeneórákat veszik el először. Aligha tennének így ők, ha tudnák, hogy a finn zeneoktatás értékeket közvetít. Ha a finn zeneoktatás feltenné magának a kodályi kérdéseket: mi a finn zeneoktatás célja, milyen az a zenei nyelv, mely a zenetanításhoz kiindulási alapot ad; amely felé törekszik? Milyen sajátságai vannak ennek a kiindulási alapként és célként kitűzött zenei nyelvnek? Milyen módszertani újításokat igényel ennek tanítása? Milyen rokonai vannak ennek a zenei nyelvnek, hogyan jut el az iskolai énekoktatás ezektől

az európai zenetörténethez vagy a mai modern zenéhez? Ha iskolai hivatalnak lennék vezetője, nehezen tudnék az órarendből egy olyan énekoktatást kitörölni, amelyen a diákok megtanulnának kottát írni és olvasni, énekelni, zenélni, amely óra anyagának segítségével a diákok a nemzeti nyelvek sokszínűségéhez, az igazi nemzetköziséghez jutnának el, vagy ha azt látnám, hogy az énekoktatás a művészetre neveléssel a világ intuitív megismerésének egyik módjára nevel, és hogy azokon a diákokból művészetet, zenét igénylő felnőtteket nevelnek.

Ehhez nyújtanak Kodály írásai és alapvetései máig meg nem kerülhető segítséget, ha előítéletmentesen tudunk gondolataihoz közeledni.

Összefoglalásképpen tehát megállapíthatjuk, hogy Kodály Zoltán nemcsak egy volt a világ sok zeneszerző géniusza közül, hanem népünk olyan zsenije, aki ahhoz, hogy hozzánk, rajtunk keresztül a világhoz szólhasson, felfedezte (népzenekutató) és megteremtette (zenetudós, zeneszerző) a modern magyar zenei nyelvet, s mindehhez még – sok-sok tanítványával együtt – kinevelte (zenepedagógus) az ezt a zenei nyelvet értő közönséget is.

Vaasa (Finnország), 2007. szeptember-október

KÁDÁR GYÖRGY

Jegyzetek

[1] Ez a folyamat e népeknél vagy egyszerre ment végbe, mint például Csehországban a Fehérhegyi csata, 1620 után; vagy akár Finnországban, Turku várának svéd kézre kerülése, 1599 után (L. Pirinen-Jutikkala 2002. 122–123. o.; magyarul: *Finnország történelme*, 2004. 113. o.); vagy lassanként, miként például Magyarországon, ahol ez a folyamat több századon át (kb. 16–20. sz.) tartott.

[2] Karácsony Sándor munkáit egyébként Kodály javasolta fiatal értelmiségieknek olvasásra a kommunista hatalomátvétel időszakában, akkor, amikor ez nem volt éppen veszélytelen.

[3] Ekkor kezdődött a 150 évig tartó török uralom.

[4] Karácsony ezalatt idegen nyelvek tükörfordításait érti. A nyelv szavai látszólag magyarok, de azok mégis idegen gondolkodásmódot tükröznek. (Vö. ennek zenei párhuzama: Kodály: *Zene az óvodában.*)

[5] Karácsony (1939) 1985. 322–328. o.

[6] Vajon nem hasonlatos ehhez legalábbis részben a mai modern finn filmművészet, Aki Kaurismäki, vagy Tapio Piirainen filmjei.

[7] Értsd itt: a félreértelmezett magyar népi zene, mely ellen Bartók és Kodály mindig tiltakoztak.

[8] A szerző itt nyilvánvalóan Liszt *Magyar rapszódiá*jára illetve Brahms *Magyar tánc*aira gondol.

[9] Rendkívüli tanulságokkal és zenei élményekkel járhat, ha olvasónk meg tudja hallgatni a Jyväskyläi Egyetem korábbi oktatójának, Joób Árpádnak a lemezét, melyen egy-egy fonográfba énekelt népdal és annak Bartók vagy Kodály által komponált feldolgozása szerepelnek egymást követően.

[10] Németes, a német zenei nyelv együgyű kliséit ismételgető dalocskák.

[11] Mint amilyen magától értetődő, hogy Olaszországban Verdi dalait minden olasz az alsó néposztályoktól a legfelsőbbekig énekli, ismeri és sajátjának érzi.

[12] Lehetetlen nem gondolnunk itt Aki Kaurismäki (közismert, finn rendező, aki nem fogadta el az Oscarra jelölést) szavaira: „Komolyan véve a dolgot, azt gondolom, hogy (a művészetben) szélsőségesen nemzetinek kell lennünk ahhoz, hogy nemzetközi rangra emelkedhessünk – ha ez sikerül, akkor megértenek bennünket akár Kínában is." Pohjalainen, 2002. 5.26.

[13] Például Bartók román népzenei gyűjtése, a délszláv népzenével kapcsolatos munkái.

[14] Például Kodály mari népdalföldolgozásai, vagy Bartók tót népdalokra írt műve, a *Falun*, vagy a *Hegedű-duók.*

[15] Lükő 2003

[16] Nem tartjuk alaptalannak, ha a regényíró Andreï Makineben a homo sovieticus vagy akár a homo americanus embertítus megjelenése félelmet, aggodalmat kelt. (L. *Sorssziimfónia*, a mű eredeti címe: *La Musique d'une vie.*)

[17] Mert idegen érdekek szerint gondolkodók is léteztek. Itt csak egyetlen messzinek tűnő példa: a bécsi udvarban hangzott el, hogy „a magyaroknak igen veszélyes dolog kultúrát adnunk..." Österreichisches Staatsarchiv, Wien , Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Familienarchiv, Hofreisen, Vol. 3. 138. o.

[18] L. Kodály egyik legfontosabb tanulmányát: *Zene az óvodában*. Budapest, 1941. A cikkben megtalálhatók a németes dalocskák és a velük szemben magyar zenei nyelven fogant magyar gyermekdalok.

[19] Törnudd 1913. III. o.

[20] A lappok dalainak neve, mely a sajátosan lapp hangképzésnek köszönheti nevét.

[21] Kodály például nagyon kívánatosnak tartja az olasz Angelo Bertalotti (1666–1747) által készített kétszólamú szolfézsgyakorlatok oktatását.

[22] A diatonikus dúrban a 7. fokot.

[23] Cassirerin ajatuksista: Vuorinen 1997. 117–118. o.

[24] Cassirer-idézet: In: Vuorinen 1997. 122. o.

[25] Bohumil Hrabal

Irodalom

Ady Endre *Összes versei*. Budapest, 1972. 243. o.

Bartók Béla: *Cantece poporale romanesti*. Bukarest, 1913.

Cassirer, Ernst: *Symbol, Myth and Culture. Essays and Lectures of Ernst Cassirer, 1935-1945*. New Haven, Conn. 1979.

Gippius, E. V.–Bojarkin N.I.: *Mokserzjan narodnaj muzikalnaj iskusstvan pamjatnike*. Saransk. 1984.

Kádár György: *Rinnasteinen ajattelutapa suomensukuisten kansojen musiikkikulttuureissa*. Jyväskylä, (1999) 2002. vagy: Van-e létjogosultsága egy önálló finnugor zenetudománynak? – kognitív szemléletű megközelítéssel a finnugor zenekultúrák mellérendelő természetéről. In: Specimina Fennica XI. Kaukovertailuja IV. Savariae (Szombathely), 2005.

Karácsony Sándor: *A magyar észjárás*. Budapest, (1939) 1985.

Kodály Zoltán: *Zene az óvodában*. In: Kodály Zoltán: *Visszatekintés* I. (szerk. Bónis Ferenc.) Budapest. (1941) 1982. 92–116. o.

Launis, Armas: *Lappische Juoigos-Melodien*. Helsingfors, 1908.

Lükő Gábor: *Zenei anyanyelvünk*. Budapest, 2003.

Maija Fredrikson: *Spontaanit laulutoisinnot ja enkulturaatioprosessi*. Jyväskylä, 1994.

Pirinen, Kauko-Jutikkala, Eino: *Suomen historia*. Helsinki. 2002. (Magyarul: *Finnország történelme*. Ford. Kádár György. Budapest 2004.)

Törnudd, Aksel: *Koulun laulukirja*. (= Iskolai énekkönyv) Porvoo. 1913. III. o.

Vuorinen, Jyri: *Taideteos merkkinä*. Helsinki, 1997.

Bartók Béla
Németh László

VAN VAGY NINCS?

A Németh László-i „Bartók-modell"

Bartók nem szerette magyarázni műveit, nem lépett fel művészetideológusként, jellemző szemérmessége okán még a művészvilágban oly gyakori önreflexió is szinte teljesen hiányzik hagyatékából. Ezért közvetlenül tőle keveset tudunk kompozíciós elveiről, az ő életművében is természetesen következő hangsúlyváltásokról, zenei gondolkodása változásainak hátteréről. Főleg ifjúkorának, a személyiség alakulásának gyors változásai izgalmasak: a nagy nemzeti felbuzdulás közegében a magyarság iránti elkötelezettség egész világképére kihat – és bár e heveny nemzeti buzgóság korszaka elmúlik, a továbbiakban is egyik meghatározó eleme marad életművének. Vagyis mindvégig hű marad ahhoz a mondathoz, amit levelében édesanyjának írt: „én részemről egész életemben, minden téren és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és a magyar haza javát".

Ez a gondolkodás igazán látványosan csak ifjúkorában mutatkozik meg (nemzeti viselet, *Kossuth-szimfónia*), s később már csak a személyiség mélyrétegében hat. Azt is lehet mondani, hogy kiteljesedése, érése során e küldetéstudatra újabb és újabb rétegek rakódtak, és az a továbbiakban már nem volt ennyire látványosan jelen.

A változás természetesen fejeződött ki zenéjében, zenei világában is. A zeneszerző Bartók igazi újítóként indult, alkotásai egyre feszültebbé, démonikusabbá váltak – hogy aztán ismét a megnyugvás keresése dominálljon, a feszültségek feloldása felé mozduljon. A merőben más zenei úton járó

K: Gróh Sándor

Kodály szerint Bartók zenéiben azért van annyi disszonancia, mert az őt körülvevő világ is disszonáns volt. De Bartók számára saját zenéje aligha volt disszonáns, legfeljebb egyes elemeiben, tudatosan kialakított pólusként – hogy aztán azt ellenpontozva konszonanciát, harmóniát teremtsen, ami akár a tragédiát is befogadhatta, beburkolhatta, föloldhatta – például *A csodálatos mandarin*ban, a *Kékszakállú*ban. Sokkal inkább jellemző, hogy Bartók műveit *disszonánsnak tartották* – példázva azon megállapítás igazságát, hogy a disszonancia nem más, mint meg nem értett konszonancia.

Mint a tragikumra igazán érzékeny embereket általában, úgy őt is roppant erővel vonzotta az idill, a minden konfliktustól való megszabadulás vágya. Ezt meg is tudta valósítani: vissza tudott húzódni az őt gyermekkorában és a későbbiekben körülölelő szeretetbe, képes volt a természet harmóniájába menekülésre, az abban való föloldódásra. Ezért a 20. század feszültségekkel terhes világában is megtalálta az idill pillanatait, helyszíneit: a falu, a paraszti világ ezért nemcsak a népzenegyűjtéssel, a páratlan gazdagságú népi dallamkinccsel fogta meg, hanem nyugalmával, természetazonos életével, s ezen keresztül a kozmosz rendjébe illeszkedéssel. Vagyis Bartók számára „a falu" nemcsak a parasztzenét jelentette, nemcsak ősi kulturális örökségével kínált tudományos érdeklődésének tárgyat, hanem valójában mindent átfogó, metafizikai élmény is volt. A gyűjtés, a rögzített dallamok feldolgozása, összehasonlítása rendkívüli alaposságot, egy pozitivista alapokon álló tudós fegyelmét és szenvtelenségét követelte, ám az összehasonlító népzenetudomány összességében Bartók számára végül mégiscsak holisztikus tudomány lett.

Ez segítette át azon a krízisen, amit a századelő már a maga idején is valószerűtlen, mégis létezett idilljének elvesztése, a kibontakozó pályáját, kisebb koccanások ellenére is oly csodálatos indulását övező derűs világ összeomlása okozott.

Az első világháború tragikuma, a magyarság számára katasztrofális következményei lényegében mindazt szétzúzták, ami Bartók művészetének kibontakozását meghatározta. Nemcsak a történelmi Magyarország, hanem az egységes, könnyen átjárható, évezredes kultúrájának egyik aranykorát élő Európa is szétesett, ellenséges tömbökre tagolódott, anyagi és szellemi értelemben elszegényedett. Magyarországon a háború utáni válságra adható válaszok keresését a nemzeti tragédiák (Trianon és az elvetélt forradalmak) nyomán kötelező útkeresés parancsa részben háttérbe szorította, részben még erőteljesebben sürgette. (Ennek a – többek közt – lelkiismereti parancsnak nyomása alatt szólt Babits a *Magyar költő ezerkilenszáztizenkilencben* címmel lírai tépettségű esszéjében.) A megváltozott közegben Bartók zeneszerzőként és tudósként is izolálódott, ha tehette, a maga teremtette szellemi birodalomba húzódott vissza: hatalmas művet teremtett – egyéb nem történt vele.

De ez a legnagyobb dolog, ami megtörténhet egy alkotó emberrel. És ettől kap különleges jelentést Bartók életműve – ettől lett a zenén túl is mértékteremtő példakép a magyar szellemi életben: különösen az irodalomban – ahonnan ő maga is sok gondolatot kölcsönzött világképe kialakításához. (Más kérdés, hogy Bartók jobban értette az irodalomtól kapott üzeneteket, mint ahogyan bizonyos literátor elmék a zenéből merített intenciókat.)

Ebben az időszakban a magyar szellemi életnek égetően szüksége volt egy olyan műre, ami összefoglalóan és egyetemes érvénnyel jelenített meg valamit az átélt krízisből. Bartók működése ennek az igénynek kielégítésére tökéletesen alkalmasnak bizonyult. Egyszerre volt nemzeti és internacionális, archaikus és modern, kapcsolódott hagyományokhoz és robbantotta fel a hagyományos formarendet. Minden ok és lehetőség adott volt, hogy kortársai Bartókban a maguk példaképét és ideáljaik igazolását lássák.

Németh Lászlótól származik a Bartók-mű talán legismertebbé vált, annak teljességére utaló, ám mégsem a zenére figyelő értelmezése: ő dolgozott elsőként azzal a *„Bartók-modell"* fogalommal, mint önmagán túlmutató, általánosabb jelentésű, kultúraszervező, -teremtő és esztétikai modellel. Jellemző módon egy építészetről szóló tanulmányban, tehát nem a zene felől közelítve. A képlet jelentését nem definiálta, éppen csak körvonalazta, úgy kezelte, mint ami oly közismert és nyilvánvaló, annyira benne van a levegőben, hogy fölösleges definiálásával bíbelődni. A kor szellemi életének egészét tekintve ennek azonban nem sok nyomát látjuk, bár az igaz, hogy Németh László és szellemi környezete gondolkodásában valóban jelen van a bartókiság gondolata, és így a maga szűkebb környezetében a Bartók-modell kijelentésnek valóban határozott (bár pontosan nehezen definiálható) jelentése volt. Ami azonban Németh László számára magától értetődött, a szellemi élet egészében már korántsem természetes az, sőt, Bartók *életművének egésze* fölöttébb problematikussá teszi e nagy karriert befutott kifejezésnek a tartalmát. Abban az értelemben feltétlenül, hogy ez a modell magának Bartóknak az alkotásaiban valóban olyan módon és olyan tartalmakkal van-e jelen, ahogyan azt a rá való hivatkozásokból gondolhatnánk.

A kétségek oka elsősorban az, hogy a zene esztétikai természete, illetve a zenei géniusz szavak fölötti jelentése a nyelvi-verbális tartalmak közvetlen alkalmazhatóságát eleve kizárják. Bizonyos, a zenében meglévő tudattartalmak nem illeszthetők be a közkeletű nyelvi kategóriák rendszerébe, a műnem természete eleve a megfoghatatlanságot jelenti, a lélek még nem körvonalazott, és konkréttá nem is tehető tartalmai abban a pillanatban mást jelentenek, ahogy szavakká alakítják őket. Ugyanakkor nem zárható ki, sőt bizonyosak lehetünk benne, hogy egy magasabb absztrakciós szinten mégis megfogalmazhatók a zenébe kódolt modellek. Ezek azonban aligha tekinthetők alkotói recepteknek,

netán ideologisztikus útmutatásoknak: gondoljunk Kierkegaard *Mozart Don Juanjáról* írt értekezésére, amelyben anyagának átfogó, szellemiségébe hatoló értelmezési kísérletével a maga Mozart-modelljét dolgozza ki.

Németh László ilyen típusú, a zene verbálisan közvetlenül aligha megjeleníthető lényegébe nem hatol, amikor Bartók-modellről ír – inkább csak a maga korának és körének intellektuális kifejezéseivel dolgozva fogalmazza meg gondolatait. Hátterében ott áll a nemzeti megújulást sürgető, a magyar szellemi élet újraalapozását célzó igyekezet – ami Trianon után, tehát a teljes körű *nemzeti szuverenitás visszanyerése* és a nemzeti egység, tehát a *nemzeti szuverenitás sérelme* után általános társadalmi és szellemi szükséglet volt. A magyar irodalmi népiesség története (és a rá vonatkozó szakirodalom) pontosan és meggyőzően bizonyítja, hogy a paraszti és a nemzeti örökség összekapcsolódása és összekapcsolása a nemzetkaraktert, a magyar kultúra identitását alapvetően befolyásoló, bizonyos vonatkozásokban meghatározó elem. E kapcsolat tartalmát európai kulturális minták ugyanúgy meghatározták, mint belső szervessége, alakulásában a néphagyomány megismerése, tényleges, egyre elmélyültebbé, szakszerűbbé, tudományossá válása kiemelkedő szerepet kapott. Ezért nyithattak Bartók és Kodály a magyar népzenei hagyomány természetét illető felfedezései új korszakot a már nemcsak irodalmi népiesség történetében. Ebben nemcsak a tudományos felismerések már nem várt szemléletgazdagító és a korábbi, inkább ösztönös elképzelések legjavát igazoló újszerűsége, hanem Bartók teremtő géniusza, nemzetközi elismertsége, az egyetemes kultúrába épülése is szerepet kapott: a zseni egyéni teljesítménye azt is igazolni látszott, amit valójában nem bizonyított.

Ebben az összefüggésben lett különösen fontos a népi írók számára. Németh László kultúraképében, a magyar kultúra természetéről vallott felfogásában a népi örökség kiemelkedő helyet kapott – már csak Szabó Dezső kiemelke-

dő hatása nyomán is. Szabó Dezső húszas évek elején megfogalmazott elképzelése szerint ugyanis „A magyarság = a magyar paraszt." E sokak gondolkodásában felfedezhető, a 19. század elejétől kezdődően oly gyakran megjelenő tételt ennél tömörebben kimondani nem is lehet, de éppen ebben a tömörségben van a hiba: mert elvesznek más, ugyancsak meghatározó árnyalatok. Idézhetjük például Babits ellenvéleményét, akinek oly higgadt megfogalmazásai közt egyedi eset, ahogyan a *Pajzzsal és dárdával* címmel közreadott írásában tőle szokatlan indulattal fordul Németh László ellen, olyan „őrült kertésznek" nevezve, aki tövéig vágja vissza a gyümölcsfát, hogy az belepusztuljon, a magyar kultúra pedig különben sem paraszti, hanem (kis)nemesi eredetű…

Ezzel szemben Németh László számára az a döntő, hogy a *magyar parasztzenét* vizsgálva Bartók (és sohase felejtkezzünk meg Kodályról!) a *magyar zenét* találta meg. Ez a tudományos felfedezés nemcsak a 19. században kanonizált magyar irodalmi hagyományt igazolta, hanem sok szempontból egybevágott a 20. századi új népiesség aktuális, erős politikai felhangokat hordozó (vagy azok által meghatározott) szellemi-közéleti divatjával, illetve egy szellemi és társadalmi mozgalom alapvető tételével. Ez utóbbiak egyik legjelentősebb ideológusaként Németh László kapva kapott a lehetőségen: ezért szólt Bartóknak a zenére vonatkozó, annak közvetlen társadalmi vonatkozástól mentes, köztörténeti elemektől független történeti és esztétikai elképzeléseiről úgy, mint önálló, más kontextusba helyezve is működőképes modellről. (Amin nem változtat az sem, hogy úgy tette ezt, hogy egyúttal kifejtette: a „Bartók-modell" korántsem valósítható meg mindenütt.)

A minőség forradalma utolsó tanulmányaként közreadott, 1943-ra datált *Magyar építészet* című írása elején Németh László így fogalmaz: „Bartók zenéjét kevesen illetékesek méltatni. Művelődésünknek azt a modelljét azonban, amely Bartók művében fölépül, jól, rosszul, mindenki érti

és hivatkozik rá. (...) Aki Bartók (és ikertársa és ellentéte: Kodály) munkásságáról legeredményesebb íróinkra fordítja figyelmét: ugyanezzel a modellel találkozik. Hatalmas gyűjtés; a teremtő emlékezetnek népi és históriai felduzzasztása; az európai műfajokba új vért öntő, egyéni művészet: nem ez Ady lírájának, Móricz öregkori műveinek, Tamási költészetének s Kodolányi középkori regényeinek közös törvénye? Csodálható-e, hogy aki zenénk és irodalmunk vívmányaival eltelten a képzőművészet felemelkedéséről álmodik, ugyanennek a modellnek hatása alá kerül? Népi építészetben, díszítésben, faragásban minél több magyar emléket fölszívni, s ennek vívni ki egy új, egyetemes formanyelvet." Vagyis: Németh László egyértelműen egy *létező* „Bartók-modell"-ről ír, és vázlatosan rögzíti azt is, hogy mit ért ezen. A továbbiakban ismét fölbukkan „a Bartók modellje" formula, vagy éppen az, hogy „a Bartók módján teremtő művészek számára a nemzet elsősorban a parasztság volt. Az ő művészetükben a közös megállapodás (Szabó Dezső szavával) az volt, hogy a nemzetet a parasztságra kell építeni."

Nos, meg kell ismételnünk: Bartók nem volt ideológus, sohasem akart az lenni, az ilyesféle szerepeket mindig elhárította. (Ellenben nagyon is személyére szabott vállalásnak tartotta erkölcsi példát mutatni.) Szaktudósként tisztában volt a maga tudományterületének kompetenciájával, nem gondolta, hogy az ennek határai közt tett felfedezések jelentése kiterjeszthető. Azt azonban pontosan érzékelte, hogy a népzenére vonatkozó kutatásai és felfedezései nagyon fontos szerepet kapnak az őt körülvevő világ kevéssé tudományos gondolkodásában. Ezeknek a képzeteknek, a maga felismeréseinek más vonatkoztatási rendszerekbe illesztésének történéseivel (szemben a szellemi élet, az oktatás, s ezen keresztül a társadalom reformjával teoretikusan és a gyakorlatban is elkötelezett Kodállyal) nem kívánt foglalkozni.

Ezért, miközben esetenként használhatónak tartjuk, tudomásul kell vennünk: az úgynevezett „Bartók-modell"

nem egy Bartók által kialakított modell, hanem azoké, akik kialakították. Le kell azonban szögezni: az a képlet, amit Németh László mint Bartók-modellt említ, nem az ő konstrukciója, hanem a korának szellemi közéletében közjószágként jelen lévő képződmény. Kialakulásában kétségkívül nagy szerepe volt Szabó Dezsőnek, aki *Az elsodort falu* paraszti ideológiájával és meseregénye, a *Csodálatos élet* népmeséből gyúrt regénymodelljével (csináltsága, sikerületlensége ellenére is!) divatot csinált. Ami azonban Szabó Dezsőnek nem sikerült, ti. átütő esztétikai erejű műalkotás létrehozása, az Bartóknak igen: és ezzel, függetlenül a maga alkotói és emberi célkitűzéseitől, a Szabó Dezső-rajongók (vagy csak a vele egyetértők) számára művészi igazolása lehetett az író, tőle független programjának. Vagyis, a harmincas években, és rövid ideig azután is tetszik, vagy nem tetszik, eszme- és mentalitástörténeti szempontból a sokat emlegetett Bartók-modell, tulajdonképpen Szabó Dezső-modell…

Azt, hogy Bartóknak ilyen kontextusban való megjelenítése csak részben indokolt, de nem kis mértékben önkényes is, azt Németh László pontosan tudta. A képlet első papírra vetése után másfél évtizeddel, a *Magyar Műhely* (1956) című tanulmányban így írt: „A magyar irodalom szinte sohasem tudta magát igazán világraszóló feladatokig felküzdeni. Innét látszólagos gondolatszegénysége (egyes írói sokszor meglepően gondolatgazdagok voltak) az eszmék mennyezetvilágításának hiánya. A hiba rögtön szemléletessé válik, ha zenészeinket állítjuk melléjük. Bartóknak ez sikerült." Még később, a *Megmentett gondolatok* címmel megjelent kötete előszavában leszögezi: a „sok, rendszeresebb zenehallgatás gyümölcse volt: a *Bartók és a tizenkilencedik századi zene*; nem is annyira a bartóki mű, mint annak a kultúramodellnek a fölmutatása és átfogalmazása miszámunkra, amellyel a századforduló zenéjét, a folklórban megnyílt Európa alatti világot, s a bachi építkezést összekapcsolta".

BIRSKÖRTÉK, *1918*
Magyar Nemzeti Galéria

E kultúramodell első említésekor, a *Magyar építészet*ben Németh László nemcsak fölvázolja, hogy ez miben is áll, hanem arról is vall, hogy ő, akihez a leírt modell oly közel állt, sohasem vállalkozott arra, hogy annak jegyében írjon. Nem tartotta alkalmasnak a maga tehetsége természetét arra, hogy ezen az úton induljon el: amiben alighanem ott volt a *Csodálatos élet* művészi kudarca miatti megrettenés is. De a parasztiság gondolata, a népmese korszerű regényformába emelésének Szabó Dezsőnél látott kontraproduktivitása nyomán Németh László is rádöbbent, hogy szép-szép egy ilyen kísérlet, de a zene oly speciális terület, hogy ami ott működik, az nem biztos, hogy máshol is sikerül. És, annak ellenére, hogy maga is hajlott arra, hogy elméleti elképzeléseit a gyakorlatba átültesse, erről eleve lemondott.

Ahogyan megtette ezt Szabó Dezső is, hogy ideológiai alapvetésként, társadalmi programja alapjaként ne koptassa

el a parasztsággal kapcsolatos doktrínáját. Eszerint a társadalom alá szorult, a felemelkedés lehetőségéből kizárt paraszti tömegek polgárosodása, középosztállyá emelkedése, illetve értelmiségi szerepbe kerülése magát a nemzetet vezetné vissza önmagához.

Hogy volt annak alapja, amikor Németh László a „Bartók-modell"-t létezőnek tekintette, azt az bizonyítja, hogy nyomában úgy hivatkoztak erre a képletre, mintha egy kidolgozott, bizonyított, a köztudatban élő és elfogadott tan lett volna! Vagyis Németh László (mint annyiszor) valóban olyasmit mondott ki, ami ugyan megformálatlanul, de jelentős erővel már jelen volt: *a szellemi életnek szüksége volt a Bartók-modellre – és megtalálta.* Jelentette ez a paraszti hagyománynak a magyarság nemzeti karakterével azonosítását, a legegyszerűbb elemekkel kozmikus távlatok kifejezését, a nemzeti kultúra egyetemessé, sőt kozmikussá tágítását, a magyarság és Európa összekapcsolását és sok egyebet. Olyasmit, ami aktuálisan a szellemi élet számára fontos volt. Csak megismételhetjük, hogy valójában e modellek megfogalmazói nem Bartók zenéjéből indultak ki, azt közülük sokan nem is nagyon szerették vagy értették (már csak azért sem, mert a magyar társadalom zenei műveltsége meglehetősen hiányos volt). Ez egyébként még a Bartókot azonnal a magáénak tekintő, zeneileg igen művelt, a jelenség újszerűségét azonnal értékelő Csáth Gézának is okozott némi gondot, pedig ő igazán lelkesen és az elsők között írt Bartókról. Nem mint egy új modell megteremtőjéről, mert akkor az első népdalgyűjtések még alig váltak ismertté, hanem aki Richard Strauss hatását nemzeti kontextusba fordítva magyarrá tudta formálni.

Az irodalmi progresszió (így a *Nyugat* köre) számára fölöttébb vonzó volt, hogy Bartók ugyanúgy kihívta maga ellen a hivatalosság megtestesítőinek és a konzervatív ízlésirány képviselőinek háborgását, mint ők maguk. És von-

zó volt számukra az is, hogy egy sajátos, ugyan alapjában véve csak a zenére vonatkozó felismerésben a maguk demokratikus társadalmi törekvéseinek és kultúramegújító programjának analógiáját és hitelesítőjét, sikerességének bizonyítékát láthatják megjelenni. Ez az irodalmi világnak Bartók képében jelenlévő önigazoló hajlama a továbbiakban is megmaradt.

Ennek ellenére azt gondoljuk, hogy el kellett telnie néhány évtizednek Bartók halála után, hogy zenéje valóban utat találjon ahhoz a közönséghez is, amelyik nem annyira az általa megfogalmazott, mint inkább a neki tulajdonított kulturális modellt a magáénak vallotta. Mert nemcsak a zenei modernitás elfogadása állt távol a (az e téren különösebb képzettségről nem árulkodó) magyar irodalmi élettől, hanem többségük zenei ízlése számára maga az originális magyar népzene (parasztzene) ugyancsak idegen volt, és zenei horizontjuk megfelelt a magyar középosztály átlagos szintjének. Vagyis a zenei magyarságot számukra is elsősorban a magyar nóta, a verbunkos hagyomány, a cigányzene, de persze Liszt vagy éppen Brahms magyar táncai jelentették.

Ez az egyoldalúság csak részben róható fel nekik. Magának a *tényleges*, zenei jelentésű bartóki modellnek felismerésére még több évtizedet kellett várni. A zeneszerző kompozíciós elveinek, a zenei gondolatának szerkezeti elemeit jelentő konstrukciónak, asszociációs variációs gyakorlatának nem csupán a dallamból, ritmusból, zenei történeti formákból, hanem mintegy filozófiai mélységű absztrakciókból is táplálkozó elveinek lényege, tehát az „igazi" Bartók-modell csak évtizedekkel később tárult fel: Lendvai Ernő különleges ihletettséggel és alapossággal ismerte fel és bizonyította e zenei elveknek az aranymetszésben, az organikus formákban, a szerves világ fejlődési formáiból eredeztethetőségét. Ugyancsak ő volt az, aki észrevette, hogy Bartókot ehhez a magyar dallamvilág pentatóniájának megismerése is se-

gíthette – ez azonban aligha illeszthető a népi mozgalom, a népi írók gondolkodásának, világképének rendszerébe.

Zenei értelemben tehát Bartók modellje egészen mást, ideológiai vagy eszmetörténeti szempontból alig értelmezhető, a szűkebb szakma számára fontos szerkesztési és kompozíciós elveket jelent. Olyasmit, ami éppen úgy alkalmatlan arra, hogy társadalmi kérdések megoldásánál hivatkozzanak rá, mint például az atonalitás vagy a dodekafónia.

De még ez az állítás is csak részben igaz. Mert amit Bartók a maga szerves világképével, a természettel szembeni alázattal, az organikus kultúra tiszteletével sugall, a közvetlen lefordíthatatlanság ellenére is példa lehet az ember és a társadalom, a társadalom és a természeti világ kapcsolatának teremtő, értékőrző alakítására. Gyorsan tegyük hozzá: széles körben Lendvai eredményei ma sem ismertek, Bartók-modellről az ő munkájának megjelenése után évtizedekkel is lehet úgy beszélni, mintha még mindig az első, e kategóriát minden aggodalom nélkül használó Németh László-tanulmány idejét élnénk.

A kérdés, mint a zenetörténet felől is megközelíthető probléma, Németh Lászlót nemcsak mint olyan gondolkodót foglalkoztatta, aki – mint ideáit megfogható példákkal szívesen szemléltető alkat – szívesen alkotott modelleket (lásd mindenekelőtt regényeit, regényhőseit), hanem, amikor élethelyzete folytán mintegy zenébe menekült, Bartók zeneisége önmagában is fontossá vált számára. A *Bartók és a tizenkilencedik századi zene* (1954) ennek a korszaknak dokumentuma – egyszersmind utal annak a gondolkodásmódnak sajátosságaira, amely a „Bartók-modell"-ről szóló fejtegetések mögött állt.

Németh László nagyon pontosan érzékeli azt a távolságot, ami a 19. század zenei motívumkeresését a Bartók által új alapokra helyezett, a parasztdalra mint fundamentumra épített, autentikus népiségét és modernségét elválasztja egymástól. „Hisz a romantika felfedezte már a népköltészettel

együtt a népzenét is; mégpedig épp mint az uralkodó civilizáció egyoldalúsága elleni gyógyszert és tiltakozást" – írja, aztán hozzáteszi: „a »népzene« megismerése színfoltot adó kaland maradt".

Némi szarkazmussal azt mondhatjuk: a népzene revánsot vesz: a népköltészet interpretációja alapvetően nem változik, a népzene tudományos megismerése viszont jeles gondolkodókat ösztönöz új kulturális modell megfogalmazására. Mert, ahogyan láthattuk, a modell fontosabbá válik, mint a zene. Németh maga is panaszolja, hogy nem kapta meg a nagy művek lemezeit, s csak „szétszórt s nem is nagyon szívós" zenei emlékeit idézi. Ez azonban nem akadálya annak, hogy a jelenséget pontosan elemezze. Annyi valódi zenei élménye ugyanis feltétlenül van, hogy empátiájával, érzékenységével, enciklopedikus művelődéstörténeti ismereteivel a művész Bartókról is reális képet alkosson. És éppen ezért lehet hiteles, ahogy az őt mindig jellemző átfogó történeti szemlélettel közeledik Bartókhoz, a kultúrtörténeti fenoménhoz, akinek személyiségében a regényvilágából is ismert eszmeembert, példaértékű hőst is lát. Imponáló pontossággal rögzíti a népzenegyűjtésben betöltött helyét, még arra is utal, hogy nem ő (és Kodály), hanem Vikár Béla és Sebestyén Gyula (előttük) voltak az első gyűjtők fonográffal.

Bizonyos értelemben tehát visszavesz egy túlságosan is csillogóvá stilizált, a mások érdemén átlépő Bartók kultuszból, amit éppenséggel fölfoghatunk úgy is, mint egy sematikus „Bartók-modell" korrekcióját. Mert mi más is, mikor így ír: „Bartók ugyanazokat a szavakat mondja, amiket a népköltészet felfedezői minden korban, a világ minden pontján: a zenei gondolat tömör megfogalmazása, tiszta egyszerűsége; hogy e dalok a maguk nemében éppoly tökéletesek, mint Bach egy-egy fúgája vagy Mozart szonátája."

Különös dolog: az az író, aki oly kiugró sikerrel elemzi-népszerűsíti Bartókot, végeredményben bevallja: Bartók az én számomra inkább jelkép, mint zenei élmény, s törek-

vései szételemzésével nem zenéjét akartam érteni, hanem ezt a jelképet fölmutatni." Egyrészt elcsodálkozhatunk: miért nem talált utat Bartók elemi erejű zenéjének egésze Németh László érzelmi világához, másrészt ámulhatunk azon, hogy ennek a teljesebb belső rezonanciának hiányában is milyen bámulatos pontossággal tudja fölvázolni a Bartók-zene természetét. Mert végül három tényezőt sorol el, aminek alapján Bartók olyannyira fontos számára, hogy – miközben úgy gondolja, hogy élete végén jár – úgy érzi, még félig készületlenül, csupán a felszínt ismerve, meg kell szólalnia Bartók-ügyben.

E három elem között az első: „a romantika bírálata, régi rongyok letépése, a szándékos disszonancia, a meghasonlás vállalása: a jövőnek mint egy üres kategóriának fölvetítése". A második: „a népiség: az Európa-alatti geológia, az emberi lélek elfeledt, civilizációnkból kihagyott mélységeinek a felkutatása". És végül: „a kontrapunkt: a helyreállítani próbált nedvkeringés az európai fejlődés törzse, s azon át a távoli gyökerek felé".

Nos, ez lenne az, amit Németh László „Bartók-modellnek" nevezett. Álláspontjában, elképzelésében sok igazság van. Mégis, ha ezt a képet és azt, amiről mintázta, összevetjük, azt látjuk: Németh László költői igazsága nem feltétlenül azonos a zenetudomány tárgyilagos elemzéseken nyugvó, szakszerű igazságával. Nem baj ez, inkább örömünkre szolgálhat, mert gazdagabbá tesz minket. Németh László Bartók-modelljén meditálva ismét egy alapigazságba botlunk: abba, hogy a tudomány és a művészet igazságai nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Nem gondolnám, hogy baj ez, inkább örömünkre szolgálhat, mert gazdagabbá tesz minket.

Gróh Gáspár

Bartók Béla

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

BARTÓK

ny: Kodály Bartókról

Ellentétes kiindulás → fejlődés. „Naiv hazafiság."

Bartha Miklós cikke, (róla Ady).

Én 6 évestől 18-ig naponta 3 napilapot olvastam végig. 1896, Millennium még elkápráztatott, de 1909-ben már megmosolyogtam a „Kossuth" programját.

Bartók világpolgárrá fejlődött, 1920 óta egyre csak kivándorló tervekkel foglalkozott. „Magyar népdalt már nem érdemes gyűjteni", mondta Péczely Attilának (1928).

Világnyelv? Amibe minden népé vegyít valamit, hogy egy-egy részletében minden nép magára ismerjen. Goethe a világirodalmat nem így képzelte.

Világra szóló egynyelvűség? Petőfi, keveretlen tokaji, coctail helyett.

Kölcsönös megértés a nemzeti sajátságok eltörlésével vagy fenntartásával.

Háry-suite: mindenütt megértik, holott csak magyar. Zenei világjáró – utazó – benyomása mégsem azonosak az autochtonokéval.

Én: csak tovább gyűjteni, ha meg akarjuk érteni, egyre titokzatosabb (Minden titok). Mélyfúrás, már messze jutottam a felszín alá, és még kifürkészetlen mélységet látok.

Valamint egy asszonnyal éltem 48 évet, és még mindig volt benne új és rejtélyes. (48-cal 1–1 évet?)

Ki Kodály Zoltán

A Kárpátot átrepülni könnyű, de a föld méhének titkait föltárni több élet is kevés. Csak egymásba kapcsolódó sok élet juthat közelebb.

(1965. II. 1-jén kelt akadémiai körirat hátán.)

Kodály Zoltán
Közéleti vallomások, zenében

Országh László

Clu.

MERT MIÉNK AZ ORSZÁGH

* ny:

„Mert miénk az Országh" – Tandori Dezső után meg a miatyánk után, szabadon. A virtuóz Tandori-versben („Mert enyém az Országh") Országh László korának országa (szótárszavaiból képzett fel-le bukdácsoló világa) jelenik meg, Országh-látásmódú világmenettel és szószedetes civilizációdiagnózissal.

De ha Országh László a miénk, akkor voltaképpen kiké?

Általában mindenkié, a kezdő angolos szótárhasználótól a *Magyar nyelv értelmező szótárát* forgató emberen át a tudományos munkáit hasznosító tudósig. És olyan szellemi kiválóságokig, mint Tandori Dezső – merthogy Országh László maga volt a rendkívüli volumenű és finom hangolású műveltség, a nyelve és kultúrája igazi mélységeit érző és kutató magyar, egyszersmind a felülemelkedésre képes világpolgár, valamint a szigorú etikájú ám nyitott és demokratikus szellem. Mindezt olyan módon és színvonalon képviselte, csaknem mindeme vonatkozásban *ellenséges* időkben, hogy ez őt a magyar szellemi elit legnagyobb képviselői közé emelte.

És kifejezetten szerencsések voltak azok, akikhez még szorosabb értelemben tartozott (mert tanáruk, munkatársuk volt) Országh, hiszen ilyen módon a lehengerlő felkészültség, a lefegyverző emberkapcsolati kulturáltság közvetlen közelébe kerülhettek. Természetes közegükké vált a szakmai hitelesség és szuggesztív tanári/emberi jelenlét. Például „az érsekiek", mert Országh 11 évig tanított a II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban; a „pázmányosok" 4 éven át; az „Eötvös-kollégisták" 10 esztendeig; az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársai 10–12 éven át. Utoljára hagytam magunkat, „a kossuthosok"-at, nemcsak illendő szerénységből, mert debreceni vagyok, a Kossuth Lajos Tudományegyetem volt hallgatója, hanem mert szerénytelenül azt kell mondanom, hogy Debrecen volt a legszerencsésebb. 1946–50-ig (1950-ben ugyanis a demagóg megszállottság bezárja a vidéki egyetemek nyugati tanszékeit), majd az 1957-es újraindulástól Országh 1969-es nyugdíjba vonulásáig Debrecen jelentette az ő főállású professzorságát,

K: Abaki Nagy
Zoltán

az anglisztikai-amerikanisztikai oktató- és kutatómunkát, melyet, mint maga leírta, egész életében tudományos pályája céljának és fő irányának érzett. *Egyetemi tanárként* teremti meg Magyarországon és vezeti be az angol szakos képzés tantervébe az amerikanisztikát; *egyetemi tanárként* tud szíve szerint elmélyülni négy kedvenc kutatási területén: az angol szépprózа történetében, az amerikai irodalom történetében, a Shakespeare-filológiában és az angol–magyar szellemi érintkezések feltárásában.

Hogy miért ragaszkodik hozzá, halála után is, aki valaha a tanítványa volt, vagy egyáltalán valamilyen módon a közelébe került, esetleg csak a hírét hallotta? Talán mert *kapott* tőle. Ne áltassuk magunkat azt illetően, *ki* az egyetemi hallgató. *Egyetemi hallgatónak* is mindig csak a *java* számít igazán. Az igazi hallgatót viszont ne nézzük le! Mert a java, *az* igazi hallgató – *tökéletes ítélőképességű szellemi lény.* Nem azért jön az egyetemre, hogy felfuvalkodott pojácákkal, eredeti gondolkodásra képtelen konjunktúralovagokkal meg magas polchelyezést elért lakájokkal töltse az idejét. Hanem hogy a nagysággal találkozzon. És az igazi professzor sokkal több a jó tudósnál, a közéleti szereplőnél, az egyetemi menedzsernél: szellemi-emberi minta, példakép; a puszta jelenléte minden erőfeszítésre képessé teszi a hallgatót, aki nem fogja méricskélni, menynyit kell dolgoznia.

A nyelv és irodalom, az anglisztika és amerikanisztika, a szótárszerkesztés és szótártudomány legendás alakja ugyanakkor nem holmi lila ködbe veszett filosz volt, hanem szilárdan a földön járó, az élet kisebb-nagyobb, ügyes-bajos dolgaiban éppoly jól eligazodó és eligazító embertársa barátnak, kollégának és diáknak, mint amilyen kristálytisztán és illúziómentesen felmérte a nagy képletet, vagyis azt, hogy mi fortyog a politikai pokol bugyraiban – el egészen addig, hogy kik igyekeznek még a tanszéki szobája kulcslyukán át is politikailag szemmel tartani őt.

Olybá tűnik: magát, tudományterületét, tanszékét óvó politikai óvatossága passzivitásra kárhoztatta, hiszen Országh csak a legmegbízhatóbbnak ítélt keveseket részesítette abban a kiváltságban, hogy politizált velük. Ha ez volt a látszat, akkor ez a látszat *nem* csalt. Viszont remek fedezékül szolgált annak eltakarására, hogy ő valójában a tettek embere volt. Nem a földalatti mozgalom értelmében, hanem a csukott tanteremajtó mögötti tanári szabadság sokat kockáztató, rendíthetetlen nyugalmával. És a tettek embere

volt olyan értelemben, amilyen értelemben nem szokás „a tettek emberé"-ről beszélni, még ennyi évvel a totalitariánus rezsim összeomlása után sem. Komoly tett volt ugyanis a sötétségben egyáltalán *látni*. (És ő tökéletesen látott.) Bátor tett volt nem tenni olyasmiket (Országh nem tett olyasmiket), amilyen tettekre, a hivatalos ideológia szerint, állandóan „harcra kész"-nek kellett volna lennie „a szocialista ember"-nek, és amely tettekre agyunk szüntelen és intenzív mosásával sarkalltak minket. Ha pedig az ember önmaga tudott maradni, az olyan teljesítmény volt, mely felért a fegyverténnyel. (Országh mindvégig önmaga tudott maradni.)

És ezért külön is szerencsések (minek tudatában örökre hálásak is) azok, akiknek a mentora volt. Nagyon könnyen sodorhatott volna minket az élet, az érdeklődéstől-tehetségtől vezérelt irányultság olyan szaktekintély mellé, hogy abba meghasonlik, érzelmileg sérül vagy egyenesen idegileg beleroppan a tanítvány. Hisz a kifordított világ olyan kifordult tanárokat, témavezetőket, professzorokat (is!) termelt és eresztett hallgatói nemzedékek nyakára, akikben ezer előre nem tudható vagy soha ki nem deríthető módon viszonyult egymáshoz az ideológus, a közszereplő, a tanár, az ember. És jó – habár az is éppen elég rossz újság volt –, ha ezekből csak a „mentor" egyik vagy egyik-másik énje volt a beteg korszak torzult, sérült, defektes tünete. Országh László viszont *biztos* pont volt, az ő tanítványaira nem leselkedett a meghasonlás réme valahol az út mentén, a professzor vezetésével végzett munkában. Hála neki, mi nem voltunk kitéve a tanítványt meggyőződésével ellentétes irányokba kényszerítő ideológiai erőszaknak, mely szembefordítja az emberben a tanár iránti lojalitást a szellemi szuverenitású azonosságtudattal.

Végső soron ez teszi igazán széppé ezt a centenáriumot is, Országh László születésének századik évfordulóját. Országh hívei sohasem bontottak különböző zászlókat, nincs szekértáborosodás. Ettől vagyunk igazán *együtt*, ahogy ő is szeretné. Ettől hívó szó a neve, hogy hallatán elmenjünk Budapestről, Egerből, Szegedről, Szombathelyről, Veszprémből Debrecenbe, Debrecenből és mindenhonnan máshonnan Budapestre. Hogy megálljunk egy főhajtásra a nagy rohanásban, és jól érezzük magunkat egymás társaságában. Mert úgy érezzük, hogy *az ő* társaságában vagyunk. Ma már csak emlékének társaságában, de szellemének feltétlen

jelenvalóságával. Az *ő* érdeme tehát, hogy bensőséges szeretettel tudunk emlékezni rá.

Köszönöm Országh László híveinek – vagyis családja tagjainak, tanítványainak, tisztelőinek, az MTA Nyelvtudományi Intézetének, az Akadémiai Kiadó Rt.-nek, az egri Eszterházy Károly Főiskolának és a Debreceni Egyetemnek, külön szeretettel az Országh-centenárist Debrecenben és Budapesten szervező Emlékbizottságnak – a figyelmet, az energiát, más esetben a tanácsokat, a komoly szellemi és időráfordítást. És kellett az Országh-centenáriumhoz az anyagi erőfeszítés – (ábécérendben:) Akadémiai Kiadó, Amerikai Nagykövetség, Debreceni Egyetem, Eszterházy Károly Főiskola, Nyelvtudományi Intézet – ahhoz, hogy a négy könyv megjelenjen; ahhoz, hogy szépen ünnepelhessünk, két nappal ezelőtt a Debreceni Egyetem „Országh László Emléknap"-ján, most pedig, Budapesten. Méltón emlékezhessünk a világ tíz legjobb élő nyelvészének egyikére (1970-ben ugyanis ezt jelentette a londoni aranyérem), a külföldinek adható legmagasabb brit kormánykitüntetés birtokosára (1979-ben lett Országh „a brit birodalmi érdemrend parancsnoka"), a legnagyobb presztízsű amerikai vendégprofesszorság (az Országh-katedra) névadójára – a legendás tanárra és nemzetközi tekintélyű tudósra, a szerény és karakán szellemi óriásra, Országh Lászlóra.

Neki pedig köszönjük azt, hogy hatalmasat alkotott; hogy – a ma itt megjelenteket átfogó fogalmazással: – a rokonai, barátai, kollégái, munkatársai, tanítványai, lakótársai, ismerősei lehettünk. Hogy olyan szilárdan állt a lábán, amikor a hivatalos Magyarország az „éber" angolellenességet, Amerika-ellenességet tűzte zászlajára. Az, hogy ma itt tartunk, hogy a régi időkhöz képest rendkívüli intézményi fejlődést és tudományos eredményeket ért el ez anglisztika–amerikanisztika, és hogy oly sok területre specializálódva is szilárd talajt érzünk a lábunk alatt, a szerény és karakán óriásnak köszönhető, aki emberfeletti munkabírással, rendíthetetlen elkötelezettséggel (stratégiával, programmal és jövőképpel) állta a sarat évtizedekkel ezelőtt. A szilárd talaj a lábunk alatt: az Országh-örökség, mindaz, amit tőle kaptunk, bármilyen formában, bármily hihetetlennek is tűnik ez ma már, egy egészen más világban, különösen az új nemzedéknek. Amikor majd felnézünk ennek a háznak a falára, úgy érezzük, velünk van. Valójában azonban ettől függetlenül is velünk van Országh László. Mindenben benne

van, amink ma van, amit ma tudunk ezen a tudományterületen, meg amit majd letesznek az asztalra azok, akik az Országh-tanítványok tanítványai, ma, vagy lesznek holnap.

Mert ugyan miénk az általa teremtett „ország", de övé marad érte a hatalom és a dicsőség. Mindörökké.

(Emléktábla-avató beszéd Országh László születésének 100. évfordulóján. Budapest, V., Balaton u. 12. 2007. október 29.)

ABÁDI NAGY ZOLTÁN

SZUBJEKTÍV MEGEMLÉKEZÉS KONTRA GYÖRGYRŐL 1925–2007

Könnyű tisztelettel elköszönni vagy méltatást írni arról, aki kiemelkedőt alkotott, hírnévre tett szert vagy ismert közéleti szerepe volt. Csak az alkotást, a teljesítményt kell az életút és a korszak keretébe állítani. A keret lehet szűk, napilapba vagy rádióba, televízióba illő, vagy tág, értelmiségi vagy szakmai folyóiratba való.

Sok kitűnő, jeles, emléket vagy akár emlékművet érdemlő ember van azonban, akiről nehéz megírni a végső, értékelő köszöntést. Olyan ember, aki korában és szakmai vagy közösségi területen fontos volt, egyfajta fundamentumot jelentett, vagy nagy és életén túlmutató értékeket hozott létre. Az ilyen embereket általában nem ismerik eléggé. Vagy olyan sokoldalúak voltak, hogy életük termését sokfelé osztották, vagy – leginkább – nem szerették, és nem keresték a nyilvánosságot. Sokuk erkölcsi értéket alkotott. Nehéz időkben paradigmatikus tettekkel adott erőt, ösztönzést másoknak, vagy példa volt hűségben, igazságban. Az ilyen emberekre nehéz jelzőket találni. Mert elkoptattuk már a jelzőkből tisztes készletünket. Már sablonként kong, ha igaz emberről, tiszta emberről, szilárd jellemről, áldozatos vagy hűséges lélekről beszélünk. Az ilyen nagy emberekre általában illik valamennyi jelző és jelzős szerkezet, de mindegyik kevés, és már a sokat használt hétköznapi formájában elégtelen is.

Ilyen nagy ember volt Kontra György is, aki most elhagyott bennünket. Régóta beteg volt, és már nem vett részt a nyilvános hétköznapokban, de szelleme mindenütt jelen volt, kapcsolatokon át és munkásságának kontextusában, amelyet barátai és tanítványai állandóan életben tartottak hivatkozásaikkal és alkalmazásaikkal. Nagyon sok embernek adott megerősítést, biztonságot inspirációt. *Morális etalon* volt, olyasfajta, mint régen a Párizsban őrzött platina méterrúd. Sugárzott, vonzott, fermentumként hatott, kovász volt – a metaforák sorát lehetne még elmondani róla úgy, hogy mindenhez történetek csokrát lehetne kötni.

Magam 1956-ban ismertem meg, gimnazistaként, egy tanárom (Muraközy Gyula) révén, aki érdeklődő tanítványait megismertette Karácsony Sándor professzor gondolataival. Ügyesen, tapintatosan, figyelemre serkentő módon tette, mert elkezdtem a Karácsony-köteteket keresni, és hamar kiderült, hogy azokat a könyvtárakból kiseperte a diktatúra korszaka, antikváriumokban tilalmi listán voltak, de a református egyház Abonyi utcai épületében, a „konventben" árulták a régről megmaradt és szinte őrzött példányokat. Amikor érdeklődtem iránt uk, szinte „lekádereztek", miért keresem éppen e köteteket, és ezeket elolvasva már szinte „karácsonyista" lettem (anélkül, hogy tanárom erre biztatott volna). A felkészülés révén derült fény a Karácsony-tanítványok kis körére, amelyben Kontra György volt az egyik szellemi vezető. Vele tanárom össze is ismertetett, és Kontra mély benyomást is tett rám, elsősorban szellemessége, gyors észjárása, pontos és pregnáns fogalmazásmódja révén.

Különös mellékszála a történetnek, hogy 1956 nyarán tőlük – tehát Muraközytől és Kontrától – hallottam Kerékgyártó Elemér disszertációjáról és készülő védéséről, és a tanítványok szándékáról. Általános vélemény volt, hogy a politikai olvadás időszakában már nem kellene hagyni, hogy a szokásos együgyű ideológiai ítéletek, kirekesztő címkék maradjanak Karácsony életművén is. A megrendelt koncepciójú disszertáció ugyanis azt a gyalázkodó kritikai stílust hozta, amelyet Engels *Anti-Dühring*je vagy Lenin *Materializmus és empiriokriticizmus*a terjesztett el, és amelyben minden mondatnak arra kell kifutnia, hogy a bírálat tárgya rémes ostobaság, fellazító szándékú tévtan, a történelmi fejlődés kerekét visszafordítani akaró reakció. A tudományos védésre készülő Kerékgyártónak pártfeladatként adták a burzsoának, nacionalistának,

kereszténynek kikiáltott (az ekkor már négy éve halott) Karácsony Sándor szemléletének, művének a megsemmisítését.

Az őszi, szeptember 10-én tartott kandidátusi védésre el is mentem. A politikai hátterű összefüggésrendszerből keveset értettem, meglepett a tömeg, amely akkora lett, hogy végül a Bölcsészkarról a Közgazdasági Egyetem nagy előadótermébe kellett átvonulni. Az egész vita feszült, indulatos légkört árasztott. Felfogtam, hogy a bírálóbizottság (többségük párthű munkásságáról tudtam) a nyilvánvalóan gyatra, prekoncepciós értekezés elfogadását akarja. A nyilvános vita hozzászólásai viszont teljesen megfordították a helyzetet, és ezt mindenekelőtt Kontra György fellépése érte el. Nyugodt hangnemben, de kitűnő szónoki eszközökkel szedte szét a disszertációt és mutatta ki annak torzításait és rágalmait. Ahogy emlékszem, a közel félórás beszéd alatt feszült csend volt, az elnök és egyes bizottsági tagok megpróbálkoztak a beszéd megszakításával, de ezt nem merték erőteljesen tenni, és így gesztusaik hatástalanok voltak. Kontra után szabadultak el az indulatok. Ekkor már sok személyeskedés is történt. Késő este lett, hazamentem, később tudtam meg, hogy a vita éjfélig tartott, és hogy a disszertációt végül nem fogadták el, vagyis nem sikerült Karácsonyt pellengérre állítani, ellenkezőleg, tanítványai ellenállhatatlan érvelése szinte rehabilitálta, magasba emelte a jeles tudós megtámadott életművét.

Később ezt a vitát „az ellenforradalom jelmezes főpróbájának" minősítették, és a megszólalók közül sokaknak lett kellemetlensége a pályáján. Ma már ez a vita eleven történelmi hagyomány, Bándy Sándor és Jancis Long – egy évekig Budapesten dolgozó amerikai pszichológus – gondosan összegyűjtötték az események hiteles információit a résztvevőktől. Kontra György később évtizedeken át nem beszélt erről az eseményről. Családja volt, előbb egyetemi tanszéken dolgozott, majd az Országos Pedagógiai Intézetbe, a nevelésügy pártirányított világába került, ahol a régi bűnök sokáig szolgáltak ürügyként, ha valakit félre akartak állítani. A rendszerváltozás után sem akart hős lenni, a nála megmaradt dokumentumok és az ő visszaemlékezései tették az eseményt egyáltalán feldolgozhatóvá.

A – mondhatnánk – kissé zajos védés egyszerű ügye az én szememben már akkor azért vált példamutatóvá, mert megjelölt egy utat, amelyen az elkötelezett értelmiségi akkor járhatott (esetleg járhatott volna). Ez az út a szakmai, erkölcsi igazság megfontolt,

megérlelt képviseletének keskeny útja volt, a megfelelő alkalmakat felhasználva. A Kerékgyártó-védés igazi „kairosz" (kegyelmi alkalom) volt, a Karácsony Sándor elleni támadás otrombasága még a gyávákat is felháborította, a láthatóan elbizonytalanodott rendszer bizonyos határig kénytelen volt tűrni a kritikát. Kontra György később írásaiban és nyilvános szerepléseiben is mindig igyekezett az ideológiai korlátok lazítására. Saját munkásságom idején az ő példájára gyakran gondoltam, amikor az ideológiai, politikai cselekvés kockázatos lehetőségeit kellett mérlegelnem. Persze, talán szerencsére, ilyen alkalom nekem nem adatott meg.

Ki volt végül is Kontra György? Az alcím fogalmában próbálom e kérdésre megadni a választ.

Mindenekelőtt pedagógus volt. Életrajzi megnyilvánulásaiból tudjuk, hogy apja kérdésére, mi akar lenni, azt a választ adta: orvos vagy pedagógus. Mindkettő lett. Elsőnek orvos, ahogy apja kívánta. De azután a pedagógiát is elvégezte, és valójában orvosként sohasem működött, néhány évig oktató és kutató volt az orvosegyetemen, biológiát, fejlődéstant tanított. Szenvedélye volt a korszerű biológia oktatása. Pályája kezdetén még a Liszenkó nevével fémjelzett, genetikatagadó biológiát kellett tanítani, amely szinte maga is ideológiai tárgy volt. Ebből a helyzetből nehéz volt korszerűsíteni a közép- és általános iskolai tanítást. Mégis, Kontrának sikerült a szakmai modernizáció. Évekig tartott a korszerű tankönyvek kiadása és a pedagógusok felzárkóztatása, a harc a biológia megfelelő tantervi helyéért. Kontra György ezt a munkát irányította. Írásainak többsége e témára vonatkozott. 1995-ben a 70. születésnapjára összeállított bibliográfiája 335 tételből állt, a közlemények nagy csoportja tárgyalta a biológiaoktatást.

Ám Kontra György „nem középiskolás fokon" fogta fel a saját küldetését. Tudta, hogy az egész közvéleményt kell megszólítani, és a biológiát a korszerű nevelés keretében kell értelmeznie, hiszen a biológia érinti a pedagógia alapkérdéseit, a gyermek életkori sajátosságait, viselkedési rendellenességeit és a normális–kóros határvidéket, a serdülés változásait, a tehetség problémáját stb. Említett irodalomjegyzékében így a legtöbb tétel az általános pedagógiai írások címszava alá került. Bizonyos lapokat szinte megtöltött folyamatosan megjelenő cikkeivel, így például a *Család és Iskola*, vagy a *Gyermekünk* című lapokat. Később állandó szerzője lett a *Természettudományok Tanítása* és A *Biológia Tanítása* című szaklapoknak.

A Török Sándor szerkesztette Család és Iskolában 1960–61-ben megjelent cikkeit a Gondolat Kiadó *A fejlődő gyermek (a gyermek testi fejlődése)* címen önálló kötetben is kiadta 1963-ban. A könyv nagy siker volt, talán azért, mert a gyermeki fejlődést a magyar irodalom – kiemelten a költészet – gyermekképein át, sok idézet segítségével mutatta be. A formailag is szépre sikeredett kis kötet írásai, sok újabbal kiegészítve, 1974-ben is megjelentek, *A gyermek egészséges fejlődése* című könyvében. *A fejlődő gyermek* című könyvéről annyi emberrel beszéltem annak idején, s oly sokszor vettem kézbe, hogy megkockáztatom: Kontra György emlékét szerintem e könyv ma is aktuális reprintje tehetné teljessé. Sajnos a mai tanítványok is alig emlékeznek erre a könyvre.

A szakcikkekből születtek *A biológiatanítás problémái 1950–1960* (1963) és a *Biológia és kommunikáció: A biológiatanítás problémái 1960–1970* című könyvei (1972). E könyvek világos és érthető szövegük és eszmei szabadságuk miatt váltak népszerűvé és hatékonnyá.

Kontra György a rádióban is tisztán, érdeklődést felkeltően beszélt, és néhány évig az új műfaj, a televízió egyik ismeretterjesztő szakértője lett. Nem tudom, miért maradt abba értékes szereplése, amelyben biológusként tárgyalt nevelési, fejlődési problémákat. Kitűnő előadó maradt élete alkonyáig, ha ő beszélt, a figyelmet mindig elevenen tartotta. Talán azért is ismerik kevéssé őt pedagógusként, mert szerepléseire is kevesen emlékeznek, és sokfelé publikált írásai (sokszor az Országos Pedagógiai Intézet rövid módszertani füzetei) szétszóródtak.

Tudós volt, és ebben a mivoltában sem kellően ismert, mert nemcsak szakmai közleményekkel jeleskedett, de képviselte a tudományos érvényt és színvonalat, elsősorban a biológia neveléstudományi színterein. Munkásságával elérte, hogy a biológia később mentesült az ideológiai befolyásoktól. Kontra György élete végéig követte tudományainak fejlődését, és kifejezésre juttatta a korszerű szemléletet, a kialakult tudományos álláspontokat.

Kontra György mindenekelőtt értékes ember volt. Amikor erről akarok szólni, akkor jönnek elő a megnevezés már említett nehézségei. A sztereotípiákat kerülendő találtam ki a *hites* jelzőt, mert talán elég régies ahhoz, hogy ne idézzen fel sablonokat. A *hites* jelentése közel van a *hitelesh*ez, amely most az én szaktudományaim révén a közbeszédben is elterjedt, és azt az állapotot vagy karaktert fejezi ki, akiben – Petőfit idézve – „…lelkem útja tetteimben egye-

nes, szavaimmal egy az érzet, célra jutni álbeszédet tétovázva nem keres...". A kommunikációelmélet szerint a hiteles ember nem verbális kommunikációja azonos azzal, amit szavai és cselekedetei kifejeznek, és az ilyen ember a másikra hatást gyakorol, mert hiteles. Az ilyen ember felkelti a másikban a rokonszenves érdeklődést, a megnyílás készségét, és az üzenetek befogadásának hajlandóságát. A segítő hivatásokban külön fejleszteni kell a hiteles kommunikációt. Szerencsére vannak önmagukban is hiteles – és ezáltal nagyon szeretetreméltó és nagy hatású – emberek, ők általában azonosak önmagukkal, érett identitás vezérli őket.

Kontra György ilyen volt, és ezért is vette körül tisztelők, tanítványok, barátok nagy hálózata. Nem volt hatásának feltétele a szoros kapcsolat. Aki őt ismerte, az felfigyelt minden szavára, megszólalásai úgy terjedtek, mint talán az írásbeliség előtt terjedhettek a dolgok a közösségekben, és sokáig éltek az emlékezetben. Magam is így voltam vele. Évtizedeken át nem láttam őt most már, de mindig tudtam róla, és fontos kérdésekben ismertem a véleményét különféle közvetítéseken át. Gondolatai azért is terjedtek, mert szellemesen, aforizmaszerűen fogalmazott, mesterien élt a humorral (de konstruktív módon is, mert annak éle mindig rosszra, hamisra és nem személyekre irányult).

Kontra György azért is lehetett hiteles ember, mert hitben is élt. Keresztyén hitben, de annak abban a formájában, amit Karácsony Sándor vallott, nemcsak – és nem is elsősorban – képviselte, hanem élte is a hitet. A vallási újraéledésben is részt vett, írt a vallásos folyóiratokba, nemcsak szerzője, sokáig szerkesztőbizottsági tagja is volt a *Confessio* című református lapnak, de írt és dolgozott katolikus fórumoknak is, és Karácsonyhoz hasonlóan az ökumené híve volt.

Karácsonnyal kapcsolatban is hűséges, „hites" maradt, egy pillanatig nem tért el Karácsony eszmerendszerétől, módszertanától, elsősorban a karácsonyi pedagógiától, de a társadalomfilozófiájától és társaslélektanától sem. Erre tudományos lelkülete is kötelezte, hiszen Karácsony a nevelés és a mindennapi élet empíriája nyomán, sajátos ismeretelmélet rendszerében alkotta meg természetes rendszerét, és ma már tudjuk, hogy az csak korának szűken értelmezett tudományos szabályaitól volt eltérő, a mai humán tudományokban már kodifikált és elhelyezhető az, amit ő alkotott. A világban, a közösségekben és társas kapcsolatokban élő és dol-

gozó Kontra György ezt tudta, és a maga tudományában, pedagógiai és népnevelő munkájában meg is valósította.

„Hites" volta világította meg emberségét, és ezért marad ő nekünk fénysugár, iránymutató csillag a folyton elhomályosuló égbolton, lelkiismereti őrpont, ösztönző és erősítő példakép.

Így kell tőle elbúcsúznunk, tudva, hogy velünk marad, mindazokkal, akik ismerhettük, és akiket szelleme megérintett.

BUDA BÉLA

KULTÚRA ÉS POLITIKA

L. Simon László: Versenyhátrány. A (kultúr)politika fogságában című könyve ürügyén

Vannak, akik szerint kultúrának és politikának semmi köze egymáshoz. És valóban, van-e, első megközelítésre, egymásnak ellentmondóbb két fogalom, mint kultúra és politika?

A kultúra az emberiség által létrehozott anyagi és szellemi termékek összessége, a művelődésnek valamely területe, illetve valamely korszakban valamely embercsoportnál, közösségnél való megnyilvánulása. A szó a latin *colo: művel, lakik, gondolkodik valamiről, gondját viseli, ellát, ápol, díszít, nemesít, kimővel, valamit gyakorol* igéből származik, az embernek a természettel való kapcsolatára utal: a természetet megművelem és karban tartom, hogy alkalmas legyen emberi szükségletek kielégítésére. Nemcsak a föld megművelésére, a mezőgazdaságra vonatkozik, a szó az istenek kultuszát is magában foglalja: ünnepet megül vagy megtart, tisztel, nagyra értékel, becsül, imád, szentnek tart, tehát megadja az isteneknek, ami nekik jár. Cicero használta először a szót a szellem, az értelem dolgaira, amikor *excolere animum*ról, a szellem műveléséről, tiszteletéről beszél, *cultura animi*ről. De Cicero *cultura animi*je nyomán kultúrán magatartást is értünk, az ember viszonyulási módját a világ dolgaihoz.

A kultúrát, miután a szó jelentése, amióta a latin nyelv tanítása kihalt a magyar iskolákból, elhomályosodott, szeretjük úgy elképzelni, mint spontán megnyilvánulást, önmagától tenyésző valamit, s a kultúra szó eredeti értelmében valóban termesztést, művelést,

tenyészetet jelöl. A rómaiak szerint a művészet ugyanolyan természetesen született meg, mint a mezők, ahol a mezőgazdasági termelés folyt. A kultúrát létrehozó alkotó tevékenységben valóban több az ihlet, az ösztönösség, mint a tudatosság.

A politika viszont a társadalom, az állam vezetésére, a hatalom megszerzésére és megtartására irányuló közösségi vagy egyéni tevékenység, illetve az ezzel kapcsolatos eszmék, elvek rendszere. A politikában nyoma sincs ösztönösségnek, spontaneitásnak: módszeres, tudatos tevékenységről van szó, stratégiáról, egy meghatározott cél elérése érdekében.

Ám ha megnézzük a politika szó eredetét, feloldódik a látszólagos ellentmondás politika és kultúra között. Élni az ember számára azt jelenti, hogy a hozzá hasonlók körében, vagyis a poliszban él. Az emberek közötti tér a világunk, ebben az emberek közötti térben folyik az élet, ebben a térben születik meg és zajlik az emberek tevékenysége a poliszért, a politika. S ezt az emberek közötti teret, a világunkat népesítjük be „emberi termékekkel", gondolatokkal, szellemi termékekkel és megnyilvánulásokkal, és „emberkéz készítette tárgyakkal", használati tárgyakkal és műalkotásokkal. Politika és kultúra tere egy és ugyanaz: az emberek közötti tér, a világunk.

Tágabb értelemben, a német filozófia nyomán, a kultúra meghatározás egy embercsoportra, egy közösségre jellemző életmód, erkölcsök, szokások, mentalitások, eljárások, gyakorlati tevékenységek összességére, mely egy adott társadalomban szellemi tevékenységek együttese. Hamvas Béla ezt így fogalmazza meg: „A kultúra feltételezi, hogy a társadalmi, a művészeti, a gazdasági élet vonásai között magas stílusegység él. Minden jelenség mögött ugyanaz a szellem áll, amely saját maga számára különös és egyszeri kifinomult életlehetőséget teremt", és ha felidézzük például Periklész korát vagy a középkori katedrálisokét, XIV. Lajos századát, vagy a 19. század utolsó éveinek Bécsét, a két világháború közötti, Trianonban kivérzett Magyarország szellemi teljesítményét, mely akár tagadjuk, akár nem, mindmáig kihat, a kor jelenségei mögött nem lehet nem látni a stílusegységet, ugyanazon szellemet.

A művész hiteles létrehozója mindazon tárgyaknak, amelyeket egy civilizáció mint az őt éltető szellem lényegét és tanúságtételét felmutatja és átörökíti. A történelem tanúsága szerint a társadalom

akarja a kultúrát, a kultúra dolgait, legyen az műtárgy (műalkotás), kulturális termék, intézmény; használja vagy visszaél velük, becsüli, tiszteletben tartja, érvényre juttatja vagy megfosztja értékeitől, de mindenképpen igényt formál rájuk és semmiképpen nem „fogyasztja".

A világ úgynevezett modernizálódásával, a technika fejlődésével egyre több a szabad idő, amit ki kell valamivel tölteni. Az életkörülmények javulása, az életszínvonal emelkedése, az információhoz való könnyű hozzáférés, a társadalmi különbségek nivellálódása láttán elméletben elmondható, hogy bárki, aki akar, hozzájuthat a kultúrához. De igaz ez? Az elmúlt századokban a társadalom akarta és igényelte a kultúrát. Mindenki tudta, hogy a kultúra érték, és még az is tiszteletben tartotta, aki nem élt termékeivel. A 20. század második felének tömegtársadalma azonban már nem kultúrát akar, hanem szabadidőt, a szabadidő-ipar nyújtotta árucikkeket úgy akarja fogyasztani, mint bármely más fogyasztási cikket, azonnali kielégülésre vágyik. A szabadidő eltöltéséhez szükséges termékek nem elengedhetetlen tényezői a társadalom életfolyamatának, mint például az élelem, szellemi fejlődésünket nem szolgálják. Arra szolgálnak, hogy eltöltsük az időt. A szórakoztató tömegtársadalom nem kultúrát akar, hanem szórakoztató szabadidőt, s ezt az igényét elégíti ki napjainkban a szórakoztató iparággá züllött rádió és televízió, a látszólag könyvszerű tárgyakat megjelentető könyvgyártó ipar, a gondolatot vagy értéket még véletlenül sem közvetítő sajtótermékek áradata. A népművészet műfajai, s az a falusi, paraszti élet, ahol tenyészett, kimúlóban; új formák tűntek fel; a képregény, a rock, a punk, a klipek új kulturális jelenségeket hoztak létre, vannak sztárjaik, prófétáik, sajtójuk, mi több, miniszterük is akadt.

A tömegtársadalom fő problémája és veszélye az, hogy mivel, lényegét tekintve, fogyasztók társadalma, a szabadidő nem arra szolgál, hogy az egyén művelődjön, tágítsa a látókörét, tanuljon, hogy magasabb társadalmi pozícióra törekedjen, vagy arra, hogy többet tudjon meg a világról, hanem hogy egyre többet fogyasszon, egyre gyorsabb kielégülést szerezzen, egyre többet szórakozzon. Nincs semmiféle stílusegység a társadalom, a művészet, a gazdasági élet jelenségei között. Hiába keressük a szellemet. Az élet lényege elsikkad. Az értékek áthelyeződnek vagy meg sem fogalmazódnak. A fogyasztói társadalom és terméke, a fogyasztóvá

züllesztett egyén nem képes magára venni a világ gondját, a létezés nem érdekli, csak biológiai, önző szinten, nem akarja és nem is tudja megkülönböztetni a látszatot a lényegtől, hiszen minden a tálaláson múlik, a reklámon. A kultúra a közösséget egy kulturális örökséghez is kapcsolja, egy hierarchiába rendeződő értékegyütteshez. A fogyasztót viszont nem érdekli a tegnap, nem érdekli a múlt; a pillanat, a jelen kínálta szórakoztató termék, az idő eltöltése, a kielégülés érdekli.

Hogyan viszonyul a politika a kultúrához? A reneszánsz óta ismerjük a mecénást, a bőkezű művészetpártolót, de ugyanebben az időben az uralkodók, az államok is felismerték, hogy szerepük van a kultúra életében.

A politika és a kultúra ugyanabban a térben, az emberek közötti térben, világunkban kap játékteret. Ha az állam a kultúrát ápolja, fejleszti (vagy mint a Kádár-diktatúrában: támogatja, tűri vagy tiltja), vagy ha nem avatkozik bele, csak éppen vegetálásra ítéli, veszni hagyja: ez kultúrpolitika.

1959-ben Franciaországban létrehozták a Ministère des Affaires Culturelles-t, a Kulturális Ügyek Minisztériumát, mert mint ahogy minisztériuma van a belügynek vagy a külügynek, a kultúra is ügy. A klasszikus műveltségű De Gaulle, aki íróként kitűnő stiliszta és elismert szónok volt, sokszor felelevenítette, hogy az „ellenállás, azaz a nemzeti reménység" a legsötétebb óráiban, két, megrendíthetetlen dologba kapaszkodott: a kardja markolatába és a franciaságba. A tábornok, amikor hatalomra került, úgy vélte, hogy minden alkotónak, minden művésznek, a szellem minden emberének, bármilyen legyen is politikai elkötelezettsége, joga van rá, hogy az állam elismerje, és ha kell, támogassa. A kultúra tehát minden fenntartás nélküli, korlátlan és nyilvános tiszteletre tarthatott igényt, ha ez Franciaország nagyságát szolgálta.

A kiváló író, André Malraux, az új minisztérium feje a kultúra fejlesztését egyfajta evangelizációnak tekintette, valamiféle „változtasd meg élted"-nek. A sorban létesülő kultúrházakat templomnak álmodta, a népművelőket térítő atyáknak. A hetvenes években aztán a francia baloldal, '68 romboló szellemében, megkérdőjelezte az alkotás fogalmát, lerombolt minden értékhierarchiát, minden „kulturális" volt a szemükben, a legelemibb emberi megnyilvánulás is: szobortalapzatokat állítottak ki, amelyekre bárki felállhatott,

és ezáltal „műalkotássá" vált, amatőr zenekar, a gasztronómia, képregény, bárgyú televíziós sorozat kultúrának lett kikiáltva, ugyanazon a rangon, mint egy Wagner-opera vagy egy Shakespeare-tragédia. A kultúra „templomai" elnéptelenedtek, a tömegek inkább a televíziójuk előtt üldögéltek, és bámulták, amit kultúra címén felkínáltak nekik.

A nyolcvanas években Mitterrand, a baloldali politikus inkább humanista volt, mint szocialista. Közismert volt kulturáltsága, klasszikus és keresztény műveltsége; érdekelte a történelem, s ez a jobboldali De Gaulle-lal rokonította. Ő is szerette és kereste a szellem embereinek, művészeknek, íróknak, alkotó értelmiségieknek a társaságát. Aki járt Franciaországban, akár Párizsban, akár vidéken, mind a mai napig pezsgő szellemi és kulturális élettel találkozik: mert a francia politikusok, akár jobboldaliak, akár baloldaliak, nem felejtették el a kultúra szó eredeti jelentését: gondját viselni, gondolkodni valamiről, ellátni, ápolni, nemesíteni, átörökíteni, tiszteletben tartani.

Magyarországon olyan sajátságos helyzet alakult ki az elmúlt években, ami szükségessé teszi, hogy alapvető fogalmakat és feladatokat tisztázzunk, még mielőtt végképp a feledés szemétdombjára kerülnek. Évek óta halljuk, hogy az állam ne avatkozzon be a kultúra életébe, nincs értelme kulturális minisztériumot, netán a nemzeti örökség minisztériumát fenntartani (és meg is szüntetik). Ha bárki tudni szeretné, mi folyt az elmúlt években és mi folyik jelenleg kulturális életünkben, hogyan viszonyul a hatalom a kultúrához, feltétlenül olvassa el L. Simon László könyvét. A könyv címe megadja az alaphangot: *Versenyhátrány.* Alcíme: *A (kultúr)politika fogságában* a szomorú jelen. L. Simon László feldolgozta az elmúlt öt év kultúrpolitikai megnyilvánulásait, s hogy mennyire nem választható el politika (ideológia) és kultúra, arról meggyőznek alapos, dokumentált tanulmányai. A felvázolt kép lehangoló. L. Simon László nemcsak szűkebb területét, az irodalmat, a folyóirat- és a könyvkiadást, az írószervezetek körüli botrányos manipulációkat vette számba, hanem a kulturális élet minden szféráját áttekinti, alaposan, gazdagon dokumentálva: az építészetet, a múzeumok, a könyvtárak, levéltárak, művelődési központok világát, a színházak, a zenekarok, az Operaház helyzetét. „Düledező bástyák": L. Simon László képe érzékletes és elszomorító. Szerencsére rövid életű volt Bozóki András randalírozása (tevékenységére

nincs jobb szó), mely arra irányult, hogy a „kultúra öröm és élvezet, zaklatottság és megnyugvás" legyen, aki újra akarta értelmezni magyarságunkat, miközben százmilliókat szórt el a Nagy Könyv elnevezésű blöffre, amiről soha nem tudtuk meg, hány új olvasót szerzett, s a végeredmény azt erősítette meg bennünk, amit eddig is tudtunk: az iskolákban a magyartanárok java még mindig hivatása magaslatán áll és elolvastatja a magyar irodalom olyan gyöngyszemeit, mint *Az egri csillagok* vagy *A Pál utcai fiúk*. Újabb százmilliókat szórt el dilettáns zenekarokra, miközben a szellemi élet valódi műhelyei, a folyóiratok sorvadásnak indultak a krónikus pénzhiány miatt. Bozóki, miközben Nyugat-Európában negyven éve megbukott balliberális módszereket honosított meg, az európaiságot is újra akarta értelmezni, de szerencsére erre már nem jutott ideje.

A Gyurcsány-kormány „kultúrpolitikájára" mi sem jellemzőbb, mint Hiller István póttevékenysége, aki hónapokig azt magyarázgatta a sajtóban, hogy ő nem *kultuszminiszter,* nem *kultúrminiszter,* hanem kulturális miniszter, és igaz, ami igaz, tevékenységében nyomát sem látjuk a kultúra kultuszának. Hogy kultúra és politika elválaszthatatlan, arról magunk is meggyőződhettünk az elmúlt években. Amikor a politikában nincs rendező elv, nincs szellem, hiányzik az állampolgárok, a poliszban élők tisztelete, jogelvonás folyik, a megosztottság, a manipuláció, a hatalommegtartás taktikái uralkodnak, a kultúra sem tud élni, lezüllik, sorvadásnak indul. Kultúra helyett kultúrapótlékot kínálnak a fogyasztóvá züllesztett embereknek. Az elmúlt években a kultúra tudatos lebontása, kultúradekonstrukció folyt. Ma rosszabb a helyzet: tudatosságnak már nyoma sincs. Ugyanaz a meggondolatlan ötletkavalkád, ígérgetés, hazudozás, hangzatos szövegekkel való kábítás, kapkodás, oktalan pénzszórás, gátlástalan kivételezés tapasztalható a kulturális életben, mint a politikában. Nyoma sincs tiszteletnek, értéktudatnak. A kulturális életet átható és felvirágoztató szellemiséget, világos stratégiát, s az ehhez szükséges pénzt hiába keressük.

Pedig volna példa rá, hogyan lehet látszólag reménytelen helyzetekből kilábalni, szívósan, eltökélten hogyan kell építkezni. Klebelsberg Kunó, a nagy elől több volt, mint oktatással foglalkozó, a magyar iskolaügyet mindmáig hatóan megszervező politikus: kultuszminiszter volt, a kultúra szó szellemiségre vonatkozó értelmében. Egy olyan kultúraellenes, a pénz mindenhatóságát hir-

dető, a szellemet tagadó közegben, mint amilyenben napjaink Magyarországán élünk, igazabb, mint valaha, hogy a kultúráról való gondolkozás, a kultúra művelése, megóvása, tiszteletben tartása és átmentése jövőnk központi eleme kell hogy legyen. Klebelsberg Kunó felvetése (ez L. Simon László könyvének mottója) ma aktuálisabb, mint valaha: „Ma, amikor kezünk annyi téren meg van kötve, a szellem régióiban ellenben korlátlanul cselekedhetünk, éppen a nagy kulturális erőfeszítéseknek van most itt az ideje." A szellemi és kulturális erőfeszítésekhez azonban *akarat, politikai akarat* is kell. Az idő azért is sürget, mert a tömegtársadalommá alakuló magyar társadalom hivatalos „kulturális" munkásai szemlátomást belenyugodtak, hogy a tömegtársadalom nem gondolkozni, hanem szórakozni, kielégülni akar, kiszolgálják az igénytelenséget (hányszor hallottuk értelmiségi szájból a sunyi mondatot: „Erre van igény!" – mintha nem tudnánk, hogy igényt csak igényt támasztva lehet teremteni!), és különben is olyan jópofák utcáinkon a színes műanyag tehenek, és Majka vagy Terézanyu is érthetőbb, mint Thomas Mann vagy Németh László.

K. FÁZSY ANIKÓ

VÉGRE VALAMI JÓ – AZ OPERAHÁZ BEMUTATÓI

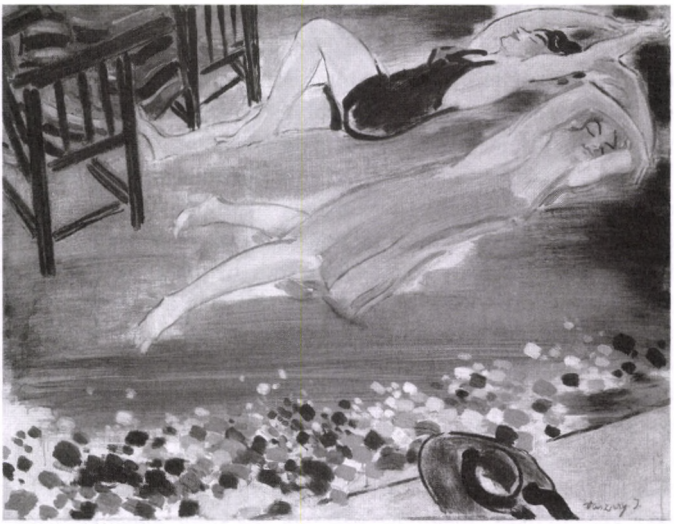
Korántsem állíthatom, hogy lendületesen indult az idei színi évad. Lassan, nehézkesen, középszerű repertoárral, szellemi izgalom nélkül. Leginkább talán épp az évek óta krízisben fuldokló Operaház tett ki magáért. Bemutatták Sztravinszkij három egyfelvonásosát, Verditől *A végzet hatalmát*, s amikor e sorokat írom, épp a hétvégi Richard Strauss-premierre készülnek. A várakozások szerint ez lesz az idei évad szenzációja, nemcsak annak okán, hogy 30 éve nem szerepel a repertoáron, hanem mert rendezője, Kovalik Balázs évek óta foglalkozik a művel, készül az előadásra, s az ő személye, többszörösen igazolt rendkívüli tehetsége garancia a minőségre. Nem szólva a két, világhírű női főszereplőről: Agnes Baltsáról (Klütaimnesztra) és az amerikai szoprán Secundéról (Elektra), akik megannyi, más-más külhoni színrevitelben már énekelték a szerepeket. Látatlanul is merem ajánlani.

K. Metz Katalin

Vidnyánszky Attila párhuzamosan próbálta, és egy hét különbséggel mutatta be a Sztravinszkij-egyfelvonásosokat és *A végzet hatalmát*. Nem kevés bátorság kellett hozzá. Talán ez is indokolja, hogy a három Sztravinszkij, *A róka*, a *Mavra* és *A katona története* nem hasonlítható korábbi, átütő erejű színreviteleihez. Úgy fűzte egyetlen keretbe a három különálló egyfelvonásos művet, hogy azok majdhogynem „kiütötték egymást". Sem hangulat, sem téma, sem stílus dolgában nem hozhatók közös nevezőre. Előbbi kettő (okkal) inkább paródiajelleget kapott, az utolsó, legsikerültebb vízió, tragikus hangvételben fogant. Nem feltétlenül szerencsés ötlet az azonos színpadkép, és *A katona történetében* szereplő ördög jelenléte a három egyfelvonásosban. A három mű nem azonos súlyú, témájuk sem hasonló, ezért erőltetett az ördög végigvitele az előadáson.

A róka (1916) cselekménye a legtájékozottabb nézők számára is követhetetlen, nem tudni, mi végre kakaskodik a ketrec tetején duzzadó begyével a kakas, miért zsibonganak és illegetik-billegetik magukat az asszony-szabású tyúkok, és a többi. Az orosz állatmeséből írt „énekelt és táncolt burleszk" színpadra fogalmazása kaotikus. A nagy hemzsegés, látványos-tarka ribillió mögött nem érezni, mit akart ezzel a – zenéjében szellemes – egyfelvonásossal Sztravinszkij. A *Mavra* (1922) című, egyfelvonásos opera buffa szintén az orosz folklórban fogant, egyfajta falusi romantika paródia, s egyúttal a 19. századi komikus opera szatírája. Két hálás női szerepet kínál: a szerelmes Parasáét és anyjáét. A szerelméhez álruhás cselédlánynak elszegődő huszár, Vaszilij borotválkozás közben lelepleződik, és odahagyva a lányt, menekülnie kell. Sajnos ez az ironikus darab sem ihlette meg különösebben a rendezőt, mert színpadra állítása hasonlóan zavaros. Talán jobb lett volna e két művet balett formájában előadni, ahogyan az ősbemutatón Gyagilev együttese, akiknek eredetileg komponálta a zeneszerző, tette.

Magáénak érezte viszont Vidnyánszky *A katona történetét* (1918). Az Ördög itt (szereplőként) a helyén van, érezni a paraszti Faust-történet darabos filozofikumát is, és a látvány nem fordul valamiféle öncélú vásáriságba. A népmesei fekete humor és tragikus-szatirikus bölcsesség viszont benne van. A Katona, aki eladja egyetlen kincsét, hegedűjét (magyarán a lelkét) az Ördögnek, de azok a javak, amiket cserbe kap érte, nem teszik teljesebbé az életét, mint a goethei Faustét, hanem épp elfecsérlik azt. A darab ko-

PARKBAN FEKVŐ NŐK, *1930-as évek második fele*
Magyar Nemzeti Galéria

reográfiája (a mű nem opera, nincs is benne énekszóló) ezúttal a mű lényegét, a könnyen megtéveszthető kisember kálváriáját jeleníti meg. A Kovács János vezényelte operaházi zenekar is itt nő föl feladata magaslatára.

Megrendítő, katartikus előadást produkált Vidnyánszky Attila *A végzet hatalmá*ból. Verdi zeneileg lenyűgöző operája cselekményét tekintve meglehetősen egyenetlen, tele a műfajra valló, ordító valószínűtlenségek garmadájával, így egyáltalán nem könnyű kiemelni belőle az igazi mondandót. A rendező szerencsés kézzel nyúl a műhöz, a lélek bugyrai tárulnak föl a Magyar Állami Operaház színpadán. Kevés a mozgás: a rendező a lényegre csupaszítja a drámát, a szereplőknek majdhogynem befelé kell fordulniuk, önnön lelkükbe kell mélyedniük. Ezúttal a történet is követhető, bátran húztak az operából, így próbálva kijavítani a cselekmény dramaturgiai megoldatlanságát.

Vidnyánszky Attila rendezéseinek fő jellemzője mindig is a tömeg plasztikus és dinamikus mozgatása, megjelenítése volt;

ezúttal is a társadalmi atmoszféra, esetenként, az adott történelmi háttér freskószerű fölfestése volt a szándéka. Egyik-másik képben azonban szűkítette a rendező tömegkoreográfiai lehetőségeit az alig félkör alakban nyitott, nagyobbrészt zárt, henger alakú, kupolával fedett fémépítmény a színpad közepén. A börtönszerűen rideg-merev fémkarám vélhetőleg a történelmen és az egyéni sorsokon kívül (vagy belül?) fekve, örök-sivár állandóság, a végzet szimbolikus (zárt) térsége, legfönnebb a sorsúton keresztezni, rajta átvágni lehet (díszlet-jelmez: Alekszandr Belozub). A magánjeleneteket a rendező többnyire a hengeren kívül helyezte, a kocsmai, kolostori, háborús tömeget pedig beléje, első alkalommal egyenesen a „karámba" szuszakolta, s ennélfogva az egymástól mozdulni alig képes statisztéria mesterkélt zsánerképet adott, lefokozván a zeneileg oly színes forgatagot.

Az opera drámáját az énekeseknek, kivált a főszereplőknek remek teljesítménye határozza meg. Vidnyánszky az ő egymáshoz való viszonyukra, megnyilatkozásaik lélektani alátámasztására összpontosított, puritán eszközök használatára intve őket. A karmester Kesselyák Gergely vezényletével pedig az érzelmi töltés, a viharzó dráma, a tragikus kifejlet, a végzetszerűség zenei megidézése lenyűgöző zenei formát öltött.

A főszereplők közül Bazsinka Zsuzsa szférikus, éteri Leonorája és Kiss B. Atilla lírai fogantatású Alvarója vonta magára a figyelmet. Bazsinka az első (bemutató lázában még izgatott) jelenet után, Alvaróval való, végzetes találkozásakor már teljes hangi-lélektani fegyverzetben állt a drámai magaslaton, s a továbbiakban egyre mélyebb szenvedésből éterivé sejlő Leonoraként láttuk viszont. Imádsága, a *Madre pietosa Vergine*, a IV. felvonásban meg a *Pace, pace mio Dio*... ária a lélek és a hangi megformálás tiszta forrásából fakadt. Kiss B. Atilla a szenvedés lírájában érezte magát otthon, kevésbé sütött belőle a félvér Alvaro szenvedélye. A bosszút szomjazó Don Carlosszal való párbajjelenetében már fölizzott benne az igazi drámaiság. Az utolsó felvonás Leonorájával megrázó kettősben magasztosulnak föl, mintha – megannyi megpróbáltatás után – mindketten a nyugalmat ígérő, vágyott mennyországba emelkednének.

Metz Katalin

X07
X322

A KATOLIKUS SAJTÓ ÉS A RENDSZERVÁLTÁS

„A háború végén – írta Mindszenty József *Emlékirataiban* – az egyháznak új lapengedélyért kellett folyamodnia. Az engedély megadása a Vörös Hadsereg főparancsnokától függött, aki csupán két katolikus hetilap s egy havi folyóirat megjelenéséhez járult hozzá... Később cenzúrát is alkalmaztak. A sokféle akadályoztatás egyetlen célt szolgált: az egyházat minél előbb kikapcsolni a közvéleményt formáló tényezők sorából." A bíboros 1974-ben megfogalmazott helyzetértékelése rendkívül pontos volt, az Emlékiratok papírra vetése után még tizenöt évig változatlan körülményeket kényszerített a hatalom a magyar társadalomra. Az egyházi sajtó kérdése ugyanis nem csupán egy szervezet tagjainak belügye, hiszen e sajtó fontos szerepet tölthet be a kívülállók megszólításában is. A negyven évig tartó erőszakos korlátozás végül nem csupán e korszakra volt meghatározó; hatása még napjainkban is jól érzékelhető.

Az 1945-ig, de legkésőbb 1950-ig létezett magyar egyházi sajtó rendkívül sokszínű volt; az országos terjesztésű lapok mellett a szerzetesrendek és az egyházmegyék, az oktatási és szociális intézmények is kiadtak újságokat, de nagyon sok plébánia is rendelkezett önálló, több-kevesebb rendszerességgel megjelenő lappal. A sajtóbibliográfia adatai szerint a 20. században csaknem ezerféle katolikus periodika jelent meg. A kor egyetlen sugárzott médiumában, a rádióban helyet kaptak az egyházi események, korszerű evangelizálási újdonságként több rádiós prédikációsorozat is létezett. Hasonlóan gazdag volt a református és evangélikus sajtó, és 1945 után újjáéledtek a zsidó sajtótermékek is. Mindez áttekinthetetlen volt a hatalom irányítói számára, így még ha nem létezett volna is a Mindszenty által megállapított, az egyházak társadalmi befolyásának megtörésére irányuló mögöttes szándék, akkor sem engedélyezték volna e gazdag és sokszínű sajtó megjelenését, hiszen az apparátus nem volt elégséges a puszta ellenőrzésre sem. A katolikus egyház számára engedélyezett két hetilap, az *Új Ember* és a *Kereszt*, amely 1956 után *Katolikus Szó* néven indult újra, egyaránt szoros cenzori ellenőrzés alatt állt, akárcsak a *Vigilia*, legföljebb az ellenőrzés módja és szigorúsága volt különböző. A *Kereszt*, illetve a *Katolikus Szó* a békepapi mozgalom lapja volt, így a fennálló

K: Fáy Zoltán

diktatúra iránti nagyobb lojalitása valamennyi számban sokkal határozottabban volt tetten érhető. Ugyanakkor a lelkiségi írások nem próbálkoztak rafinált módon elbizonytalanítani a hívőket, mint ahogyan óvakodtak a Rómával való nyílt szembefordulástól is.

Az állami ellenőrzés mindvégig megmaradt, legföljebb a módszer változott valamelyest: az *Új Ember* és a *Vigilia* számait például közvetlenül a nyomdába adás előtt, már betördelt állapotban ellenőrizték, így a szerzők és szerkesztők rendkívül erős belső cenzúrával készítették az egyes számokat, hogy a cenzorok minél kevesebb kivetnivalót találjanak, tehát ne legyen alkalmuk a szám megjelenésének megakadályozására.

Az ellenőrzésben fontos szerepe volt az Állami Egyházügyi Hivatalnak, és a napvilágra kerülő ügynökakták alapján valószínűsíthető, hogy a szerkesztőségekben nem kevés beépített ember is dolgozott, akik adott esetben egymásról is jelentéseket készítettek. Az a puszta tény azonban, hogy ezek a sajtótermékek egyáltalán megjelentek – sokszor igen magas színvonalú írásokkal –, azt is mutatja, hogy a kényszerű titkosszolgálati beépítettség olyan áldozat volt, melyet sokan az egyházi sajtó fenntartásának érdekében hoztak meg.

A hivatalosan létezett egyházi kiadványok mellett még a diktatúra legsötétebb időszakaiban is készültek illegális egyházi szamizdatok. Ezek társadalmi hatása a terjesztési nehézségek miatt lényegesen csekélyebb volt, összegyűjtésük, feltárásuk azonban elengedhetetlenül fontos lenne a korszak pontosabb megismeréséhez. Az egyházi szamizdatok komoly és valóságos veszélyt jelentettek a történelmi egyházak működésére nézve, és e fegyvert nemegyszer fel is használta a hatalom. Igen jellemző az *Új Forrás* címmel összeállított szamizdat története, melyet egyenesen az ÁEH készített konspirációs szándékkal, s adott át a püspöki karnak annak igazolására, hogy a katolikus egyház nem tartja be a fennálló törvényeket. A gyűjteményt azután az *Új Ember* terjedelmes írásban ítélte el.

A rendszerváltás meglehetősen készületlenül érte a történelmi egyházakat, és ez jól látható a nyilvánosság visszaszerzésének vontatottságában. Részint megfélemlítettségből, gyávaságból, bizonytalanságból nem tudtak élni a megnyíló lehetőségekkel, s a váratlanul támadt piaci versenyben történő lemaradást később is csak részben sikerült pótolni.

E késlekedés igen súlyos következményekkel járt, bár azon törekvések, amelyek üzleti vagy megtévesztési szándékkal piacot akartak szerezni a történelmi egyházaktól, a könyvkiadással szemben a folyóiratok terén nem járt sikerrel. Az egyik ilyen, széles körben kevéssé ismert, 1989-es próbálkozás Szente Pál főszerkesztő nevéhez fűződik. A néhány számot megért lap neve a *Hit és Erkölcs* szigorú címet viselte, majd átalakult, és 1991-től az Isten országa néven folytatta tevékenységét. A kiadó piacszerzési szándékát talán jól érzékelteti a főszerkesztő sokrétű érdeklődése: a Magyar Nemzeti Bibliográfia szerint huszonhat lap létrejöttében játszott szerepet a rendszerváltás éveiben, így valamennyi felsorolása és jellemzése adott keretek között nem lehetséges, néhányat azonban érdemes megemlíteni. Az *Apolló* és a *Sapphó*, valamint a *Play Eros* néven megjelent lapjai a szexualitás témakörében igyekezett kielégíteni az olvasói érdeklődést, míg az *Elixir füzetek* az ezotéria iránt érdeklődőket látta el olvasmánnyal. A *Morbidia* és a *Véres füzetek* viszont a horrort kedvelők számára készült. E kiadványok többnyire csupán néhány alkalommal jelentek meg.

A történelmi egyházak, s ezek közül a legnagyobb, a katolikus egyház késlekedése és a sokszor valóban ügyetlen, szervezetlen, színvonaltalan alulról szerveződő újságalapítási próbálkozások nyomán megindult ellehetetlenítési kísérlet nemcsak ehhez hasonló vállalkozásoknak engedett valamelyest teret, hanem jelentősen megnehezítette az értelmes társadalmi párbeszédet, az egyre szélesebb leszakadó rétegek megszólítását, és ezáltal saját célkitűzésük, az evangelizáció elé gördített akadályt.

Hasonló a helyzet az önálló katolikus rádióadók felállása terén. A regionális sugárzású egri Szent István Rádió 2000. augusztus 20-án kezdte meg működését (a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia 1997 végén döntött a rádió felállításáról!), 2004 májusában indult a Magyar Katolikus Rádió; a magyar Mária Rádió 2006-ban, tehát több évvel az 1996-os médiatörvény megszületése után. Ennek a késlekedésnek számtalan külső oka is volt, melyek közül a legbeszédesebb az ORTT baloldali delegáltjainak elutasító döntése az MKPK frekvenciaigénylésére.

A világháló nagyon sokrétűen szolgálja az információközvetítés igényeit, és e téren, talán a sokféle egyéni, minden adminisztrációt mellőző kezdeményezés hatására gyorsabban történtek lépések a történelmi egyházak részéről. Ugyanakkor a világhálón

megjelenő egyházi lapok képtelenek kitörni saját szűk felhasználói rétegükből, néhány igen ritka példától eltekintve szinte zárt levelezőlistaként működnek.

Pedig az ezredforduló utáni években az egyházi kommunikáció sokféle célt ellátó (belső dialógus, kívülállók megszólítása, kulturális értékek közvetítése, evangelizáció) és hatékony működésének a záloga a világhálón való minél relevánsabb megjelenés lesz. Hogy ez mennyiben sikerül, a következő néhány esztendő kérdése lesz.

FÁY ZOLTÁN

VASZARY JÁNOS FESTŐMŰVÉSZ (1867–1939) GYŰJTEMÉNYES KIÁLLÍTÁSA

„...mint egy árbockosárba felküldött őrszem..."

Vaszary János különösen gazdag, műfajában és stílusában rendkívül változatos életművén a 19. és a 20. század számos stílusáramlata nyomot hagyott. Munkássága kapcsán a címben idézett lírai hasonlatot Perneczky Géza művészettörténész fogalmazta meg október 18-án elhangzott kiállítási megnyitóbeszédében.[1] A festő sokszínű pályáját a ki nem hunyó kísérletezőkedv és a szakadatlan újrakezdés jellemezte. Az európai progresszív képzőművészeti mozgalmak asszimilálását és közvetítését mind alkotóként, mind pedagógusként, mind páratlanul tájékozott művészeti íróként vállalta és képviselte.

A Magyar Nemzeti Galéria a jeles festői munkásságokat feltáró sorozatának újabb állomásaként, Szinyei Merse Pál, Rippl-Rónai József, Székely Bertalan és Mednyánszky László oeuvre-kiállítását követően most Vaszary János műveit tárja a közönség elé.

A művész legutolsó, 1961-es gyűjteményes kiállítása óta 46 év telt el. Generációk nőttek úgy fel, hogy Vaszary egy-egy festményével csak a Nemzeti Galéria 20. századi állandó kiállításán, tematikus tárlatokon vagy a műkereskedő galériák aukciós bemutatóin találkozhattak. Sokrétű tehát a múzeum feladata, amikor a gyűjteményi raktárakban vagy a lakások falain szunnyadó életmű

legteljesebb feltárására vállalkozik, és nem kicsi a felelőssége sem az életmű hiteles bemutatását illetően.

A többéves előkészítői munka során feltérképezésre került a hazai, valamint a külföldi köz- és magángyűjteményekben fellelhető Vaszary-alkotások java. A 375 műtárgyat – 202 olajfestményt, 117 grafikát, 56 iparművészeti tárgyat – felvonultató kiállításra 107 mű magángyűjteményből, 55 köz- és egyházi gyűjteményből, 2 festmény pedig külföldi múzeumból érkezett. A Magyar Nemzeti Galéria abban a szerencsés helyzetben van, hogy páratlanul gazdag válogatással rendelkezik, a múzeum tulajdonában lévő Vaszary-hagyatékból most 211 művet tár a nyilvánosság elé.

A kiállítási anyag összeállításakor fontos szempont volt, hogy a művész markánsan eltérő stiláris korszakai jelentőségüknek megfelelő hangsúllyal kapjanak helyet. A gyűjtők körében oly kedvelt alkotásoknál, a művész utolsó nagy festői periódusában született képeknél a bőség zavarával kellett küzdenünk. Ugyanakkor, figyelembe véve természetesen ezen időszakok mennyiségben is jelentősen eltérő termését, Vaszary János 1910 előtti naturalista és szimbolista periódusából jóval kevesebb műtárgy állt rendelkezésre. A magángyűjteményi anyag felkutatása nehezebb helyzet elé állította a kiállítás mai rendezőit, mint 1961-ben elődjüket, Haulisch Lenkét. A művek fellelhetőségét illetően annak idején a kurátor segítségére volt Révész István is, a művész mecénása, gyűjtője, barátja és hagyatékának gondozója. Napjainkra a háború előtti jelentős magángyűjtemények remekművei szétszóródtak, ugyancsak megszűnt az 1950–60-as években formálódott kiemelkedő kollekciók egy része is. Jó néhány ismert alkotásnak nyoma veszett, és idővel kikerült a művészettörténész szakma látóköréből. A Magyar Nemzeti Galéria a védett műtárgyak felkutatása mellett, részben a magángyűjtőkkel kialakított jó együttműködésre építve, részben pedig a műkereskedelmi galériák segítségével próbált eljutni egy-egy fontos opuszhoz. A munkát nehezítette, hogy néhány tulajdonos elzárkózott attól, hogy kapcsolatba kerüljön az intézménnyel, ugyanakkor szembesülni kellett egy újfajta gyűjtői magatartással is, mely elsősorban értékfelhalmozásnak, befektetésnek tekinti a műtárgyat, és híján van a művész szellemi, alkotói hagyatékával szembeni alázatnak.

A festő életében megjelent publikációk és kiállítási katalógusok reprodukciói alapján több mint két tucat olyan lappangó, külföld-

re került vagy esetleg megsemmisült Vaszary-mű létezéséről volt tudomásunk, melyek kiemelkedő kvalitásuk révén űrt hagyhattak volna maguk után a tárlaton. 2006-ban az *Art Magazin*ban, illetve a Nemzeti Galéria honlapján megjelentettük e művek fotóit és adatait, bízva abban, hogy a felhívást követően némelyiknek nyomára akadhatunk.[2] E közzétételnek köszönhetően került vissza például jogos tulajdonosához a tatai Kuny Domokos Múzeumból ellopott *Pihenés* (1903) című festmény és bukkant fel két héttel a kiállítás megnyitója előtt a művész korai időszakának egyik remekműve, a *Nők tükörrel* (1901) is.

Vaszary János kiállítása időrendben haladva mutatja be a művész munkásságát. Az életút stiláris szakaszai és kiemelkedő csomópontjai követik egymást a pályakezdéstől egészen az utolsó képig. A legkorábbi alkotás a 13 éves gimnazista diák *Interieur festőállvánnyal, székkel, asztallal és palettával* című kis akvarellje, melyen a vérbeli festőattribútumok már jelzik a korán jelentkező művészi elhivatottságot. A tárlaton, de Vaszary életében is a legutolsó festmény a *Fehér hajó* volt. A művész halálát követően 1939-ben, a műteremben készült fotón az elárvult festőállványon ez a kép állt befejezetlenül.[3]

A kiállítás más és más színezésű termei öt eltérő korszakot jelölnek. A pályakezdő évek naturalista tendenciáit a szecesszió és szimbolizmus időszaka követi, majd az 1910-es évek elejének modernista kísérletei, kubizáló formatanulmányai következnek. A művész sötét tónusú expresszív periódusát végül az 1920-as évek második felétől harsogó színű, kivilágosodó vásznak, az art deco igézetének könnyedén tobzódó szabadsága váltja fel.

A stílusblokkokat tematikai csoportok is kiegészítik, melyek az életmű gondolati hangsúlyait követik. Külön teret kaptak a művész háborús képei, a háború traumáit feldolgozni próbáló *Golgota* variációk, valamint egyetlen közintézményi munkájának, a Tihanyi Halbiológiai Intézetbe készült *Víz alatti világ* (1926–28) című pannójának vázlatai.

Vaszary szerteágazó művészeti tevékenységének érzékeltetésére műfaji kiemelések is gazdagítják a kiállítást. Az emeleti iparművészeti terem a századfordulón készült gobelineknek, bútorkárpitoknak, edény-, tükör- és textilterveknek ad helyet, ugyanakkor Vaszary grafikai munkássága a földszinten kialakított teremsorban látható. A míves ceruzarajzok, az érzékeny tuslapok,

a festményekkel vetekedő virtuozitású könnyed akvarellek folyamát a művész alkalmazott grafikai remekei: plakátjai, litográfiái, könyvillusztrációi és címlapjai kísérik.

A kiállítást múzeumi archívumokból összeállított dokumentumválogatás teszi teljessé. Vaszary hivatalos elismerését igazoló díszes oklevelek, fényképek, szakmai és magánlevelek árnyalják az összképet. Megtekinthető az *Utazás a fehér hajón* című ötvenperces Vaszary portréfilm is, melynek születése annak idején a többéves kutatási munkálatokhoz kapcsolódott.[4] Ugyancsak a gyűjteményes tárlat előkészítésének része volt 2003-ban a Kaposvárott megnyílt emlékház is, mely a Magyar Nemzeti Galériától kölcsönzött állandó kiállítással tiszteleg a város szülöttének munkássága előtt.[5] A művész klasszicista stílusú szülőházának növényektől burjánzó belső udvarát az 1896-ban festett *Nyári lak* című festménye örökítette meg.

Vaszary János a család kilenc gyermeke közül ötödiknek látta meg a napvilágot 1867. november 30-án. A festő nem egy felmenője jártas volt a költészet és a zene művelésében, nagyapja és a kaposvári főgimnáziumban tanító édesapja versírásban jeleskedtek. E szellemi környezet volt forrása a művész egész életében megőrzött intellektuális nyitottságának, és itt formálódott papírra vetett gondolatainak míves írói nyelvezete is. „A természet csodái mellett határtalanul vonzódom és ragaszkodom a nyomtatott betűhöz; s amit tulajdonképp nekem jelent: a természet és a gondolat szabadságához" – írta naplójában.

Az elődök között iparosok, gazdálkodók és az egyházi szolgálatot választó családtagok is voltak. A 20. századi magyar kultúrtörténet a tágabb körű família számos tagját jegyzi. A festő unokahúga volt Vaszary Piroska színésznő, és unokaöccsei sorát fémjelezte Vaszary Gábor író, Vaszary János színész, színházigazgató – Muráti Lili férje – és Gadányi Jenő festőművész is.

A családból leginkább Vaszary Kolos bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek és pannonhalmi főapát volt az, aki a festő szellemi fejlődését segítette és gondolkodásmódját alakította. Személyében patrónusra is lelhetett, ugyanis tanulóéveit anyagiakkal, pályakezdését pedig egyházi megrendelésekkel támogatta. A hercegprímás közvetítésével készültek a balatonfüredi kerek templom (1891), a nagyradai plébániatemplom (1894), az esztergomi belvárosi templom (1896), a pataki Szentháromság-templom (1905) és az

érsekvadkerti Szt. András-templom (1921) oltárképei. A plébániák együttműködésének köszönhetően ez utóbbi két, a szakirodalomban korábban ismeretlen oltárkép is látható a kiállításon.

A felvilágosult szellemű egyházfi arcképét Vaszary számos alkalommal elkészítette. Első nyilvános bemutatkozása is hozzá kapcsolódott, a Műcsarnok 1893-as tárlatán Vaszary Kolos képmásával lépett a nagyközönség elé. Két reprezentatív portrémegrendelés is atyai nagybátyja személyéhez köthető, kinek közbenjárására *József főherceg fiai*nak megörökítése mellett 1890-ben Ferencz József egész alakos képének elkészítésére is vállalkozhatott. Mindkét festmény a Pannonhalmi Apátság gyűjteményébe tartozik, a főhercegi ifjak most a gyűjteményes kiállítás első termének, míg a császár monumentális vászna a Gödöllői Kastély Múzeum egyik enteriőrjének díszei.

Vaszary János művészeti tanulmányait Székely Bertalan és Greguss János irányítása alatt a pesti Mintarajziskolában kezdte 1886-ban, az 1888–89-es tanév azonban már a Müncheni Akadémián találja. A merev oktató szellem és a hónapokig rajzolt életnagyságú aktstúdiumok elől hamarosan Franciaországba menekül, ahol a magyar művésznövendékek kedvelt szabadiskolájára, a Julian Akadémiára esik választása. Itteni tanulmányait megszakításokkal végezi, a francia stúdiót 1889–1890 között, majd 1893–1894 között látogatja. Párizs pezsgő szellemi élete, forrongó művészeti kavalkádja és a mindenfelől idesereglő festők sokszínű világa igazi kihívást és életre szóló élményt jelent számára. Ebben az időszakban készült képmásait, zsánerjeleneteit és népi életképeit érzékeny naturalisztikus ábrázolásmód jellemezte, melyekhez az inspirációt az akkortájt Münchenben és Párizsban nagy sikert aratott Jules Bastien-Lepage művészetéből merítette. A francia festő gyöngyházas tónusú természetelvű képei Vaszary mellett a magyar művészek sokaságára hatottak, így nyomot hagytak Hollósy Simon, Iványi Grünwald Béla, Csók István és Ferenczy Károly piktúráján is.

Az 1890-es évek közepén Vaszary munkásságában egy új korszak formálódik. Szimbolista ciklusában továbbra is megőrizte a naturalisztikus jegyeket, műveinek eszmeisége azonban már messze túlmutatott a hétköznapi valóságon. Az ősi mítoszokat és az emberiség kollektív élményeit felelevenítő szecessziós képeinek sora a hazai és az európai hírnevet hozta meg számára. Emblematikus műve, az *Aranykor* a Műcsarnok 1898-as tavaszi nemzetközi

kiállításán került először közönség elé. Egyediségére már a kortárs kritika is felfigyelt, de a hivatalos elismerés sem késett. A kép elnyerte az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 200 forintos díját, majd a sikersorozat megkoronázásaként beválogatták a legrangosabb nemzetközi seregszemlére, az 1900-as párizsi világkiállításra, ahol a zsűri bronzéremmel jutalmazta.

Az eszményi közösség életteréként az ókori környezet gyakran felbukkant a századforduló képi világában. A fin de siècle válságproblémáira, társadalmi, filozófiai és pszichológiai kérdésfelvetéseire rezonálva az alkotók e távoli, harmonikus világban vélték megtalálni a „földi paradicsomot". Az *Aranykor* misztikus légkörét a kép opáloszöld koloritja, a sötét háttér és a fluoreszkáló mezítelen alakok kontrasztja varázsolja elő. A Vaszary tervezte dúsan faragott keret szerves része a kompozíciónak, gazdag kialakítású ornamentikája továbbépíti a vászon szecessziós motívumait, az áldozati füst hullámos rajzolatát. Vaszary szimbolista képeinek különös atmoszféráját a zöldes tónusok és a felsejlő látomásos formák igéző hangulata hívja elő. Szembeötlő kettősségük a jelenetek valósághű kidolgozottságában és a szecessziós elemek ornamentális burjánzásában rejlik. E naturalizmussal elegyített dekorativitás a német kultúrkör művészetében találta meg párhuzamait.

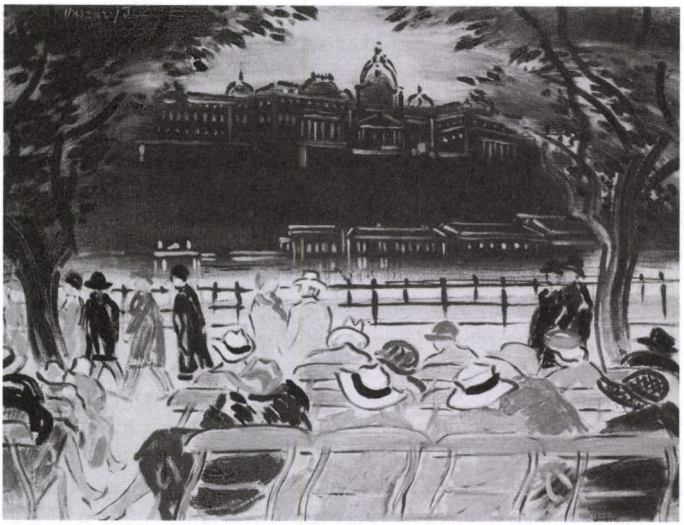
A művészek számára is megfogalmazandó létfilozófiai gondolatok egyike a századfordulón a nemek kapcsolatának újraértelmezése volt, mely a kulturális múlt segítségével gyakran mitológiai vagy bibliai köntösbe bújtatva jutott kifejezéshez a képeken. Az emberpárok a paradicsomi biztonság menedékébe húzódó Ádámként és Évaként jelentek meg, vagy kiűzetve onnan kiszolgáltatottan léteztek egy szorongásokkal teli világban. Az ősszülők lépnek elénk Vaszary *Ádám és Éva* festményén is, mely a Műcsarnok 1901-es tavaszi nemzetközi kiállításáról állami vásárlás révén került budapesti közgyűjteménybe. A képet 1913-ban letétként a marosvásárhelyi kultúrpalotában állították ki, majd az első világháborút követő területi elcsatolások után ott maradt. A Marosvásárhelyi Művészeti Múzeum most kölcsönözte a kiállításra, így lehetővé vált, hogy több mint hét évtized után ismét láthassa a hazai közönség.

Az aktábrázolások Vaszary művészetében mindvégig kitüntetett helyet kaptak. A századfordulón született műveinek egy részén távoli, mitológiai időkbe helyezte modelljeit, ugyanakkor az

1900-as évek elejétől sorozatban festette a minden külsőséget, történeti utalást mellőző nőalakokat is. A sötét háttérből felderengő, lágyan megformált figurák előképeit Eugène Carrière művészetében lelhetjük meg, de rokonságban állnak Rippl-Rónai József 1890 körül készült festményeivel is.

Vaszary János introvertált személyiségéhez talán az enteriőrképek álltak a legközelebb, melyeknek egész sorozatát festette ebben az időszakban. E tartózkodó állapotképek tematikai és hangulati előzményeit az impresszionisták és a Nabis művészeinek szobabelsőiből ismerhetjük. A mindennapi élet apró tevékenységeiben harmonikusan feloldódó lírai nőalakok többnyire szeretett feleségét, Rosenbach Máriát formálták, akivel 1905 őszén kötött házasságot. Az 1904–1907 közötti időszakban Vaszary művészetében stiláris változás megy végbe. A formákat hosszan körülíró, összefüggő festékvonalak vásznain fellazulnak, apróbb színfoltokra bomlanak szét. Átalakult ecsetkezelése nyomán a tárgyak határai elmosódnak, nőalakjai feloldódnak az őket körülvevő miliőben. A pillanatnyi hangulat rögzítésére hivatott impresszionisztikus festői megoldást izgalmasan ellenpontozza a tárgyak és a figurák időtlenséget sugalló egyesülése. A művész enteriőr képeinek egy részén kissé kitágítja a teret, és festőállványával kilép a szabadba. Modelljeinek körét azonban nem bővíti, és a bensőséges hangulatokat továbbra is megőrzi. Annyi változik csupán, hogy vásznainak személyes világa valamivel nagyobb sugarú körben zárul ezután, a műterem szubjektív terén túl belefér egy tatai kert, egy balatoni sétány vagy egy zöldellő domboldal is.

Az 1900-as évek elején Vaszary oeuvre-jében elkülönült egy műegyüttes, melynek témái a paraszti élet mindennapjaiba vezetik a nézőt. Művészetében ez a fajta inspiráció nem volt előzmény nélküli, ugyanis felbukkant már korábbi naturalisztikus életképeinél is. A népi motívumok és a népművészeti elemek ugyanakkor a századfordulón kibontakozó iparművészeti munkásságában, gobelinjein és a szőnyegekhez készült grafikai tervein jutottak kizárólagossághoz. Vaszary e ciklusban született művei szervesen kapcsolódtak az alföldi festészet hagyományaihoz. A realista tradíción nyugvó életképfestészet egyik központjához, Szolnokhoz Vaszary hivatalosan is kötődött ezekben az években. Népi tematikájú képeinek legjelesebb darabjai azok a kompozíciók, melyeken a monumentálissá növelt, jelképivé érő alakok teljesen kitöltik, szinte

A PESTI DUNA-KORZÓ, *1934*
Kovács Gábor Gyűjtemény

szétfeszítik a keretet. Minden pátosz és anekdotikus körítés nélkül, szabadon, lírai egyszerűséggel vetül a vászonra parasztfiguráinak sora. Az 1901-es keltezésű *Öregek* című képét 1905-ben a velencei kiállításon vásárolta meg az olasz állam az udinei Marangoni Múzeum számára, ők most a kiállításra kölcsönözték az együttérző líraisággal megfogalmazott életképet.

1905-ben, mikor a művész két hónapos tanulmányútra Olaszországba, Franciaországba és Spanyolországba látogatott, újszerűen friss tájképi ciklus született. Körútja során felkereste e városok nevezetes műemlékeit, és sorra járta jeles múzeumait is. Közvetlenül utazása előtt jegyezte el Mimit, a rétsági főszolgabíró leányát. A szerelmes ifjú menyasszonyának szinte naponta írt levelei gazdag forrásul szolgálnak a képek keletkezési körülményeiről. A délvidék erős fényei és hangsúlyos kontrasztjai felszabadították és erőteljessé varázsolták színeit. E könnyed ecsetjárással felvázolt kis képek közül a kiállításon most nyolc fatábla eleveníti fel a művész mediterrán bolyongásainak élményét.

Vaszary oeuvre-jében 1909-ben egy stílárisan eklektikus műcsoportra figyelhetünk fel. Ekkor született képeinek egy részét a fauvisztikus formai jegyek; erőteljes színek és határozott kontúrvonalak jellemezték. Néhány festményének motívumánál ugyanakkor visszanyúlt a szecesszió tematikai kelléktárához, a századforduló hangulatát idézve. E képek szaggatott párhuzamosokból felépülő karakterisztikus vonalvezetése azonban már az 1910-től formálódó új korszakának domináns rajzosságát előlegezi. Az elkövetkező négy esztendőben műveire szigorúbb komponálási rend volt jellemző. Ekkor elsősorban az ábrázolás belső struktúrája foglalkoztatta, a tér és a szerkezet analízisére törekedett. 1911-es itáliai útján Velencében, Firenzében, Rómában és Sienában különös figyelmet szentelt az ókeresztény mozaikok architektonikus egyszerűségének, a kora reneszánsz mesterek: Giotto, Cimabue és Lucca Signorelli aszkétikus tisztaságának, valamint a Robbia kerámiák színvilágának. Megújuló látásmódjának forrását a bizánci művészet letisztult, archaikus kompozícióiban lelte meg, az itáliai remekművekben új törekvéseinek igazolását látta. Grafikai formakísérletei során a kubisták analitikus és szintetikus képépítő látásmódját is segítségül hívta. E korszakának vizuális tanulságait összegezte a *Lázár feltámasztása* (1912) című festményén.

Munkásságának szerves építését, a megkezdett út következetes végigjárását Európa történelmének mindent elsöprő tragikus fordulata akadályozta meg. A művész az első világháborúban haditudósítónak jelentkezett, és hadifestőként a Sajtóhadiszálláson dolgozott. 1914 és 1916 között a Balkánon, Szerbiában, Galíciában és az északi hadszíntéren teljesített szolgálatot. A háborús eseményeket, a magyar, bolgár, szerb, török, bosnyák, albán és orosz katonákat grafikai lapjai mellett dokumentum értékű vázlatfüzeteinek sokaságában rögzítette. Az átélt élmények ugyanakkor drámai erejű festmények megalkotására is késztették.

A világégést követően továbbra is az átélt traumákat próbálja feldolgozni komor színezésű, bibliai ihletésű művein. Az 1920-as években a *Golgota* és a *Krisztus siratása* témák aktualizálásával megrázó erejű kompozíciók számtalan variációját készíti el.

1920-ban a műterem falain kívül megcsillan számára az újrakezdés lehetősége. Jelentős fordulatot hoz életébe, hogy a Képzőművészeti Főiskola rektora, Lyka Károly tanárnak hívja meg. Korszerűségre mindig nyitott szelleme és kiváló pedagógiai érzéke

különösen alkalmassá tette az új szerepre. A főiskolai reform keretében a megújuló oktatás a hallgatók számára szabad mestervválasztást biztosított és a művésztanároknak autonómiát szavatolt. A diákok között nagy népszerűségnek örvendtek Vaszary kurzusai, amelyek az izgalmas kompozíciós feladatok és korrektúramegbeszélések mellett kiterjedtek a társművészetek, a kortárs film, színház, zene és tánc megismertetésére is. Vaszary tanítványai egyéniségét tiszteletben tartva toleráns szemléletével számos jeles művészünk pályakezdését, alkotói útjának kibontakozását segítette. Mesterének vallotta többek között Barcsay Jenő, Tóth Menyhért, Bene Géza, Gadányi Jenő, Miháltz Pál, Korniss Dezső, Vajda Lajos, Szántó Piroska, Anna Margit, Bálint Endre és Lossonczy Tamás is.

Az 1920-as évek közepén képeinek komorsága mind témájában, mind formai jegyeiben oldódni látszott. A sötét háttér előtt több rétegben felhordott festékmasszákból izzó színek villannak fel vásznain. A már-már domborművekké érő, széles ecsetvonások absztrakt szöveteiből víziószerű színpadképek és cirkuszi jelenetek formálódnak. Ószövetségi ihletettségű *Salome* kompozícióinak bizarr hangulatát a mitológia világából vászonra kerülő *Paris ítélete* ábrázolások ellensúlyozzák. Már ekkor jelentős szerephez jutnak a csendéletek és az aktok, melyek utolsó periódusában válnak majd gyakoribb témájává.

1925-ben több mint egy évtizednyi kihagyás után ismét Párizsba utazik. A látogatás élményei, a felgyorsult nagyváros lüktető mozgalmassága felébresztik a művészben időlegesen elszunnyadt világpolgárt. Ámulattal és csodálattal tekint a technika vívmányaira, és az átélteket elsősorban festőként kamatoztatja. Az új világ motívumait képi kelléktárába építi; a francia főváros jellegzetes park- és utcaképei, kávéházai, mulatói, a Moulin-Rouge és a Casino Palace előadásai szinte végeláthatatlanul sorjáznak művein. Utolsó nagy korszakára, az 1925 és 1939 közötti évekre a virtuóz nagyvonalúsággal megfogalmazott festmények sorozata volt jellemző. Munkásságának legtermékenyebb időszaka köszöntött be. Haláláig szinte évente felkereste az olasz városokat, a divatos mediterrán üdülőket. Assisi, Firenze, Perugia, Portorose, Pesaro, Alassio, Rapallo, Rimini, Taormina építészeti remekei, a strandolók sokasága, a déltengeri vidékek éles fény- és színkontrasztjai kifogyhatatlan inspirációt jelentettek számára. Lenyűgözte, megragadta és fogva tartotta a mediterrán vidékek szépsége és a divat

extrém formagazdagsága. Megállíthatatlan folyamban ontotta a társadalmi elit könnyed mindennapjait rögzítő, az École de Paris oldott festőiségét idéző sorozatképeit és portréit. Képeinek franciás ízű könnyedsége a plakátok és a divatlapok látványelemeit ötvözte az art deco izgalmas sokszínűségével. Bravúrral felvázolt, könnyed ecsetjárású vásznain a kompozíció szerves részévé vált a fehér alapozás. E képek a festés érzéki öröméről és a látvány keltette élmény legteljesebb kiaknázásáról éppúgy számot adnak, mint a távol-keleti művészet ihlető erejéről, a japán és kínai tradicionális festészet tiszteletéről.

Vaszary művészi munkássága és elkötelezett oktatói tevékenysége mellett aktívan részt vállalt a kulturális közélet alakításában is. Számos művészeti társulat alapító tagja és vezetője volt. A modern törekvések szószólójaként, érzékeny tollú íróként is jelentős munkásságot tudhatott magáénak. Széles látókörű, felvilágosult gondolkodóként írásaiban lankadatlan harcot folytatott az európai perspektívából szemlélt, korszerű látásmód terjesztéséért. Az 1930-as évek konzervatív kultúrpolitikai közegében síkraszállt a morális és kulturális értékek védelme mellett.

A kiállítást kísérő tudományos katalógus az alkotói pálya bemutatása mellett a művész sokrétű tevékenységének feltárására is vállalkozik. A 400 oldalas kötet a festői korszakokat elemző tanulmányok mellett külön fejezeteket szentel Vaszary iparművészeti munkásságának, alkalmazott grafikai tevékenységének, művészeti írásainak, közéleti és művészetpedagógiai szerepének. A műtárgyakkal és dokumentumfotókkal gazdagon illusztrált kötetben helyet kaptak eddig publikálatlan forrásértékű szövegek is; Vaszary Jánosné személyes hangú feljegyzései a művész életéről, Vaszary válogatott levelei, háborús naplója, illetve tanítványainak visszaemlékezései.[6]

Vaszary János gyűjteményes kiállítása 2007. október 18. és 2008. február 10. között tekinthető meg a Magyar Nemzeti Galéria „A" épületében. Gergely Mariann és Plesznivy Edit művészettörténész dolgozta ki a kiállítás koncepcióját, válogatta a műtárgyakat és rendezte a kiállítást.

Plesznivy Edit

Jegyzetek

[1] A 2007. október 18-án elhangzott szöveg megjelent az *Élet és Irodalom*ban. ÉS, 2007. okt. 31. 9.

[2] Plesznivy Edit: *Vaszary János lappangó képei. Art Magazin.* 2006. 4.sz. 76–80.

[3] Pesti Napló Képes Melléklete 1939. április 23. Escher Károly felvétele: Az elárvult műterem a mester halála után.

[4] Krónika Film Alapítvány. 2003. A film rendezője: Moldoványi Judit, szakértője: Plesznivy Edit.

[5] Vaszary Emlékház. Kaposvár. Zárda u. 9. A kiállítás anyagát összeállította és a kiállítást rendezte: Plesznivy Edit.

[6] *VASZARY.* Kiállítási katalógus. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2007/3. Szerkesztő: Szűcs György, Veszprémi Nóra. Katalóguskoncepció: Gergely Mariann és Plesznivy Edit.

MEGÚJULT A SZEGEDI REÖK-PALOTA

Az elmúlt augusztusban nyílt meg Szegeden a felújított és kulturális rendezvények – főleg kiállítások – céljára kissé átalakított Reök-palota.

A Reök családnak a szegedi belvárosban Magyar (Oszadszki) Ede tervei alapján 1907-re felépített tekintélyes épülete a századfordulón formát kereső hazai építészet egyik legérdekesebb, és legértékesebb alkotása, a szecesszió stílusának az egyetemes építészet szintjén is egyik jellemző példája.

A szecesszió fogalma több irányzatot is jelöl. Nemcsak építészeti stílus, találó alkotásai a képzőművészet különféle ágazataiban is mutatkoznak. Gyökerei a festészetbe és a tipográfiába, vagyis elsősorban a kétdimenziós alkotásokba nyúlnak. Később a szobrászat és az építészet is igyekeztek meghonosítani, mintegy tiltakozásként a historizmus ellentmondásaival szemben, mert az új acél és vasbeton tartószerkezetek megjelenéséhez már nehezen illettek a régi építészeti formák. Az ellentmondás feloldása, áthidalása, kiegyenlítése, összehangolása érdekében 1890 és az első világháború közötti negyed évszázadban haladó szemléletű művészek igyekeztek az új szerkezetekhez illő építészeti kifejezést találni. „Kivonultak" a historizmus hagyományaiból, ezt jelentette a szecesszió. Első nagy

irányzatának vezérmotívumát Nikolaus Pevsner, a neves német-angol építészettörténész később a hullámos vonalban jelölte meg. Amit – többek között – virágok szárainak rajzolata szépen fejezett ki, ezért is a szecessziónak ezt a változatát „floreális"-nak is nevezik. Ehhez sorolható a szegedi Reök-palota is. A szobrászat a kétdimenziós szecesszió lényegét leginkább az alkotások kontúrjával tudta a hullámvonalhoz hasonlítva átvenni, senkinek sem sikerült ez jobban, mint Rodinnek. Az építészetnél ez már bonyolultabb volt. Mozgalmas tetőidomok, erkélykorlátok, homlokzati részletek néhány nagy mesternél valóban háromdimenziós hullámvonalakkal mutatkoztak. (Senkinek sem sikerült ez jobban, mint a katalán Antoni Gaudínak.) De az ellentmondás az új tartószerkezet és a floreális szecesszió stílusa között csak nehezen – és ezért csak néhány nagy művész alkotásainál – tudott feloldódni, és a kívánt összefonódás hiányában alig tudott elterjedni. Az építtetők sorában is csak kevesen értették meg a nemes célkitűzést. (A Reök család feje e kevesek közé tartozott.) Ezért a formát keresők, hogy leküzdjék a még mindig eleven historizmust, továbbléptek: a következő formai megjelenítést a „tárgyilagos új kifejezés" jelentette. Ezt a törekvést a floreálissal ellentétben mértani szabályosságú rajzolat, a „geometrikus ornamens" jellemezte. Ennek egyik hazai mestere volt Medgyaszay István építész, Magyar Ede kortársa. A népi építészet tiszta térmértani alakzatai további lehetőségeket nyújtottak, sok tekintetben az előző kísérleteknél sikeresebbeket. Gondoljunk csak a korai vasbeton vázak letompított sarkaira (melyekre a nyírófeszültségek felvétele miatt az akkori építőanyagoknál szükség volt): ez a sokszögletű pillér–gerenda csatlakozás elterjedt az ajtók és ablakok formálásánál, a falak lineáris dekorjánál egyaránt). Amikor azután az első világháború végével a szecesszió története lényegében lezárult, majd néhány utóvédharcot folytató epigonnál mintegy elgiccsesedett, a formakeresés eredményeként megszületett a díszítés nélküli, tiszta tömegkompozíciókkal dolgozó és ható új építészet. Jobb hiányában mai napig ezt hívjuk modernnek. Életrekeltéséhez a historizmust követő szecesszióra szükség volt. Ezért is méltánytalannak, sőt ma már szinte érthetetlennek tűnik az a lenézés, amely a szecesszió kísérleteit évtizedeken át még művészi körökben is kísérte.

Az 1867-es kiegyezéstől az első világháborúig Magyarország gazdasági fellendülésének egyik fokmérője az urbanisztikai tel-

jesítmény, ennek élén az ország fővárosának építése. Sugárúttal, Nagykörúttal, királyi várral, ezredévi kiállítással, pályaudvarokkal, reprezentatív terekkel. Ebbe a fejlődésbe az említett 1890-es évet követően beleszólt a szecesszió is. Elsősorban Lechner Ödön sajátos épületeivel, az Iparművészeti Múzeummal, a Posta-takarékpénztárral, a kőbányai Szent László-templommal és a Földtani Intézettel. „Vidéken" különböző irányzatokat képviselve – hogy csak a legjellemzőbbeket említsük – Komor Marcell és Jakab Dezső marosvásárhelyi és szabadkai középületeivel. Ismét más irányban a soproni postapalotával (Orth Ambrus és Somló Emil), a nagyváradi „Fekete sas" szállodával, a torinói világkiállítás magyar pavilonjával (Pogány Móric) és megannyi további jeles alkotással.

De a sokszínű szecesszió e rövid áttekintése után térjünk vissza Szegedre és Magyar Ede Reök-palotájához. Talán egyetlen épület sem tükrözte hazánkban annyira a franciás eleganciát alapuló szecessziót, az „Art nouveau"-t, mint a szegedi Reök-palota, egyetlen, a floreális stílusszakaszhoz tartozó hazai épület sem emelkedett nála jobban a „hullámvonalas – Leitmotiv"-ot követő francia Hector Guimard és a belga Henry van de Velde alkotásai mellé.

A Reök-palota a család akkori igényeihez igazított rendeltetése szerint többszintes lakóház. Szintenként egy-egy garzonlakás és két-két többszobás lakás létesült. A földszinten vendéglő, kisiparosok üzlethelyiségei, valamint Magyar Ede építész irodája kaptak helyet – a funkcionálisan kifogástalanul. Az alkotás értéke azonban elsősorban a két homlokzat kompozíciója: rajzolattal, színnel, domborzattal, hullámvonalakkal kontúrozva és átszőve, íves vonalakkal komponált díszlakatos-munkákkal kiegészítve. A homlokzati részletek a plasztikai művészetbe illő kompozícióba illeszkednek, a homlokzatokon mindezek révén egy hatásos fény-árnyék kontraszt jelenik meg. Az épületen belül a lépcső és korlátja kihasználja az íves kompozíciós-koncepció minden lehetőségét. Az épület rendeltetését ennek a lényegnek teljes megtartásával a mai igényekhez lehetett igazítani.

Az orosházi születésű (1877) Magyar Ede, ez az ízig-vérig alföldi magyar építész tökéletesen megértette a szecesszió első fázisának francia törekvéseit. S tegyük rögtön hozzá, hogy számtalan jeles alkotásainak sorában az ugyancsak kiemelkedő kaposvári színházzal (1911) bizonyította, hogy a korszaknak a vasbeton-építéshez kötődő követelményeivel is tökéletesen megbirkózott.

A magyar építészet nagy vesztesége Magyar Ede korai, mindössze 35 éves korában bekövetkezett halála (1912).

A vakolt, festett homlokzatok viszonylag rövid életűek, a Reök-palotát 1974-ben egyszer már tatarozták. Ennek munkálatait akkor Bakonyi Tibor (1934–1982) szegedi építész nemcsak szorgalmazta, de a – halálát követően – megjelent *Magyar Ede* című könyvével (Akadémiai Kiadó, Architektúra sorozat, 1989) szépen dokumentálta is. Kár és sajnálatos, hogy az épület – jogos és kedvező sajtóvisszhangot is kiváltó – második felújítását követő megnyitókon most már a neve sem hangzott el. Csekély elégtételként idézzünk könyvéből egy bekezdést, amely Bakonyi Tibor találó fogalmazásával az épület városképi lényegét tárja elénk:

„A Reök-palota városképi hatása az előtte levő kis tér révén fokozódik. Szemünk egyszerre tudja átfogni, birtokba venni az épület teljes tömegét. A kétemeletes saroképület plasztikusan, szinte szobrászati eszközökkel formált homlokzatai már messziről felkeltik a szemlélő érdeklődését. Akaratunkon kívül, egyszerre az épület vonzásába kerülünk. Meg kell állnunk a közelében, és végigcsodálnunk gyönyörű részleteit. Mintha szél fújná, úgy hullámzanak falsíkjai, mintha óriás gyúrta volna, olyan furcsák erkélyei, mintha tündérek készítették volna, olyan varázslatosan szépek virágdíszei. Kristálytiszta stílusegység uralkodik az épület minden részletén: A floreális Art Nouveau."

Kubinszky Mihály

VOLT EGYSZER EGY LEGVIDÁMABB BARAKK

A magyar közéletet elborító ingerültség és mélabú, agresszió és közöny ikertestvérek, összetartoznak, mint ahogy a mániás depresszió esetében túlpörgetett és szakadékmélyi hangulatok váltják egymást. Mármost a túlpörgés itt nem eufóriát, hanem tajtékzó dühöt jelent, amely a közéletben hol mint heveny szózuhatag, hol pedig, a némaságra kárhoztatottak körében mint olyan eldobott tojás jelenik meg, melynek röppályája végpontján alkalmasint egy aktuálisan a miniszterelnöki pozíciót betöltő személy található. És nem kérdés, mi volt előbb, a röpülő tojás vagy a célpontja, amely minden látszat ellenére nem egy személy, hanem

egy jelképes alak, akiben mindaz a rossz koncentrálódik, amelytől nagyjából egy ország depressziós. Kínálkozik a megoldás, miszerint az illetőtől megszabadulva e krízis bizonyosan enyhülne, de nem a józan ész dönt: a célpont marad, sőt, hérosztrátoszi büszkeséggel tölti el, hogy micsoda ellenszenvet tud kiváltani. Az is biztos, hogy mindazok a kapkodó intézkedések, amelyeket „reformok" (ál)néven oktrojált az országra, egy területen súlyos változást eredményeztek, vagy inkább okoztak, még inkább: következményekkel jártak. De nem véletlen, hogy éppen erről oly kevés szó esik: a demokratikus politikai kultúra reformjáról, amelynek helyébe az alkotmányos diktatúra kísérlete, versus utcai harcok, parlamenti kivonulás, tojásdobálás és füttyszó került.

Rendszerváltozásról ily módon csak annyiban beszélhetünk, hogy az újrateremtett, egypárti logikájú kormányzással szemben már nem „áll néma csend", bár semmiféle ellenvélemény nem számít (még a hatalom köreihez tartozóké sem), és a demonstrálók, a Legfelsőbb Száj szerint: fasiszták. A kijelentéssel kapcsolatosan azonban nem a fasizmus szörnyűségeire asszociálhatunk, hanem arra a Gerő Ernőre, aki 1956-ban, a forradalom kitörése idején a kommunista- (ma már szocialista-) ellenes többséget nevezte (minősítette?) így.

Nem szükséges azonban e megbélyegzett tiltakozók legelszántabb, szükségképp legfrusztráltabb csoportjának minden ténykedésével teljes mértékig azonosulnunk, hogy úgy véljük, fellépésüknek nagyon is egyértelmű, racionális okai vannak. És megjelenésük, tüntetési kultúrájuk legfőbb meghatározója: maga a célpont. Ha a miniszterelnök mindennapi verbális agressziója, álszent pózai, a saját hazugságaiba bevontak bűnrészessé tétele, zsarolása és fenyegetése párt-, frakció- és államirányítási módszer lehet, nincs mit csodálkozni az ellenérzésüket tojásdobálással, síppal, dobbal, nádihegedűvel, trágár szavalókórusokkal kifejezők magatartásán. A maga módján ez is adekvátnak tűnik, semmiképpen sem alantasabb, mint az elegáns öltönyben, kiváló „stylist"-ok által fazonírozott alak napi álszenteskedése, hazug pózai, a tehénfejéstől a látványlovaglásig terjedő médiabravúrjai, beleértve a nélküle (majdnem) megfagyott gyermek édesbús históriáját is. Vagyis a személye iránti spontán undorrá fajuló társadalmi ellenállás növekszik, és hiába drágul a tojás az olajárak növekedését is meghaladó mértékben, a rossz nyelvek szerint a miniszterelnök látogatásával sújtott térsé-

gek piacain a tojásvásárláshoz a jövőben fegyvertartási engedélyt is be kell mutatni. Mindenesetre ez sem volna sokkal meglepőbb, mint az, hogy a bukósisakot egy jogszabály lényegében támadófegyvernek minősítette.

Mindez jelzi: a kizökkent magyar világot, nem sikerült visszatéríteni a normalitásba. Sőt: egyre abszurdabbá válik, mindennapos eseményei egyre képtelenebbek. Ma a botrány természetes, a hatalom birtoklásának szenvedélye oly mértékig eltölti a vezető szerepet betöltők körét, hogy képtelenné válnak a helyzet és saját helyzetük érzékelésére. Nem csoda: a legzseniálisabb politika is illegitimmé válik, ha illegitim személyiségek hirdetik – ezúttal azonban inkább azt látjuk, hogy a politikai gyarlóságok a mögöttük álló figurák elutasítottságával találkoznak.

És, mert így a legszélesebb értelemben vett valóság maga nem szíveli őket, ők sem szeretik a valóságot. Ebből adódóan az abszurditás megjelenése nem alkalmi üzemzavar, hanem a dolgok természetéből következik – ahogyan ezt a Kádár-rendszerben (és más regionális diktatúrákban) meg kellett tanulnunk. És megint csak oda jutunk, hogy – bár nem ez a vonása szokott elsőként eszünkbe jutni – tudatosítsuk: a valóság tagadását államrezonná tevő rendszereket szokás mindközönségesen diktatúrának nevezni.

De miért is jut ez eszünkbe éppen most, az 1956-os forradalom és szabadságharc 51. és Leonyid Iljics Brezsnyev halálának 25. évfordulója körül? Elsősorban alighanem azért, mert a jelen valóságának tagadása idején a nem is oly messze kor árnyai riogatnak: az a hatalmi kör, amely jelenidejében nem kap politikai és eszmei-ideológiai támogatást, ott keres, ahol van reménye arra, hogy talál. Ezért fordul a reformretorika hőse ifjúkora atyai mesterei, vagyis mai pártja jogelődjének ortodoxai felé, akik a jelen szétzilált helyzetben ezt fölöttébb hálásan fogadják. (Éppen erre a hálára van szüksége.)

Akkor sem lenne ez túl vigasztaló, ha mindez csak a kormányzópárt belső hatalmi dulakodásainak egyike maradna. De a baj nagyobb: ami történik, tehát a szocialista párt veterán tagozatának megnyerésére való szándék egy olyan külpolitikai irányvonal megjelenésével együtt jelenik meg, amely a legkevésbé sem illeszkedik annak az euro-atlanti gondolatnak a körébe, amely a rendszerváltás külpolitikai tartalmát jelentette. A Kádár-féle kétfrontos harc (tudjuk, hogy valójában ez is inkább csak az egyik irányba vágott

élesen...) politikája helyére ma egy kétfrontos arc megjelenése következik. Ennek jegyében a mai hatalom egyes, határozott politikai tartalmakat kifejező döntései teljes mértékben ellentétesek ugyanennek a kormánynak más döntéseivel, esetleg általános retorikájával. Mindez a maga módján rendkívüli teljesítmény, hiszen aligha könnyű egyszerre két irányban hajlongani.

A közelebbi múlt egyik ilyen természetű produkciójaként a magát 1956 örököseként felmutatni kívánó, és ezért nem csekély erőfeszítéseket tevő (bár ennek ellenére, vagy éppen ezért, e téren is változatlanul hiteltelen...) szocialista párt egy újsütetű parlamenti képviselője (mellesleg veteránrokon) éppen a forradalom és szabadságharc évfordulója körüli időkben kijelentette: '56 neki bizony nem forradalom, „mert a börtönből kiszabadult nyilaskeresztéseket nem tudná semmilyen módon forradalmároknak nevezni, ahogyan azokat a géppisztolyokkal köröző fiatalokat sem, akik ugyanúgy járták a házakat, mint 1944-ben zsidókra vadászva".

Mármost ne bonyolódjunk abba, hogy a nyilasok élenjáró verőlegényeit mily szívesen igazolta le az ÁVH, illetve az ÁVO, hogy a diktatúrát gyakorló párt ökleként használja a továbbiakban, s hogy akik géppisztolyt szegezve házról házra jártak '56 őszén, nem a forradalmárok, hanem azok a karhatalmisták voltak, akiknek egyik alakulatában a jeles nyilatkozó nagybácsija is önkéntes szolgálatot teljesített. Ahogy mondta: a törvényes rend védelmében. Hogy az a „rend", amit ő – ezek szerint – máig törvényesnek tekint, sortüzeivel fegyvertelen civilek százait mészárolta le, hogy megszüntetve az elemi jogbiztonságot, elhurcolt és brutálisan meggyilkolt, agyon- vagy félholtra vert megannyi állampolgárt, felakasztatott vagy bebörtönzött sok száz hazafit? Istenem, ahogy azt oly kedvtelve mondják, ahány résztvevő, annyi '56. De ugyanilyen joggal azt is mondhatjuk, hogy ahány résztvevő, annyi Világos, és annyi Arad. A dolgok természetéből mást jelentett 1849. október 6. Damjanichnak és Haynaunak, meg az akasztást kivitelező Tichy nevű hóhérnak is.

Nos, a véleménynyilvánítás mindenkinek istenadta és alkotmányos joga. Vannak azonban elemi tények, vannak olyan jogelvek, erkölcsi normák, amelyekben valamiféle egyetemes közmegegyezés még ebben a mai, plurális világban is van. A Ne ölj! parancsa nem vallási tanítás, hanem egyetemes norma. Számunkra az egyetemes emberi és politikai jogok a mindennapoknak is érvényes ré-

szei. Ezek tagadása nem „vélemény", hanem tagadása mindannak, aminek jegyében ma politikai vagy akár tudományos gondolatokat megfogalmazunk.

Nem vitatom, hogy ha valaki abban a tudatban nő fel, hogy úgynevezett ellenforradalmárok az apját brutálisan meggyilkolták, akkor kevéssé lelkesedik az oly soká ellenforradalomnak nevezett forradalomért, szemben azokkal, akik a másik oldalon álltak. Azt se várom el, hogy a gyermekkorától belenevelt tendenciózus történetet elfelejtse, és azt a verziót fogadja el hitelesnek, amit maga – nyilván – tendenciózusnak tekint, vagyis azt, hogy apját nagy valószínűséggel egy szovjet teherautó gázolta halálra, és ezt a szomorú esetet kellett az ellenforradalmárok által meggyilkolt hős kommunista mítoszává formálni.

A probléma nem egy apja emlékét tisztelő egyén múltképe. A probléma az, ha az illetőből pártja listás képviselőt csinál (különösen ha nem túl elegáns módon azért akarja kárpótolni, hogy leváltották abból a vezetői munkakörből, ahova politikai kapcsolataitól aligha függetlenül nevezték ki).

Ezért látnunk kell: itt egy nekiszabadult politikus ideológiai epeömlésénél többről van szó. Egyébként, ha csak annyi lenne, az is éppen elég nagy baj: más a véleménynyilvánítás, és más a hazugság valóságként tálalása. (Ahogyan azt a gyilkosok pártja az egykori Fehér Könyvekben, a maga, születésük pillanatában avas bölcsességeivel gyakorolta.) Itt azonban a megszólalás nem magántermészetű, hanem egy fontos intézményi döntés áll mögötte: egy párt legfelsőbb körei állnak mögötte. A nyilatkozó egy frissen az Országházba juttatott képviselő, aki nem egyéni körzetből, nem a választók többségének akaratából került a parlamentbe, ilyen szerepét tehát nem igazolja társadalmi legitimitás.

Nem a polgárok, hanem pártja vezetése találta őt alkalmasnak arra, hogy képviselő legyen. Így tehát nem a választókat, hanem pártja vezetőségét képviseli. Nincs okunk, hogy azt feltételezzük: az e kérdésben döntők nem tudták, kit, milyen gondolkodású képviselőt küldenek az Országgyűlésbe. Ezért az elhangzottakért a politikai felelősség természete szerint pártja legfelsőbb vezetősége, végső soron a párt első számú vezetője, vagyis a pártelnök a felelős.

Ő azonban mindmáig nem szólalt meg ebben az ügyben. Miniszterelnökként azonban az ünnepen mégis tartott egy szónoklatot, az Operaház fantomjaként riogatta szereplésével a közéletet

– fényes külsőségek közepette rekesztve ki a szegény adófizető népet a nemzet ünnepéből. Ott azt találta mondani: „'56 ünnepe arra figyelmeztet bennünket, hogy a szabad magyar demokrácia csak a barikádok egyik oldalán épülhet fel. Azon az oldalon, ahol azt mondták, hogy aki magyar, velünk tart. És én most úgy látom, hogy az ország velük, velünk tartott." Ezt a töredezetten lendületes futamot nagyon nem kívánom elemezni. De valamennyire mégis muszáj belemerülnöm, legalábbis annyira, hogy, eltűnődhessünk: kik a *velük* és kik a *velünk*. Merthogy e szavak körüli maszatolással a forradalmárok örökségét akarja a maga javára privatizálni a miniszterelnök – miközben pártja élén olyan szereplőt juttat a közéletbe, aki a barikád másik oldaláról közelít, vagyis aki – maradva egy kínos pillanatig a miniszterelnöki retorikánál – azon az oldalon áll, amelyiken – mert ugye, az csak az egyik oldalon épülhet – „szabad magyar demokrácia" nem építhető. (Azt azonban nem bírom ki, hogy meg ne kérdezzem: milyen az a demokrácia, amelyik nem szabad?)

Nos, a keményszavú képviselőnőt sokan és sokféle tónusban szólították fel bocsánatkérésre. Azt hiszem, fölöslegesen. Nem azért, mert nyilatkozatát megfontoltan, meggyőződésből, és nem pillanatnyi elmezavarban tette, hanem mert nyilvánvalóan bizonyos abban, hogy neki ezt kellett mondania. Ő így gondolja: nemcsak alkotmányos, hanem erkölcsi joga is van hozzá. Nekünk meg jogunk van felháborodni azért, amit mondott. Nemcsak azért, mert kegyeletsértő, és mert – ahogy a köztársasági elnök mondta – a forradalom tagadása a mai magyar alkotmányos rend tagadása, hanem azért, mert ez az állítás ostobaság. Tények nem igazolják, hacsak nem tekintjük hitelesnek a forradalmat leellenforradalmazó, a maga vérszomját igazoló rezsim propagandáját. És nemcsak azért fölösleges bocsánatkérést sürgetni, mert az ilyen óhajok sohasem járnak eredménnyel, hanem mert az egésznek semmi értelme. Talán hitelesek azok a miniszterelnöki szónoklatok, amelyekben egy zsigerileg autoriter személyiség, aki a hatalomért, vagyonáért bármit megtett, demokratikus elkötelezettségről, alázatos és áldozatos szolgálatról beszél? Ugyan... És mi változna, ha vélekedését a képviselő asszony visszavonná, és azt mondaná: „Bocs, de eddig nem értesültem arról, hogy nemcsak én veszítettem el apámat, és még csak nem is úgy, ahogy eddig gondoltam, hanem ezreket mészároltak le, tízezreket hurcoltak meg azok, akik közé magam is

tartoztam, és akiknek szónoklatait elhittem. Ma már tudom, hogy tévedtem, és igenis, éljenek a hős forradalmárok!"

Hát nem. Ennél még a téveszmékhez való hűség is szimpatikusabb.

Hogy ez csak egyetlen történet? Igen, de jellemző és nem egyedülálló. Mert hasonló eszmei tartalmat hordoz az is, ahogyan a magyar titkosszolgálatok élére a KGB-egyetemen végzett tisztet kíván a kormány kinevezni. Merthogy itt nem arról van szó, hogy az e célra kiszemelt ember a maga személyében megbízható-e vagy sem, zsarolható-e vagy sem, hogy milyen kapcsolatai vannak egykori iskolatársaival stb. A probléma az, hogy az őt – engedjük meg: alanyi alkalmassága okán – kinevezőkben nem merül fel, hogy mit üzennek azzal, hogy így döntenek. Akkor, amikor a brit titkosszolgálat vezetője váratlanul és szokatlanul a nyilvánosság elé áll, és azt fejti ki, hogy hazájában az orosz ügynökök aktivitása úgy megerősödött, hogy már-már a hidegháborús időszakot idézi. Mármost: a magyar titkosszolgálatok vezetésében illetékesek ne tudnák, hogy a brit szervezet vezetője által emlegetett ügynökök java részét nyilvánvalóan ott képezték ki, ahol a kiszemelt magyar titkosszolgálati vezetőt? Hogy a mai helyzetben, amikor még alig sikerült kimagyarázni (ha egyáltalán...) a miniszterelnöknek a Nabucco kontra Kék Áramlat ügyben való kétértelmű és felelőtlen megnyilatkozásait, és éppen az orosz energiafegyver elhárítása az egyik legfontosabb uniós, illetve NATO-érdek, akkor – fogalmazzunk mértéktartóan – legalábbis nem szerencsés egy olyan embert kinevezni a legfőbb vezetői posztra, aki ily módon kapcsolódik az orosz szolgálathoz? Természetesen nincs olyan előírás, hogy nem lehet kinevezni NATO-országban KGB-főiskolát végzett tisztet: épeszű jogalkotónak legvadabb lázálmában sem fordulhatott elő, hogy ilyesmi lehetséges. Nem számoltak azzal, hogy lesz valahol valaki, aki ezt az elemi politikai illemszabályt nem ismeri. De miért is ismerné: ott, ahol a diktatúra belső köréhez tartozó káderekből a demokrácia vezetői, ahol karhatalmistából vagy egykori szt. tisztből miniszterelnök, a titkosszolgálatok ügynökeként is szolgáló, vezető pártállami propagandistákból az állítólag a demokratikus átmenetet segítő média irányítói lehetnek, aligha jelenik meg valamiféle gátlás.

És ez a gátlástalanság, az egykori hatalmi és egyéb privilégiumok átmentésének napi gyakorlata az igazi baj, nem egyes nyilatkozatok vagy vitatható káderpolitikai döntések. Bizony, visszaju-

tottunk oda, ahonnan elindultunk: a rendszert kell kárhoztatnunk, rendszerváltást óhajtanunk. Még akkor is, ha azon sóhajtozunk, hogy de hát akkor mi történt itt 1989–1990 óta? És ha az olyan-amilyen demokrácia ilyen elborzasztóan gyönge, akkor milyen rendszert kívánjunk magunknak?

Így aztán marad a vágy, hogy egyszer majd mégis vicc legyen, amit viccnek szántak, és ne keserűen ránduljon össze az arcunk, hanem nevessünk, amikor arra a kérdésre, hogy „Ki lenne Magyarország miniszterelnöke, ha nincs rendszerváltás?" – Gy. F. neve a válasz. A poén tragikomikus, de inkább a tragikumot érezzük belőle, mint a komikumot.

Merthogy a változás, miszerint itt kihirdettek valami köztársaságot (vagyis a népköztársaságnak bealkonyult), meg emberi jogokat, a Nyugathoz, azaz Európához kapcsolódás programját, szabadságot, demokráciát, és más efféle sóvárgott és repesve várt értékek alkotmányosan vállalt megvalósítását, célkitűzését, mintha nem lenne érzékelhető. Mintha egyre nehezebben lenne mindez elérhető, sőt, mintha napról napra távolabbra kerülnénk tőle. Ami persze szó szerint nem igaz, mert a hitvány demokrácia is demokrácia, de attól meg szörnyülködhetünk azon, hogy az egykori szovjet tömb (vagy, ha úgy tetszik, orosz impérium) legvidámabb barakkjából a Nyugat legszomorúbb plazájává vált a hazánk.

Gáspár G. János

A GAZDASÁGI PANGÁS ÉVE: 2007

Azt előre lehetett tudni a Nagy Választási Blöff időszakában, hogy előbb vagy utóbb, a magyar gazdaság növekedési áldozatot fog hozni a nem-kormányzás plusz költekezés éveiért. Olyannyira lehetett tudni, hogy ezeken a hasábokon alaposan meg is tárgyaltuk a várható menetrendet: az NVB után jön – az Európai Unió nyomásától vagy/és a külső hitelezők türelmetlenségétől függő sebességgel – a kormányzási kényszer, és legfőképp a pénzügyi kiigazítás, ami a botrányosan nagy költségvetési hiány leszorítására irányul.

A kiigazítás technikailag megoldható, hiszen ha a kormány mondjuk egy év alatt a korábbinál ezermilliárd forinttal nagyobb

deficitet állít elő, akkor – ismétlem: technikailag – visszafelé is könnyedén lebonyolítható a művelet körülbelül egy év alatt. Ehhez az adókat és a hatósági árakat jól fel kell emelni, továbbá az állami kiadásokat erősen vissza kell fogni, és akkor összekotorható a szükséges ezerkétszáz-milliárd forint (mert persze visszapótolni már némileg nagyobb summát kell – amint azt minden zálogházi ügyfél megtapasztalja). Ha pedig öt évig szórták a pénzt, akkor öthat év alatt lehet visszajutni a kiinduló állapotba.

Szakmai megoldás tehát található; nyugati kormányok, nemzetközi szervezetek, idelátogató szakértők szívesen ajánlanak is kész recepteket. Politikailag azonban roppant nehéz a feladat, hiszen mind az adó- és áremelés, mind pedig az állami támogatások és költekezések visszafogása igen népszerűtlen. Ha azonban az élet megköveteli, mert mondjuk világgazdasági megrázkódtatások érték az országot, akkor a kormány emelt fővel megteheti a szükséges intézkedéseket, sőt még abban is reménykedhet, hogy az ország népe (na jó: egyik fele) kellő indokok mellett elfogadja életszínvonalának időleges visszaesését.

Nem ez a mi esetünk. A világgazdaság már jó ideje elég jó formában volt, egészen a legutóbbi hónapokig. A lomha európai kontinens is növekedget az utóbbi esztendőkben, úgy évi 2–3 százalékkal, ami növekedési impulzussal látja el a kelet-európai gazdasági térséget. A megszorításokhoz elvezető útra tehát nem a rajtunk kívül álló, objektív, személytelen tényezők tereltek rá minket. A kényszerhelyzetet nagyon is ismert személyek idézték elő. A magyar kormányfő – az előzmények ismeretében tulajdonképpen érthetően – nem jelenthette be emelt fővel a szükséges kényszerintézkedéseket, hanem bonyolult magyarázatokba bonyolódott és az unióra mutogatott. Az elődöket okolni és új kezdetet meghirdetni csak akkor lehetne, ha az ország népének kollektív emlékezetéből kiesnének a néhány hónappal ezelőtti ígéretek és történések. Nos, élnek köztünk ilyen rövid emlékezettel megáldott honfitársaink, és tevékenykedik nálunk olyan írott és elektronikus médium, amely az egynapos izgalmak kultúrájának terjesztésével igyekszik megkímélni a nagyközönséget az emlékezés és töprengés erőfeszítésétől. De láttuk: nem kevesen vannak olyanok is, akik egyszerűen illegitimnek tartják a kormányt, amely gyökeresen mást cselekszik, mint amit a választások előtt ígért, és most saját károkozásának következményeit kívánja megfizettetni a társadalommal.

A deficit a pénzügyi megszorítások ellenére is nagy lesz 2007-ben. Majd megtudjuk idővel, hogy mennyi is volt; legalábbis eddig az Európai Unió statisztikai szolgálata által megkövetelt korrekciók miatt folyamatosan változtak a múltunkra vonatkozó nemzetgazdasági adatok. Az bizonyos, hogy a 2006 őszén bevezetett megszorítások következményeként a deficit jóval kisebb lesz, mint volt a botrányos 2006-os esztendőben, és ezt be lehet állítani sikernek.

Mindezt előre lehetett látni. Amit azonban csak tippelni lehetett, az a társadalom és a gazdaság reakciója, és nem belpolitikai értelemben, hanem ennél tágabban: mit tesz egy tagolt, megosztott, sőt részben atomizált társadalom a nem várt megszorítások hatására? Mit cselekszenek a hazai és külföldi gazdasági szereplők az új helyzetben? Mert az ugyan szinte törvényszerű, hogy a gazdasági növekedési ütem ilyenkor visszaesik, hiszen a megnövekvő adóterhek fékezik a gazdasági aktivitást, az állami kiadások mérséklése pedig üzletvesztést jelent sokak számára; az viszont nem olvasható ki a makrogazdasági modellekből, hogy meddig tart és milyen mély lesz az ütemvesztés, és nem lépnek-e fel pozitív hajtóerők.

A szakbarbárok hihetik csupán, hogy a közgazdaságtan mérnöki precizitású tudomány, de hát nem az: a gazdasági tárgyú cselekvés az élő emberi társadalom egyik megnyilvánulása, és mint ilyen, rengeteg eseti tényező hatása alatt áll. Ha az a várakozása az üzletembernek, hogy végre jó pályára kerül az ország a tévelygés évei után, akkor a nehezebb aktuális helyzet ellenére belevághat egy új beruházásba. Ha az addig állami megrendelésből élő cégek beletörődnek a régi jó haveri világ elmúlásába, és termelőképességeiket a hazai és külföldi megrendelők igényei felé fordítják, akkor kisebb zökkenő után ismét nőhet a termelés. A családok is láthatnak maguk előtt utakat és módokat a „háztartási stratégia" módosítására: ha megugranak a közüzemi díjak és nőnek az elvonások, akkor a családnak össze kell húznia a nadrágszíjat, vagy a családtagok újabb munka után néznek, esetleg kitalálhatnak valami vadonatújat: külföldi munkavállalást, vállalkozásba fogást, rosszabb esetben a szürke gazdaságba való eltűnést. Optimista és innovatív társadalom el tudja kerülni vagy legalábbis rövidre tudja fogni a költségvetési kigazítás szokásos tankönyvi következményét: az ütem visszaesését.

A 2007-es esztendőről közzétett magyar nemzetgazdasági adatok nem mutatnak népmesei fordulatot. Elég nagy az infláció, és emellett gazdaságunk növekedési üteme minden kedvező külső

konjunkturális körülmény ellenére súlyosan visszaesett. Miközben a világ egésze évi 5 százalékkal növekszik, és a lomha kontinentális Európa is három százalékkal bővül, a magyar bruttó hazai termék (GDP) növekedése 2007-ben épp csak egy százalék feletti. A közgazdaságtan nyelvén szólva: a pénzügyi egyensúly javulásáért nagy növekedési áldozatot hozott a nemzetgazdaság.

Persze dehogy van szó önként vállalt, értelmes áldozatról, amit a jobb jövő reményében hoz a felelősen gondolkodó társadalom. Egyszerűen: a gazdaság elszenvedi az ütemzuhanást. Az évi egy és két százalék közötti GDP-növekedés kirívóan gyenge adat, és nem csupán az évi 6, 8, 12 százalékos növekedésű szomszédokhoz képest. Mivel a kivitelünk – hála az erős európai és világkonjunktúrának – szépen bővül, ez a minimális gazdasági növekedés aritmetikailag csak úgy állhat elő, hogy nem növekszik a GDP-t alkotó több elem: a lakossági fogyasztás, az állam fogyasztása, az üzleti és közületi beruházások. Magyarán pang a gazdaság.

A szűk szakkörökön kívül a GDP-nek rossz a sajtója. A valamelyest is jártasak tudják, hogy ez a mutató nem ad teljes képet a gazdaság fejlődéséről, különösen nem a társadalmi haladásról. Sokak számára a GDP-re való politikusi hivatkozás összekapcsolódik a közember kárára és a nagyok, erősek javára hozott intézkedésekkel. A tájékozottak azt is ismerik, hogy hazánk (és általában: a külső finanszírozástól, a külföldi tőkétől nagyban függő ország) esetében a GDP szintje és növekedési üteme nem írja le pontosan a nemzetgazdaság állapotát, mert a mutató az ország területén megtermelt jövedelmet méri, nem pedig az ország lakóinak és cégeinek a jövedelmét. Márpedig elég nagy különbség lehet a helyiek nemzeti jövedelme és a külföldiek jövedelmét is magába foglaló GDP között.

Mégis, a mutatószámmal szembeni minden fenntartás ellenére is bizonyos, hogy a kettő százalék alatti GDP-mutató bajt jelez. A részletesebb adatok sem vigasztalnak meg minket. E gyengécske mutató egyáltalán azért maradt 2007 során a pozitív tartományban, mert a magyar kivitel jelentősen nőtt; az exportteljesítmény pedig beleszámít a bruttó hazai termékbe. Magyar kivitelt írtam; persze ez kétharmadrészt külföldi tulajdonú cégektől származik. A többségében nagyméretű külföldi vállalatok nem érzik meg a mostani magyar pangást, mivel forgalmuk csöpp része származik a magyar piacról, így nekik 2007 jó átlagos esztendő volt. A gond sokkal in-

kább a hazai tulajdonú kisebb és nagyobb vállalkozásoknál van és lesz továbbra is. Ez a vállalati kör egészében véve valóban pang: van, akinek viszonylag még így is jobban megy, míg másokat egyszerűen elsöpörnek a „növekedési áldozat" évei.

Megéri-e akkor a pénzügyi egyensúly javítása? A kérdés logikus lenne, ha maradt volna választási lehetősége Magyarországnak. A mámoros pénzszórás éveit mindig követi a kijózanodás, most is így lett. Ha nincs az EU-tól határidős figyelmeztetés, akkor a voluntarista kurzus talán néhány hónappal tovább tart, de nem sokkal tovább. 2006 végén a szabad választás a költségvetési konszolidáció hogyanjára szűkült.

Láttuk, hogy a Gyurcsány-kormány miként oldotta meg a feladat eddigi felét. Most az is kiderült, hogy a magyar társadalom és gazdaság miként reagált erre: ütemeséssel, visszahúzódással. Amiben nehezen szétszedhető módon benne van a kormánnyal (sőt: a politikai intézményrendszerrel) szembeni bizalmatlanság. Az üzleti beruházások stagnálnak, az addig erőteljes külföldi tőkebeáramlás visszaesett, a lakossági fogyasztás lanyha, de nem is lehet másként a reálbérek csökkenésének idején. Ez szinte a tankönyvi reagálás arra az esetre, ha az állam több pénzt szed el az adóztatható személyektől és cégektől.

Lehetne-e másként? Elviekben igen: az adóalap szélesítése és a közterhek ésszerűbb és igazságosabb terítése esetén kevesebb teher jutna arra, aki már így is túl sokat hurcol. A holt tőkék megadóztatása nem húzná vissza a produktív gazdaságot, a társadalmi igazságosság érzetének erősödése segíthetne az általános közhangulaton. Meg is hirdette a kormány a gazdaság kifehérítését – a rá jellemző eszközökkel. Jól fizetett „kreatív igazgatók" tréfásnak szánt borravaló-ellenes tévéreklámokat kreálnak. Az adóhatóság pedig rászáll a hirtelen meggazdagodottakra – bár valahogy az ellenzéki politikusok mintha túl lennének reprezentálva a véletlenül vett mintában.

Nehéz lenne sikert várni ezektől az eszközöktől. A kormánypártok reputációja a már eddig is feltáruló korrupciós ügyek miatt igen gyenge, és a kormányzati kulcsszereplők egyszerűen alkalmatlanok a polgári tisztesség normáinak népszerűsítésére. A Gyurcsány házaspár villaépítési ügyeiről, a színesfém-kereskedésben érdekelt pénzügyminiszter adóstiklijéről mindenki hallhatott, és a Kóka-villa építésén elcsípett feketemunkások története

is szélesebb körben ismert, mint mondjuk az euróra való áttérés Maastrichti kritériumrendszere. Itt súlyos és bizonyára már korrigálhatatlan hitelességi hiány lépett fel.

A szavahihetőség hiányát a kormány is kénytelen volt belátni; részben ennek tudható be az a törvényjavaslat, amely egy új hivatal felállításával kívánja megnehezíteni a későbbi kabinetek számára az irreális költségvetések beterjesztését és a választási túlköltekezést. A törvénytervezet szerint „az állami költségvetés fenntarthatóságának biztosítása érdekében a költségvetés tervezésének a valós gazdasági folyamatokon és megalapozott előrejelzéseken kell alapulnia. A jogszabályok előkészítése során előzetes költségvetési hatásvizsgálat elvégzésével az előkészítőnek fel kell mérni a szabályozás költségvetésre gyakorolt várható hatásait".

Van abban valami mélyen szomorú, hogy a szocialista tervgazdaság hazug és titkosított statisztikáinak évtizedeit követően, a politikai rendszer megváltoztatása után 17 esztendővel törvénybe kell foglalni ezeket a kézenfekvő és nyilvánvaló követelményeket. Igen, valós adatokon és tisztességes előrejelzésen, az intézkedések pénzügyi következményeinek felmérésén kell nyugodni a költségvetés tervezésének. Miért, eddig nem így volt? És ha nem, miért nem? A törvénytervezet korlátozza a kormányt (nem most, majd...) a költségvetési hiány mértékét illetően, „figyelemmel a jelenlegi és a jövő nemzedék közötti igazságosság igényére". És ez vadonatúj felismerés? Eddig nem volt nyilvánvaló, hogy az államháztartási deficit kínos örökség az utánunk jövő generációra?

Amikor Medgyessy 2002-ben meghirdette a jóléti rendszerváltozást – hitelből, az akkori kormánypártok még nem ismerték a költségvetési hiány közgazdasági természetét? Vagy akkor egyszerűen eltekintettek a generációk közötti igazságosság igényétől, pártpolitikai okokból? Akkor most mitől éreznek felelősséget a jövőért? És mikortól válik cselekvéssé a felelősségérzet? Hiszen ha ilyen világosan látják a deficit etikai és gazdasági természetét, akkor talán nem kellene várni újabb éveket, az új hivatal létrejöttéig és az új szabályrendszer hatályba lépéséig; akár a 2008-re előterjesztett költségvetésben is lehetett volna nagyobb eréllyel mérsékelni a hiányt. Ami szintén visszafogja a gazdasági növekedést, de e téren választása sok nincs a kormánynak, csak az, hogy lassan és elnyújtva, vagy gyorsabban fizeti vissza az elvert kölcsönpénzeket.

2007-re már egy óvatosabb esztendő jön. Minden elemző észlelte, hogy a jelenlegi kormánykoalíció deficitmérséklő lendülete az EU-nak beterjesztett konvergenciaprogram adatai szerint jelentősen visszaesik a 2010-es választási év előtt. Legyen kisebb hiány és nagyobb költségvetési fegyelem, tisztesség – később. Ez az üzenete a programnak és a „költségvetési felelősségről és a Törvényhozási Költségvetési Hivatalról" beterjesztett törvénynek.

Csodálkozhatunk-e, hogy a gazdaság és társadalom szereplői a maguk ésszerűsége szerint járnak el? Van olyan nagyvállalatunk a gyógyszeriparban, amely a hazai piac pangása és kiszámíthatatlansága miatt inkább északabbra helyezi tevékenysége súlypontját. Orvosaink egy része a londoni járatra vesz jegyet – egyelőre csak ügyeletre, részmunkára. Más a korai nyugdíjazás lehetőseivel él. A társadalom úgy védekezik, ahogy tud; annyira bízik meg a kormányzatban, amennyire tapasztalatai szerint bíznia lehet. Ennyire.

Bod Péter Ákos

ÁLLÁSFOGLALÁS A KÜLFÖLDI TULAJDON – MAGYAR VAGYON KÉRDÉSÉRŐL

A Baross Gábor Nemzeti Gazdaságpártoló Társaság 2007. október 9-i vitaestjén – ahol közel 100 résztvevő jelent meg – Lázár János országgyűlési képviselő, Mészáros Tamás közgazdász-professzor és Monszpart Zsolt, az Ericsson vezérigazgató-helyettese tartott vitaindító előadást. A vitaesten arra kerestünk választ, hogy a külföldi tulajdonú vállalkozások részét képezik-e a magyar vagyonnak. Az elhangzottak alapján a Baross Gábor Társaság a következőkben foglalja össze álláspontját:

A magyar gazdaságban a külföldi tulajdonú cégek, szervezetek aránya a rendszerváltozás kezdete óta gyorsan nőtt részben a privatizáció, részben a vállalatalapítások, utóbbi időben pedig a cégfelvásárlások és összeolvadások révén. A történelmileg rövid idő alatt kialakult külföldi tulajdon részaránya európai szinten nagynak számít. A külföldi tőke gyors aránynövekedésében hazánk

tőkevonzó képessége is közrejátszott, de a döntő ok a hazai vállalkozások alulfinanszírozottsága, a tőkehiány és a gyenge versenyképesség volt. Egyes időszakokban a túlhajtott kormányzati privatizációs kampányok is növelték a külföldi tulajdoni hányadot, mint például az 1990-es évek közepén a közművállalatok nemzetgazdaságilag indokolatlan eladása, vagy éppen a MOL-részvények – alacsony áron történő – értékesítése. Az ezekből adódó nemzeti érdekeket sértő problémák megoldására most kapkodva és megkésve utólag igyekeznek megoldást találni.

A külföldi tulajdonú vállalkozások eltérő módon és felfogásban működnek hazánkban; jelentős az állami kedvezményeket besöprő és a profitot gyorsan kivonó cégek aránya, bár jó néhány példa található arra is, amikor a vállalat irányításában a magyar vezetőké a meghatározó szerep, és a cég hosszú távra tervez, támaszkodva a magyar szaktudásra és helyi értékekre. A külföldi tulajdonú cégek és különösen a komoly gazdasági erőt és értékalkotó tevékenységet végző néhány nagyvállalat jellemzően igyekszik eleget tenni a helyi szabályoknak és normáknak, miközben természetükből adódóan határozottan élnek a nekik felkínált ösztönzőkkel, állami kedvezményekkel.

A gazdaságunkra évek óta jellemző egyensúlyhiányt, növekedésünk mostani elakadását és a vagyoni különbségek növekedését azonban elsősorban nem az okozza, hogy túl sok nálunk a külföldi tulajdonos, hanem sokkal inkább az, hogy a hazai kis- és közepes vállalkozások – elsősorban a „patrióta gazdaságpolitika" hiánya miatt – nem tudtak kellően megerősödni, nem tudtak meghatározó arányban beszállítókká válni. Az unió, bár több ponton korlátozza a hazai tulajdonosok állami támogatásának eszközeit, de az utóbbi évek kormánypolitikája még a megmaradt lehetséges eszközöket sem használta ki kellően.

A hazai gazdaságban kialakult tulajdonviszonyokban – néhány pozitív példa ellenére – érdemi változás nem várható. A nemzeti érdek érvényesítésére elsősorban – az EU részéről sem korlátozott – hatékonyabb és erőteljesebb állami szabályozásra és ellenőrzésre volna szükség.

A Baross Gábor Társaság álláspontja, hogy a külföldieknek adott kedvezmények feletti egyedi alkuk korszakának véget kell vetni, és a magyar társadalmi normákat – döntően a munkaügyi kapcsolatok, a beszállítókkal való bánásmód, a környezetvédelmi

és szociális követelmények terén – a külföldiekkel is pontosan be kell tartatni. A külföldi cégek többsége jellemzően teljesíti a helyi szabályokból adódó kötelezettségeket; de az ún. társadalmi felelősségvállalásuk kevés kivételtől eltekintve alacsony. Határozott, de kiszámítható állami politikát kell velük szemben folytatni.

Összességében, a Magyarországon működő külföldi tulajdonban lévő vállalatokból külföldi tulajdoni ingatlanokból származó haszon (a vagyonból származó hozadék) nem hazánkban realizálódik, ezért ez a vagyonhányad nem is tekinthető a nemzeti vagyon részének. Nemzeti érdek, hogy a külföldi tulajdonú cégeknek adott közvetlen támogatások leépüljenek, és helyettük az állam a magyar tulajdonban lévő vállalkozásokat, kutatóhelyeket ösztönözze, mert a befektetések megtérülése, a nyereségnek a tulajdonost megillető hányada, valamint a kutatásfejlesztési eredmények alkalmazásából származó többleteredmény ebben az esetben hazánkban realizálódik, azaz növeli a nemzeti vagyont.

Budapest, 2007. október 17.

A Baross Gábor Társaság nevében:
Dr. Bod Péter Ákos elnök Dr. Papanek Gábor társelnök
Dr. Pakucs János ügyvezető elnök Dr. Halzl József társelnök
Dr. Závodszky Péter társelnök

X001 : 374

ADAPTÁCIÓ VAGY INNOVÁCIÓ?

X001

Ezt a megdöbbentő kérdést tette fel néhány hónappal ezelőtt az MFB jubileumi nemzetközi konferenciája megnyitó előadásában az MNB új elnöke. A kérdést szóban rögtön meg is válaszolta, hogy Magyarországon nem kell az innovációt támogatni, helyette elegendő, ha alkalmazzuk azt, amit mások kutattak, fejlesztettek.

Mindez akkor hangzott el, amikor Magyarországon mindegyik kormányprogram (legutóbb a koalíciós megállapodás is) kiemelt kérdésként kezeli a kutatás-fejlesztés kérdését, az innováció szükségességét.

A jeles közéleti személyiségek előtt zajló konferencián nem volt lehetőség hozzászólásra, esetleges ellenvélemény kifejtésére,

K. Pakucs János

hacsak azt nem vesszük véleménynyilvánításnak, hogy az MTA elnöke az első szünetben felállt, és elhagyta a konferencia helyszínét.

Az MNB-elnök által kifejtett gondolat sajnos nem egyedi, nem ritka az a vélekedés, hogy az innováció a magánszféra feladata, a kormányzatnak az alkalmazást (adaptációt?) kell támogatnia.

Ezek a gondolatok megbocsáthatatlanok, mert azt tükrözik: *a felső vezetés egy része egyáltalán nincs tisztában azzal, hogy valójában mi is* – a közgazdaságtanban kb. száz éve kialakult, és az utóbbi évtized során alapvetővé vált fogalom – *az innováció, mi a szerepe a nemzetgazdaság jövedelmeinek létrehozásában, a gazdaság versenyképességében, a társadalom jólétében.*

A szomorú az, hogy a kijelentés sugall valamit, ami még ennél is súlyosabb, hogy Magyarországon (kis ország vagyunk, kevés a rendelkezésre álló pénz stb.) nincs szükség tudományos tevékenységre, magas szintű kutatásfejlesztésre. Nem törődve azzal sem, hogy egy fejlett technológia vagy termék átvétele, bevezetése, ipari alkalmazása legalább olyan szintű tudást (tudományos kutatást és fejlesztési-alkalmazási tevékenységet) igényel, mint ami az átadóknak rendelkezésre áll!

Napjainkban az innováció fogalma, tartalma (bár számos definíció ismert) már általánosan elfogadottá vált. Az *OECD*, amely különösen nagy erőfeszítéseket tett a helyes értelmezés tisztázására, *Oslo Kézikönyvének* legújabb változatában a következő meghatározást közli: „Az innováció új, vagy jelentősen javított termék (áru vagy szolgáltatás) vagy eljárás, új marketing-módszer, vagy új szervezési-szervezeti módszer *bevezetése* az üzleti gyakorlatba, munkahelyi szervezetbe, vagy a külső kapcsolatokba" (*Oslo Manual*, harmadik kiadás, Párizs, 2005).

Az Európai Unió érvényes meghatározása szerint „Az innováció *a tudás alkalmazásának folyamata*, a termékek és szolgáltatások, valamint ezek piacainak megújítása és növelése, új eljárások alkalmazása a termelésben, az elosztásban és a piaci munkában, a menedzsmentben, a szervezetekben és a munkafeltételekben, a munkaerő szakmai ismereteinek bővítése és megújítása." (EC: Innovation Management and the Knowledge-driven Economy, Brussels, 2004).

Tehát világos, hogy az innovációt nem lehet szembeállítani az adaptációval, mert éppen ez a lényege, az alkalmazás! Ha nem tá-

mogatjuk az innovációt, ezzel éppen a hazai kormányzat által is kívánatosnak ítélt alkalmazásokat (illetve az adaptációt) gátoljuk.

Az utóbbi időben a hozzáértők körében szinte teljes egyetértés alakult ki az innováció gazdasági szerepét illetően. J. Schumpeter óta senki nem vitatja, hogy korunkban *az innováció a gazdasági haladás legfontosabb motorja* (*The Theory of Economic Development*, Harvard UP, Cambridge, Mass. 1934. Először kiadva 1911-ben). Az extenzív növekedés hagyományos két előmozdítója, a tőke és a munka, egyre kevésbé járul hozzá a gazdasági fejlődéshez.

A villamosság *felhasználása*, a gépkocsiipar *termékei* a 20. század elején, az elektronika stb. alkalmazása pedig a század végén néhány évtized alatt megváltoztatta az egész világot.

Szokás hivatkozni Japánra, ahol a 20. század ötvenes éveiben állítólag az amerikai technika „másolásával" indult be a gyors fejlődés. Túlzott leegyszerűsítése a történetnek az, hogy Japán csak másolta a külföldi technikát és technológiát. A külföldről átvett termékek és gyártási eljárások alkalmazása együtt járt ezek továbbfejlesztésével; azaz ezekre építve Japánban élénk innovációs tevékenység bontakozott ki. Ennek statisztikai lenyomata a japán licencexport dinamikus növekedése már a hatvanas évtized első felében.

A külföldi technika és technológia átvételében nem elhanyagolható szerepe volt Japánban a népesség iskolázottságának. Már 1958-ban kötelezővé tették a tizenkét évig tartó oktatást, és Japán a tízezer lakosra jutó főiskolai és egyetemi hallgatók számát tekintve már 1958-ban az Egyesült Államok után a második-harmadik helyet foglalta el. Tehát a „másoláshoz" is szükség volt megfelelő műszaki kultúrára, fejlettségi szintre, iskolázottságra.

A 21. században (többek között az információs technika új lehetőségeinek a hatására) további változások várhatók. A fejlődési „gócpontokban", a Szilícium-völgyben, a London és Milánó közti ún. kék banán régióiban és a Tokió környéki klaszterekben az elméleti kutatók, gyártmány- és technológiafejlesztők, menedzserek korábban elképzelhetetlenül hatékony együttműködésben dolgoztak – az új és új termékötleteken túlmenően – ezek *megvalósításán*.

A nukleáris, az infokommunikációs ipar, a biotechnológia új és új *piaci* lehetőségeket kínál. A korszerű technika egyes „hagyományos" ágazatok (így az élelmiszer- vagy a textilipar) vállalatainál is robbanásszerű ütemben *terjed*. A sikeres innovációk alkalmazása nemcsak a legfejlettebbek körében (Finnországban és Írországban,

illetve a távol-keleti kis tigriseknél), hanem Kínában és Indiában is tömeges. S a mindezek nyomán kialakuló, egyes szerzők szerint a „tudásalapú", mások szerint „új" gazdaság, ismét mások szerint információs társadalom kiépülése a versenyképességre is alapvető hatást gyakorol.

Az empirikus elemzések rég rámutattak már arra, hogy *a magyar termelőszféra technológiai lemaradása* tudósaink, kutatóink világszerte elismert jó teljesítménye (s a technológiatranszfer létező lehetőségei) ellenére *jelentős*, ami az elmúlt évtizedekben sajnos növekedett. Ez a tendencia jelentősen rontotta, illetve rontja termékeink, illetve egész gazdaságunk nemzetközi versenyképességét.

A nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy az OECD-országokban – ötéves periódus alatt – az ipari vállalkozások negyede hajt végre innovációt, a vállalkozások 50-60%-a törekszik rendszeres korszerűsítésre, s 10–15%-a ténylegesen eredeti, új tudományos és technológiai eredményre épülő terméket vagy szolgáltatást is bevezet a piacra. A magyar gazdaságban azonban az innovációs teljesítményt felmutató vállalkozók aránya rendkívül szerény. Az unió által készíttetett CIS-3 Közösségi Innovációs Felmérés szerint például hazánkban ma a vállalatoknak csak harmadakkora hányada innovatív, mint az európai gazdaságokban.

Az innovációs politika egyszerűen nem tárgya sem a társadalmi, sem a politikai közbeszédnek. E terület intézményi képviselete is meggyengült. 29 ország vállalatainak innovációs aktivitását vizsgáló legutóbbi felmérések szerint Magyarország a ranglista hátulról harmadik helyezettje a sereghajtó Lettország és az utolsó előtti Bulgária után.

Ahhoz, hogy a magyar gazdaság ne Európa sereghajtója legyen, innovációra van, illetve lenne szükség.

Ezért egyértelműen állami feladat, hogy ennek mértéke növekedjék:

– Erősíteni kell az innovációk sikeres megvalósítóinak társadalmi elismertségét. Szerepet kell juttatni számukra a tudományos életben, a felsőoktatásban és a politikaformálásban is. Bővíteni kell továbbá a szellemi tulajdonukhoz fűződő jogok olykor igen szerény érvényesítési lehetőségeit. (Alapvető gond ugyanis, hogy hazánkban a fejlett országokban kialakultnál lényegesen gyengébb mind a vállalkozási, mind az innovációs hajlandóság, s a leginkább alkotóképes értelmiségiek viszonylag jelentős hányada távozik külföldre.)

– Fokozni kell az innovatív cégek önfinanszírozási lehetőségeit. Vissza kell fogni az államilag előírt bürokráciát – és az elvonásokat. A. Laffernek a közgazdasági tankönyvekből ismert tétele szerint téves ugyanis az az állítás, hogy (a közterhek magas szintje esetén) az adókulcsok csökkentése okvetlen mérsékli az államháztartás bevételeit.

– Bővíteni és támogatni kell az innovációkhoz – értelemszerűen az adaptációkhoz – szükséges kutatások körét is. Jelenleg ugyanis az innovációkat megvalósító nagyvállalatok többsége általában a külföldi (anya-) vállalata segítségére számít.

– Helyre kell állítani az innovációs folyamatok kormányzati befolyásolására hivatott intézmények hatáskörét. Ismét életre kell kelteni a ma nem működő Tudomány- és Technológiapolitikai Kollégiumot és a Tudományos, Technológiai és Versenyképességi Tanácsadó Testületet (4T), illetve vissza kellene adni a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal nemrég megszüntetett kormányzati státusát. Fel kellene szabadítani az Innovációs Alap zárolt 2006. évi maradványát is, és be kellene fizetni az Alapba – az eredeti törvényben előírt, de második éve be nem fizetett – állami kiegészítést.

Gazdasági és politikai vezetőink nem felejthetik el, hogy a nyersanyagokban és a tőkében szegény hazai gazdaság – és a lakosság életszínvonala – csak az emberi „tőke", a tudás hasznosításával lehet versenyképes a világpiacon, és e lehetőség kihasználatlanul hagyása esetén viszonylag hamar a fejlődő országok szintjére süllyedhetünk.

Az innovációs aktivitás azonban önmagában nem élénkíthető; a folyamat csak társadalmi, kulturális, gazdasági és intézményi beágyazottságában változtatható. Növekvő gazdaság nélkül nincs eredményes innováció sem.

Összességében tehát a címben feltett „kérdés" értelmezhetetlen, *mert az adaptáció maga is innováció*, amihez elengedhetetlenül szükség van tudásra. A tudás – az adaptációhoz szükséges ismeret – *pedig csak az állam által is támogatott tudományos tevékenységből*, magas szintű kutató-fejlesztő tevékenységből származhat.

PAKUCS JÁNOS

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Bi-monthly, Vol. XVI., Nos. 11-12., December 2007, Budapest.

Editor-in-Chief: *Gyula Kodolányi.* Publisher: *György Granasztói.* Published by Magyar Szemle Foundation.

Fresh Thoughts About József Antall. Editor's Note on the former Prime Minister and his legacy, by Gyula Kodolányi.

Gergely Gulyás, lawyer, Budapest. *The Politics of József Antall and the Rule of Law.* Prime Minister József Antall (1990–93) saw his role, as a founding figure of the new Hungarian democracy, in establishing the strength and dignity of the new parliamentary and legal institutions, to guarantee political stability for the country. To emphasize the rule of law, he never transgressed his mandate even when his daily political aims were countered or thwarted.

Géza Jeszenszky, Minister of Foreign Affairs (1990–94) and Hungarian Ambassador to the U.S. (1998-2002), Budapest. *The Background of Slovakian-Hungarian Controversies.* A survey of the past of Slovakian-Hungarian co-habitation in former Northern Hungary and its present. Whereas relationship of the citizens continues the old tradition of common history and common interests, the Fico government of Slovakia is giving in to the extreme nationalists in its own coalition, and rehashes old controversies and accusations, feeding anti-Hungarian sentiment for short-range political purposes.

John P. C. Matthews, Former Director of Radio Free Europe (Munich) and IREX (Washington). *The West's Secret Marshall Plan for the Mind, Part I.* In 1956, heads of Free Europe Press, with the support of the CIA, initiated an information campaign to postal addresses of citizens in East Central Europe. The mail contained political reporting and commentary at first, but in 1958 the campaign evolved into a broad operation, active beyond 1990, of mailing books and periodicals for intellectuals and professionals ea-

ger to embrace new knowledge. As such, it was the most succesful operation to liberate the spirit from Communist brainwashing and marxist hegemony.

László Csaba, economist, Central European University, Budapest. *On a Roller-Coaster. Part II.* The highly politicized situation of the Roman Catholic Church in Hungary between 1945 and 1990 led to defensive attitudes in the clergy, which halted modernization in every sphere, from theological views to a modern management of the assets of the Church. The situation has been changing only slowly, since the Hungarian state has been slow to re-compensate for former unfair confiscations of resources while the Church has resumed its social and educational services to society.

Zoltán Frenyó, philosopher, Budapest. *True Knowledge and Its Enemies.* A revival of the idea of the middle classes as embodiments of the middle way in ethics and politics, with a relevance for our day, in the tradition of the thought of Aristotle, Kant and Tocqueville.

Gyula Kodolányi, Editor-in-Chief of Magyar Szemle, writer, Former State Secretary, Budapest. *Culture – Today, Yesterday and Tomorrow. Part II.* A survey of the Transition of Hungarian culture since 1990 – its awareness of the Postmodern situation, its response to globalized and commercialized media, its new structures of sponsorship, as well as its participation in and reaction to Postmodernism as an art trend.

György Kádár, musicologist, linguist, University of Vaasa, Finnland. *The Relevance of Kodály Today.* Zoltán Kodály's work carries a message beyond his musical compositions, about the permanence of values, about the archaic as a source of the modern, and about musical education.

Gáspár Gróh, literary historian, Director, Office of the Former President of the Republic, Budapest. *László Németh's Bartókian Model.* While Béla Bartók was reticent in conceptualizing his theory of music, his methods of composition and his relationship to folk and archaic art as a musicologist were generalized by essayist and novelist László Németh as a unique brand of Hungarian modernism between the Thirties and Sixties.

1% Metaphysics. György Szabados has selected a late journal entry on Béla Bartók by Zoltán Kodály, reflecting on the differences of the the two friends rather than their similarities.

Books and Events

Zoltán Abádi Nagy. *Országh is Ours.* Professor László Országh, C.B.E., outstanding linguist, editor of the standard English dictionaries in Hungarian and founder of American Studies in Hungary, and a teacher of rare integrity, was born a hundred years ago. The inauguration of his memorial plaque in Budapest was celebrated by his former students and the commemoration printed here.

Béla Buda. *A Subjective Commemoration on György Kontra (1925–2007).* The prominent psycholgist and psychological writer remembers one of his masters, György Kontra, a biologist and prolilifc educational thinker, who was, before all else, an authentic builder of intellectual communities and an ecumenical spirit among Hungarian Calvinists.

Anikó Fázsy. *Politics and Culture – Á Propos Lászó L. Simon's Book, In Unequal Competition.* Regarding the cultural policies of André Malraux as the model solution of enlightened state sponsorship, the reviewer surveys the endeavours of present Hungarian neo-liberal government to demolish the support systems of culture. (*Versenyhátrányban*, Kortárs, Budapest, 2007)

Katalin Metz. *At Last Something Good.* The theater season in Budapest took a rather indifferent start, but new productions at the Hungarian State Opera have brought colour and excitement recently. Our theatre columnist reviews premiéres by one of the most original Hungarian directors, Attila Vidnyánszky: three one-act operas by Stravinsky and Verdi's Don Carlos.

Zoltán Fáy. *The Roman Catholic Press and the Transition.* In the course of the past seventeen years, the Roman Catholic press in Hungary has grown in range, has established itself in the electronic media, and has built up its school of journalism, with many gifted young professionals in its employment.

Edit Plesznivy. *„Like a Scout High on the Mast."* Retrospective Exhibition in the National Gallery. For this autumn show, János Vaszary's oeuvre has been collected in a quality and quantity never seen before. Vaszary, one of the most accomplished masters of mo-

dern Hungarian painting, was a scout of the new European styles emerging during his career, pioneering most of them in Hungary with a versatile and prolific talent. The present issue of Magyar Szemle is illustrated with a selection of his work.

Mihály Kubinszky. *The Renewal of the Reök Palace in Szeged.* One of the finest examples of Hungarian art nouveau architecture, the Reök family's city house in Szeged has been restored to its original splendour. The building, one of the finest examples of the floral style was designed by Ede Magyar, and completed in 1907.

János G. Gáspár. Our domestic affairs columnist questions the Gyurcsány government's relationship to the Revolution of 1956 and to János Kádár's heritage, as one of the governing party's deputies – the niece of former Prime Minister Gyula Horn – makes the scandalous assertion that the Revolution let loose a rampage of fascist bands.

Péter Ákos Bod. *The Year of Economic Stagnation: 2007.* The former Governor of the Hungarian Bank examines the lowest point of Hungarian production since 1995, and he sees fiscal and economic policies as the culprits.

On Foreign Property and Hungarian Property. Statement of the Baross Gábor Society for a National Economy. The statement examines the respective roles of foreign owned capital and Hungarian oowned capital in the Hungarian economy. It states that the present government ignores development policies for Hungarian small and medium enterprises while it offers exceptional advantages on an individual basis to large foreign investors. The present policy should be reversed, domestic enterprises be supported by development policies in accordance with EU rules, and discretional tax hikes for foreign companies abandoned.

János Pakucs. *Adaptation or Innovation?* The founding President of the Hungarian Innovation Association challenges the startlingly ignorant statement of the Minister of Economy and Industry, according to which innovation is a superfluous pursuit in a country of Hungary's size.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated with paintings by János Vaszary (1867–1939)

E SZÁMUNK SZERZŐI

Abádi Nagy Zoltán (1947, Abádszalók) irodalomtörténész, egyetemi tanár, kutatási területe: az angol és az amerikai irodalom. A Debreceni Tudományegyetem Angol-amerikai Intézetének igazgatója, 2001-től rektorhelyettes. Munkásságát Szent-Györgyi Albert- és Országh László-díjjal (1997; 2002) ismerték el. F. m.: *Swift, a szatirikus és a tervező* (1973), *Válság és komikum* (1982), *Az amerikai minimalista próza* (1994), *Mai amerikai regénykalauz* (1995), *Világregény – regényvilág* (1998).

Bod Péter Ákos (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanszékvezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczcsal, Václav Klausszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs.* Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

Buda Béla (1939, Budapest) orvos, pszichiáter, a Nemzeti Drogmegelőzési és Módszertani Kutató Intézet tudományos igazgatója, az Országos Alkohológiai Intézet igazgatója. 2001-ben a Soros Alapítvány alkotói díjával tüntették ki. F. m. *A szexualitás modern elmélete* (1972), *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei* (1974), *Az empátia, a beleélés lélektana* (1993), *A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája* (1994), *Mentálhigiéné* (2000), *A pszichoterápia alapkérdései* (2002), *A mentálhigiéné szemléleti és gyakorlati kérdései* (2002), *Szexuális viselkedés* (2002), *A lélek egészsége* (2003), *Pszichoterápia* (2004).

Csaba László (1954, Budapest) akadémikus, a CEU, a Debreceni Egyetem és a Corvinus egyetemi tanára, 1999–2000 az Európai Gazdaság-összehasonlító Társaság, 2002–2008 az MTA Közgazdaság-tudományi Bizottság elnöke, több mint 200 tudományos közlemény és 7 kötet szerzője, amelyek 20 országban jelentek meg.

Legutóbbi könyve *A fölemelkedő Európa* (2006) és kibővített, 2. kiadásban megjelent angol változata, *The New Political Economy of Emerging Europe* (2007). Bővebb információ személyes honlapján: www.csabal.com

Fáy Zoltán (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

Frenyó Zoltán (1955, Budapest) a filozófiai tudomány kandidátusa, az MTA Filozófiai Intézetének főmunkatársa.

Gáspár G. János könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

Gróh Gáspár (1953, Budapest) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Magyar Néző, válogatás és szerkesztés, 2004), *Cs. Szabó László. A kis népek hivatása.* (Előszó, válogató szerkesztés), 2005, *Nézni a láthatatlant* (Kisesszé), 2005, *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák), 2006.

Gulyás Gergely . (1981, Budapest) jogász. 2004-ben végzett a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogi Karán, ügyvédjelölt, megbízott oktató a Károli Gáspár Református Egyetem Alkotmányjog Tanszékén. A Fidesz–MPSZ Országos Választmányának tagja. Közéleti, alkotmányjogi témakörökben jelennek meg cikkei a *Magyar Nemzet*ben, a *Magyar Hírlap*ban és szakmai folyóiratokban.

Jeszenszky Géza (1941, Budapest): történész. 1976 óta a Közgazdasági, mai nevén Budapesti Corvinus Egyetemen tanít a nemzetközi kapcsolatok és a magyar külpolitika témakörében. 1990–1994-ig külügyminiszter, 1994–1998-ban az MDF, illetve az MDNP országgyűlési képviselője, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F. m.: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–*1918 (1986, 1994) és *The New (Post-Communist) Europe and Its Ethnic Problems* (2005).

Kádár György (1955, Budapest) zenetudós, nyelvész, jelenleg Finnországban él és dolgozik. Rendszeresen publikál finn, orosz, észt, magyar szaklapokban. Újabban Koreában jelentek meg zenetudománnyal kapcsolatos cikkei. Több finn tudományos és irodal-

mi művet fordított magyarra. 1998-ban Finnországban megkapta a Pro Culture ezüst érdemrendet.

Kodolányi Gyula (1942, Budapest): költő, műfordító, irodalomtörténész. 1971–1990: az ELTE tanára. 1972-1973-ban ACLS-, 1984–1985-ben Fulbright-ösztöndíjjal az USA-ban kutat és tanít. 1987–1990-ben részt vesz a rendszerváltoztató ellenzéki mozgalmakban. 1990–1994: miniszterelnökségi államtitkár. 1992 óta a *Magyar Szemle* főszerkesztője. 2004 óta az Emory Egyetem (Atlanta, USA) tanára. Főbb elismerések: József Attila-díj (2002), Príma Díj (a *Magyar Szemlével*, 2003), a Köztársasági Elnök Érdemérme (2005). Főbb művei: *Ökológiai kapcsolatok* (Szerk. 1984), *A létezés hálói* (Amerikai költők, ford., 1990), *Kentaurszárnyak* (Esszék, interjúk, 1999), *Táncban a sötéttel* (Összegyűjtött versek 2002), *Amerika ideje* (Esszék, 2003), *A hullám taraja* (Esszék, interjúk, 2006).

Kubinszky Mihály (1927, Sopron) építészmérnök. Elismerései: Ybl-díj (1992), a Soproni Egyetem Prof. emeritus címe (1996), Széchenyi-díj (2003).

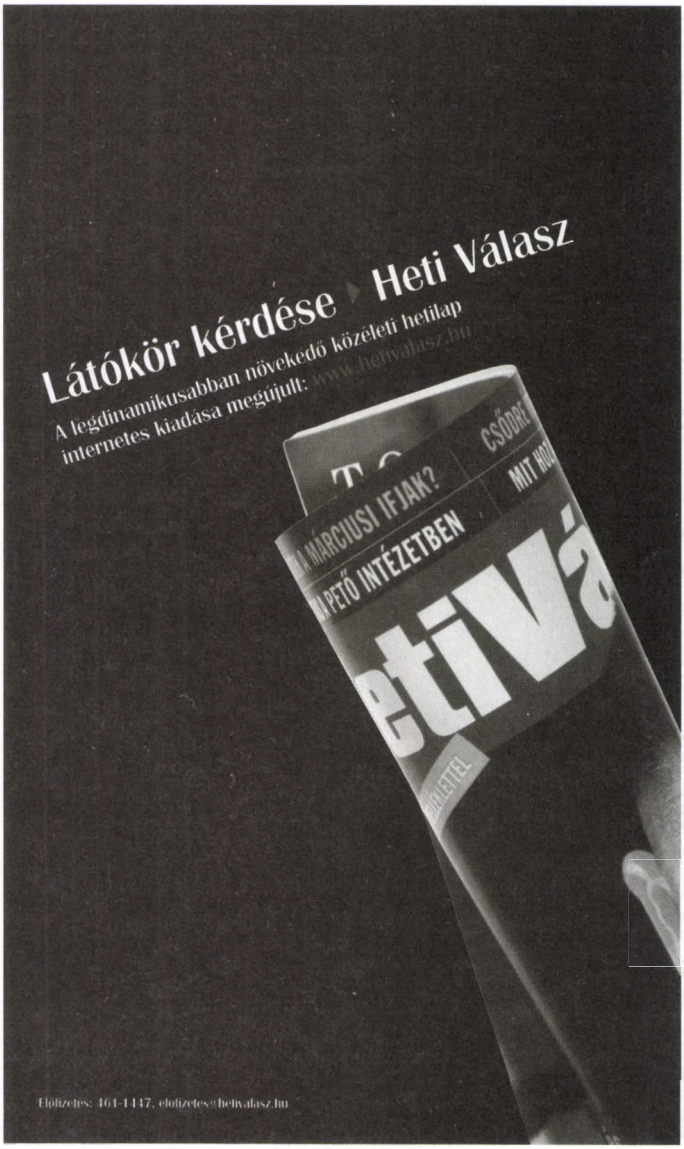
Matthews, John P. C. Tíz évet töltött Münchenben és New Yorkban a Szabad Európa Bizottságnál, csaknem öt évet a Szabad Európa Rádiónál, a többit a Szabad Európa Sajtónál, ahol az európai műveletek irányítója lett. Később New Yorkban a Foreign Policy Association World Affairs központjának programigazgatója. 1968-ban részt vett a nemzetközi tudóscserét elindító International Research and Exchanges Board (IREX) megalapításában, és a kelet-európai műveleteket 1981-ig irányította. Szerzője a *Tinderbox: East Central Europe in the Spring, Summer, and Early Fall of 1956* című könyvnek. Az üzleti életbe vonult vissza, saját cégét irányítja. 2006-ban a magyar forradalomról adott ki könyvet. *A Nyugat titkos szellemi Marshall-terve* c. tanulmánya 2003-ban jelent meg.

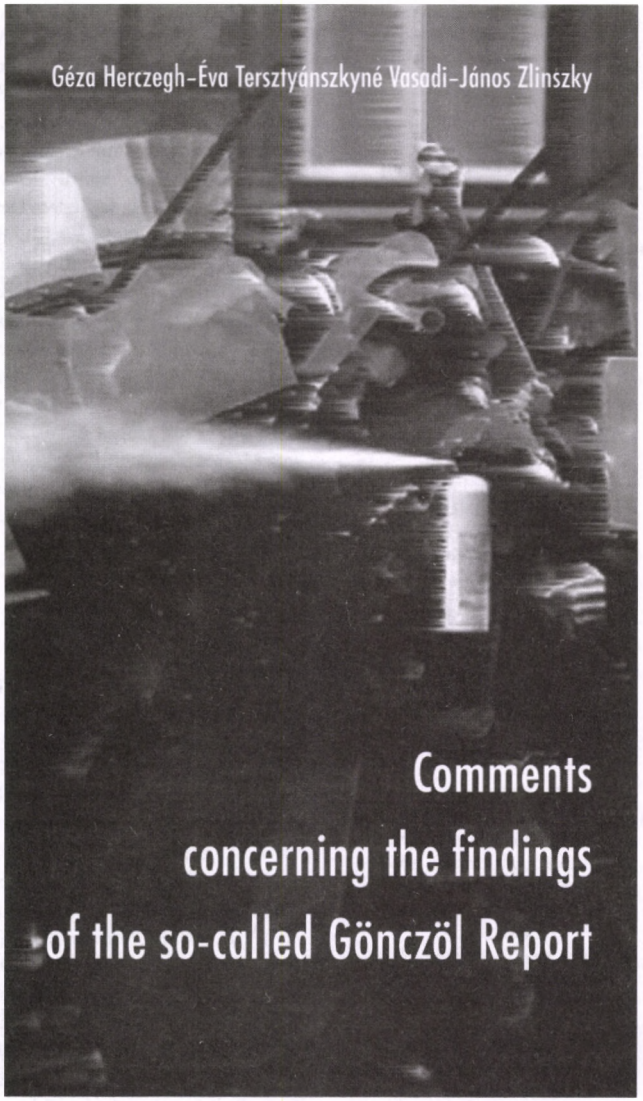
Pakucs János (1940, Budapest) villamosmérnök, szakközgazda, közgazdasági doktor, az Olajterv-Holding ügyvezető igazgatója, a Magyar Innovációs Szövetség alapító elnöke, az Innostart Nemzeti Üzleti és Innovációs Központ elnöke, 1991–1994-ig az OMFB tanácsának, 1999–2002-ig a miniszterelnök Tudományos Testületének tagja, a BME Gazdasági Tanácsa és a Nemzeti Kutatási és Innovációs Tanács tagja. Több mint 70 publikáció, számos tanulmány és három szakkönyv szerzője, szakmai elismerések, díjak birtokosa.

Plesznivy Edit (1957, Budapest) muzeológus, művészettörténész. 1975 óta a Magyar Nemzeti Galéria munkatársa. Kutatási

területe a századforduló és a 20. század magyar művészete. E témakörben számos cikket publikált és sok kiállítás rendezésében működött közre. Az 1998-as Rippl-Rónai-kiállítás (MNG) társkurátoraként a Kulturális Minisztérium nívódíjában részesült. 1986-tól az Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézet Pszichiátriai Múzeumát vezeti. F. m.: *Vaszary János* (2007).

Látókör kérdése ▸ Heti Válasz
A legdinamikusabban növekedő közéleti hetilap
internetes kiadása megújult: www.hetivalasz.hu
MÁRCIUSI IFJAK?
PETŐ INTÉZETBEN
CSŐDBE
MIT HOZ
etiVá
MELLÉKLETTEL
Előfizetés: 461-1447, elofizetes@hetivalasz.hu

Géza Herczegh–Éva Tersztyánszkyné Vasadi–János Zlinszky
Comments
concerning the findings
of the so-called Gönczöl Report

Ára: 1500 Ft

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel./fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. Granasztói György

Főszerkesztő:
Kodolányi Gyula

Tipográfiai terv:
Banga Ferenc

Műszaki szerkesztés:
Abinéri Ottó
AbiPrint Bt.

Nyomdai munkálatok
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza
Felelős vezető:
Tóth Imre

ISSN 1216 6235

A „meg nem rendelt" kéziratokra megpróbálunk válaszolni, és igyekszünk azokat megőrizni. Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket kérjük. A szerk.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj:
egy évre 3840 Ft, fél évre 1740 Ft
Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:
OTP 11707024-20332033
vagy levélben, melyre csekket küldünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt
egy évre 80$, fél évre 40$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122–124; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi Dezső tér; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky út. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); MAGISZTER KÖNYVESBOLT (V., Városház u. 1.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Nádor u. 8.); GONDOLAT KIADÓI KÖR KÖNYVESBOLT (V. Károlyi M. u. 16.); BUDAPESTI TELEKI TÉKA: VIII. Bródy Sándor u. 46., a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók.

BOD PÉTER ÁKOS • FODOR ISTVÁN
FREUND TAMÁS • GRANASZTÓI GYÖRGY
KIRÁLY MIKLÓS • KODOLÁNYI GYULA
KÖRÖSÉNYI ANDRÁS • MÁDL FERENC
MARTONYI JÁNOS • ROSKA TAMÁS
VIZI E. SZILVESZTER

MAGYARORSZÁG MA ÉS HOLNAP

ESSZÉK ORSZÁGUNKRÓL ÉS A TÁGULÓ VILÁGRÓL

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

Ára: 2950 Ft

Arisztotelész: „Minden városállamban a lakosságnak három osztálya van: a nagyon gazdagok, a nagyon szegények és harmadsorban a középosztály. S minthogy abban állapodtunk meg, hogy a mérséklet és a középút a legjobb, nyilvánvaló, hogy a vagyoni állapotban is valamennyi közt legtöbbet ér a közepes. Az ilyen ember hallgat a legkönnyebben a józan észre, ellenben a szépségben, erőben, származásban és vagyonban kiemelkedő – vagy fordítva, a koldusszegény, erőtlen és nagyon lenézett emberek nehezen hajlanak a jó szóra. Amazok inkább fennhéjázóak és nagy gazságokra vetemednek, emezek pedig gonoszok és kis gazembereknek csapnak föl. Márpedig a bűntények egyik része fennhéjázásból, a másik gonoszságból ered. Aztán meg legkevésbé a középúton járók húzódoznak a tisztségektől vagy törekszenek a tisztségek után; márpedig mindkettő káros a városállamra. Vegyük még azt is, hogy akik a szerencse javaiban: erőben, gazdagságban, baráti támogatásban s más effélében bővelkednek, azok sem nem akarnak, sem nem tudnak engedelmeskedni (ezt már a szülői házban, gyermekkoruk óta így szokták meg, hiszen elkényeztetettségük következtében még az iskolában sem tanulták meg az engedelmességet): akik viszont mindezen javakban a legnagyobb szükséget látják, nagyon is megalázkodók lesznek. S így emezek a vezetéshez nem értenek, csak szolgai engedelmességhez, amazok pedig meghajolni nem tudnak semmiféle vezetés előtt, és csak uraskodáshoz értenek. Így jön létre az a városállam, amely szolgákból és urakból, nem pedig szabadokból áll, és amelyben az egyik irigyli, a másik pedig megveti a szomszédját. Ez viszont igen távol áll a vonzódástól és a politikai közösségtől, pedig a közösség alapja a vonzódás, hiszen még úton sem szívesen áll össze az ember a haragosával. A városállamnak viszont mégiscsak lehetőleg egyenlő és egymáshoz hasonló polgárokból kell állnia, ez pedig leginkább a középosztályú emberek közt lehetséges. (…)" (Frenyó Zoltán idézi)

07002
9 771216 623000